

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук та соціальних технологій
Кафедра політології

**«ПІСЛЯВОЄННІ ВИБОРИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА
УКРАЇНСЬКА ПЕРСПЕКТИВА»**

бакалаврська робота з політології

Виконала: студентка 4-го року навчання
спеціальності

052 Політологія

Крамар Мар'яна Володимирівна

Керівник: Шаповалов Сергій

Старший викладач, д-р політичних наук

Київ – 2025

ПЛАН

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження	8
1.1. Ступінь наукового опрацювання тематики виборів після війни.....	8
1.2. Теорії електоральної поведінки і вибору.....	10
РОЗДІЛ 2. Міжнародний досвід проведення виборів після Другої світової війни.....	20
2.1. Огляд післявоєнних виборів Англії, Франції, Японії, Італії та Німеччини.....	22
2.2. Особливості електоральних вподобань у повоєнних суспільствах	37
2.3. Ідеологічне зміщення виборчих преференцій до і після війни	42
РОЗДІЛ 3. Післявоєнні вибори в Україні	51
3.1. Виклики організації та проведення виборів після війни	53
3.2. Ризики російського впливу на українські вибори.....	59
3.3. Політична мобілізація та нові ідеологічні орієнтири в Україні після війни.....	64
ВИСНОВКИ	73

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	77
ДОДАТКИ	87
АНОТАЦІЯ	

ВСТУП

Актуальність. Дослідження післявоєнних виборів є завданням, яке вимагає аналізу великої кількості аспектів – від теорії електоральної поведінки та вибору до особливостей функціонування партій у післявоєнний період та їхніх ідеологічних орієнтирів. У науковому дискурсі ця тема досі залишається недостатньо дослідженою, зокрема в контексті впливу воєнного досвіду на виборчі вподобання громадян.

Наразі питання післявоєнних виборів є надзвичайно важливим в українському суспільному та політичному контексті. Воно вже зараз стає як предметом популістських маніпуляцій, так і викликає значний інтерес у рамках серйозних урядових і громадських обговорень. Майбутні вибори в Україні після завершення війни матимуть багато складних викликів: оновлення законодавства, тривала підготовка, визначення формату, захист від російського впливу на проведення та результати. Це також стосується їх проведення для внутрішньо переміщених осіб, забезпечення участі українців, які наразі перебувають за кордоном та багато інших викликів. Хоча згідно з Конституцією України проведення виборів у період дії воєнного стану є неможливим, вже сьогодні важливо працювати над візією їхнього організаційного та змістовного наповнення¹.

Проте окрім розробки стратегічного бачення організації виборчого процесу, в українському дискурсі досі недостатньо уваги приділяється дослідженню потенційної електоральної поведінки громадян. Саме це питання є надзвичайно актуальним, адже аналіз виборчих вподобань дозволить не лише зрозуміти напрямок потенційних трансформацій політичної системи, а й виявити, які саме сили чи ідеології можуть здобути підтримку суспільства.

---

¹ Конституція України. Розділ IV. Стаття 83 [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Президента України. – URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-iv>

Для глибшого розуміння цих процесів у дослідженні було залучено міжнародний досвід країн, які пережили воєнні конфлікти у ХХ і ХХІ століттях, зокрема досвід держав-учасниць Другої світової війни. Цей конфлікт і досі залишається найбільшим і наймасштабнішим міжнародним збройним протистоянням минулого століття, причини, хід і наслідки якого розглядалися з різноманітних теоретичних і практичних перспектив. Водночас один аспект залишається маргіналізованим – це зміни в електоральній поведінці громадян цих країн.

Незважаючи на велику кількість ґрунтовних історичних досліджень, присвячених післявоєнному розвитку, більшість із них зосереджені на темах демократизації, відбудови, реформування інституцій або змін у міжнародній політиці. Натомість вплив війни на виборчу поведінку населення в післявоєнних виборах часто залишається на периферії академічного аналізу. Переважно вибори після завершення бойових дій досліджувалися як технічний інструмент стабілізації або легітимації нової політичної влади, а не як глибоке відображення суспільних трансформацій та емоційних і ціннісних змін, викликаних пережитим досвідом. Саме тому існує потреба у детальному вивченні того, як війни або збройні конфлікти можуть змінити політичні орієнтири громадян, які пережили насильство, втрати, вимушені переселення та інші травматичні події. Аналіз того, як ці зміни відбилися на виборчому виборі громадян у перших демократичних повоєнних виборах, дозволяє глибше зрозуміти механізми формування нової політичної свідомості.

Підсумовуючи, це дослідження має на меті не лише проаналізувати міжнародний досвід післявоєнних виборів, а й адаптувати його до українського контексту. Воно покликане дати відповідь на питання, як організаційні виклики, так і психологічні та соціальні фактори можуть впливати на майбутню електоральну поведінку громадян України, що стане ще одним важливим кроком до формування цілісного бачення післявоєнного політичного ландшафту держави.

Об’єкт дослідження – післявоєнні виборчі процеси та електоральна поведінка в державах, що зазнали масштабних військових конфліктів у 20 та 21 століттях.

Предмет дослідження – вплив війни на виборчу поведінку громадян, трансформацію політичних систем і демократичні практики у повоєнний період, із фокусом на потенційне застосування цього досвіду в українських реаліях.

Мета – дослідити міжнародний досвід проведення виборів після війни та визначити можливі сценарії й виклики для післявоєнних виборів в Україні.

Завдання:

- Проаналізувати виборчі процеси в Італії, Франції, Великій Британії, Японії та Німеччині після Другої світової війни як приклади політичної трансформації.
- Визначити ключові фактори, що впливали на повоєнну виборчу поведінку громадян у цих країнах (матеріальні потреби, цінності, соціальна мотивація).
- Виявити спільні та відмінні риси у підходах до відновлення демократичних інститутів та проведення виборів після масштабних конфліктів.
- Оцінити актуальність і застосовність міжнародного досвіду до української ситуації з урахуванням війни проти Росії.
- Дослідити виклики для організації післявоєнних виборів в Україні з урахуванням як технічних, так і довірливих аспектів виборчого процесу.

Методологія дослідження. Під час дослідження будуть використовуватися загальнологічні методи: методи аналізу (для систематизації наукових праць про повоєнний розвиток, аналізу міжнародного досвіду виборів після збройних конфліктів та вивчення особливостей електоральної поведінки в умовах постконфліктного суспільства), синтез (узагальнення отриманих результатів), індукція (оформлення загальних висновків про типові виклики та

зміни в електоральній поведінці після війни), дедукція (аналіз понять, таких як «післявоєнні вибори», «електоральна поведінка», шляхом переходу від загальних теоретичних положень до конкретних прикладів), групування (для систематизації історичних прикладів і виокремлення ключових закономірностей у зміні суспільних настроїв). Та спеціальні методи: історико-ретроспективний метод (для аналізу результатів виборів і поведінки громадян після Другої світової війни), метод порівняння (співставлення міжнародного досвіду після Другої світової війни та інших конфліктів і ситуації в сучасній Україні для визначення спільних рис і відмінностей), інституційний метод (роль державних інституцій, змін законодавства), аналіз документів (Конституція України, міжнародні акти, національні конституції і законодавства інших держав). Окрім цього, застосовувались елементи політико-психологічного аналізу, оскільки вивчення впливу колективної травми на політичні вподобання вимагало звернення до досліджень психологічних механізмів прийняття політичних рішень у кризових умовах. Також у межах якісного підходу були проведені інтерв'ю з експертами стосовно поведінкових особливостей електорату та організації післявоєнних виборів.

Джерельна база: документи ООН, Ради Європи про демократичні стандарти проведення виборів і практики відновлення демократії після конфліктів; архіви парламентів та збережені документи про проведення виборів; наукова література з теми електоральної поведінки; Конституція України та Виборчий кодекс України; звіти українських аналітичних центрів; інтерв'ю.

Структура та обсяг:

Робота складається зі вступу, основної частини, яка містить 3 розділи та 8 підрозділів, висновку, списку джерел і додатків. Загальний обсяг роботи сягає 115 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує теорії електоральної поведінки, політологічні концепції постконфліктної трансформації та історичний аналіз. Основою для аналізу різноманітних країн і контекстів є метод порівняння, який дозволяє як дослідити відмінності, так і схожості післявоєнних виборів. Теоретичною основою слугують підходи до вивчення виборів у перехідних і постконфліктних суспільствах, зокрема концепція виборів як механізму легітимації політичних режимів після війни, а також праці, які досліджують вплив війни і травматичного досвіду на політичні уподобання громадян.

Також, у фокусі дослідження перебуває аналіз змін електоральних прераференцій під впливом масового насильства, втрат, руйнувань і соціальних потрясінь, що переживають громадяни під час війни. Для цього використано історико-ретроспективний метод: досліджено досвід виборів у країнах, які пройшли через великі війни, з особливим акцентом на післявоєнні вибори в Італії, Франції, Великій Британії, Німеччині та Японії після Другої світової війни.

1.1. Ступінь наукового опрацювання тематики виборів після війни

Тематика повоєнних виборів є однією з ключових підвалин для розуміння побудови і відновлення суспільства після соціальних, політичних, економічних та інших потрясінь. Їхня організація, кампанія кандидатів, перебіг, результати і, зрештою, наслідки є формотворчими для подальшого існування країни та її громадян. Попри важливість цієї теми, наявні наукові праці та навіть науково-популярні видання не завжди дозволяють сповна дослідити феномен цього процесу. Зокрема, часто післявоєнні вибори розглядаються як лише один зі ступенів перебудови повоєнного суспільства і легітимізації нової влади, а їхній

аналіз закінчується на перерахуванні відсотків, отриманих партіями чи кандидатами. Здебільшого в працях не враховані теорії електоральної поведінки та не проведено аналіз мотивів для голосування, факторів, які могли впливати на явку чи преференції виборців.

Окрім цього, досліджуючи більш практичні виміри післявоєнного голосування, часто було складно знайти інформацію про важливі фактори виборчої системи, методів голосування, їхньої форми. Говорячи про досвід Другої світової війни, лише деякі країни змогли зберегти та надати відкритий доступ до документів, які могли засвідчити точну явку виборців, їхню стать, вік чи соціальну приналежність. При цьому, великий масив даних є відсутнім, що значно ускладнює аналіз і формування висновків.

Очевидним є те, що вибори після війни є надзвичайно складним процесом, який проводиться не лише в умовах травми, пережитої населенням, а й в умовах ускладнених логістичних процесів, втрачених документів, великої кількості внутрішньо переміщених осіб чи осіб, які покинули країну. Всі ці фактори ускладнюють надання точних цифр чи, тим більше, соціальних деталей про виборців. Однак це дослідження стало можливим завдяки низці праць, у яких автори змогли знайти і систематизувати інформацію про суттєві деталі, які дозволяють формувати бачення цього складного процесу. Такими працями є книга Г. Філда «Blood, Sweat, and Toil: Remaking the British Working Class, 1939–1945», яка представляє глибокий погляд на соціальну складову англійського суспільства під час і після війни; книга Ж. Дюрозеля «The Turning-Point in French Politics: 1947», яка концентрується на дослідженні політичних сил і преференцій суспільства на перших післявоєнних виборах; праця Д. Елвуда «The 1948 elections in Italy: a cold war propaganda battle», яка детально розглядає інструменти зовнішнього впливу на виборчий процес країни і їхні результати та інші.

Фундаментальними для розуміння електоральної поведінки є праці «Theory of the Calculus of Voting» В. Райкера та П. Ордушука; «Political participation and the life cycle» Н. Ні, С. Верби та Ч. Кіма; «Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies since 1945» Ф.

Франкліна, К. ван дер Ейка та Д. Еванса та інші. Більш сучасними дослідженнями, які дозволили поглянути на електоральну поведінку з точки зору психології є праця А. Едліна, А. Гелмана, Н. Каплана «Voting as a rational choice: Why and how people vote to improve the well-being of others», яка дозволяє поглянути на раціональний вимір голосування. А також дослідження В. А. Балі, Л. Дж. Робісон, Р. Віндера «What Motivates People to Vote? The Role of Selfishness, Duty, and Social Motives When Voting», яке пропонує особливу класифікацію основних внутрішніх мотивів індивіда до участі у виборах. Всі ці праці дозволили винести тематику післявоєнних виборів із перспективи виключно чергового легітимізуючого процесу і поглянути на них через призму глибинних психологічних і соціальних перетворень суспільства.

Щодо України, тематика повоєнних виборів є практично недослідженою. Очевидно, що така наукова прогалина спричинена тим, що Україна ніколи не проводила вибори після війни, а тому цей аспект спирається на виключний аналіз досвіду інших країн. Попри це, громадські організації усвідомлюють важливість цієї теми навіть під час воєнного стану і постійно працюють над аналітичними матеріалами та розробляють рекомендації стосовно перших післявоєнних виборів України. Очевидно, що така робота містить здебільшого практичний вимір, який стосується безпосередньої організації і проведення виборчого процесу, однак завдяки роботі Центру політико-правових реформ, громадської мережі «ОПОРА», Центральної виборчої комісії як державного органу та інших ця тема набуває того рівня видимості, який потрібний для подальшого наукового розбору цього аспекту.

1.2. Теорії електоральної поведінки і вибору

Питання, з якого варто почати перед дослідженням феномену післявоєнних виборів, полягає у визначенні початкової мотивації індивіда проголосувати. Розуміння першопричин цієї дії дає підґрунтя для дослідження явки виборців,

їхніх вподобань щодо кандидатів, впливу на них тих чи інших рекламних партійних слоганів. Що найголовніше, це дає змогу зрозуміти, як суспільство реагує на історичні, економічні, соціальні та інші зміни, які впливають на рішення віддати голос за партію чи кандидата. Нижче будуть описані кілька з багатьох теорій, які намагаються пояснити таку поведінку індивіда.

У 1968 році Райкер і Ордешук зазначили, що один голос індивіда в будь-якому голосуванні не вплине на результат загальнонаціональних державних виборів. Імовірність цього дорівнює практично нулю. Як наслідок, вони зробили важливий висновок: громадяни не могли голосувати з метою отримання прямої вигоди від результату. Навіть якщо припустити, що існує якась необґрунтована причина, чому вони в цьому впевнені, єдиним логічним поясненням для голосування людини було б отримання нематеріальних благ, таких як задоволення від участі у важливому процесі, віддання голосу на благо громади та країни чи інше².

У своїй праці «Участь в Америці» Верба та Ні побудували своє пояснення участі у виборах на тому, що вони назвали «базовою моделлю», яка засновується на дослідженні кореляції між доходом, професією та освітою при виборі кандидата³. Ця базова модель, пізніше перейменована на «ресурсну модель», домінувала в поясненнях індивідуальних рішень щодо явки в Сполучених Штатах та в інших країнах впродовж кількох десятиліть. В подальших дослідженнях до ресурсної моделі додалася «модель мобілізації», яка враховує той факт, що люди також голосують, тому що їх мобілізують до цього партії, групи інтересів і окремі кандидати⁴.

Марк Н. Франклін у своїй праці «Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies since 1945» стверджує, що для більшості людей звичка голосувати формується відносно рано. Ті, хто знаходить підстави проголосувати на одних із перших виборів, де вони мають право це зробити,

---

² Riker, W. H., & Ordeshook, P. C. A Theory of the Calculus of Voting. American political science review. 1968

³ Nie, N. H., Verba, S., & Kim, J. O. Political participation and the life cycle. Comparative Politics. 1974

⁴ Rosenstone, S. J., & Hansen, J. M. Mobilization, participation, and democracy in America. 1993

зазвичай продовжують голосувати на наступних виборах, навіть менш важливих. Одночасно ті, хто не знаходить причини голосувати, як правило, не голосують і на наступних виборах, навіть важливіших. Рішення проголосувати, за цією логікою, формується подібно до того, як підтримка політичних партій формується для більшості людей на початку дорослого життя⁵.

Одним із важливих факторів, що визначає явку в різних країнах, є голосування у вихідні дні. Країни, які організують вибори в суботу чи неділю, мають приблизно на 6% вищу явку, ніж країни, які роблять вибори в будні. При цьому, якщо вони вносять зміни і переносять голосування з вихідних днів у будні та навпаки, – різниці у явці немає⁶.

Цікавим прикладом значення дня голосування є Британія, де воно традиційно відбувається в четвер вже більш ніж 90 років. Є теорія, що четвер був базарним днем, коли люди з віддалених околиць з'їжджалися до містечок, що створювало зручну можливість для голосування. П'ятниця не підходила, оскільки цього дня працівники отримували зарплату і часто віддавали перевагу відпочинку в пабі. Субота також не була зручним варіантом, а неділі уникали, аби проповідники не мали змоги впливати на виборців під час церковних служб. Таким чином, четвер став оптимальним компромісом для голосування⁷. Нещодавні парламентські вибори 2024 року також відбулись у четвер.

Згідно з Марком Н. Франкліном, факторами, які найбільше пов'язані з ймовірністю того, що хтось піде на голосування, є вік виборця (молоді люди мають меншу ймовірність прийти на вибори), їхня освіта (ті, хто має вищу освіту, більш схильні голосувати, принаймні в Сполучених Штатах, а грамотність була визнана важливою в перехідних демократіях), а також ступінь їх включеності в соціальні структури (люди, які є членами церков, профспілок та інших організацій, більш схильні голосувати, аніж люди з меншою кількістю

---

⁵ Franklin MN, Eijk C van der, Evans D, et al. Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies since 1945. Cambridge University Press; 2004.

⁶ Franklin MN. Electoral participation. Comparing democracies: Elections and voting in global perspective. 1996.

⁷ Цюпин, Б. Чому британці вже 85 років голосують по четвергах? [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2017. – 8 червня. – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28536526.html>

соціальних контактів)⁸. Ці три змінні пов'язані між собою, оскільки членство в організаціях полегшує мобілізацію людей, освіта є базисом для прищеплення відчуття громадянської відповідальності⁹, а вік визначає можливості, які люди мали задля здобуття освіти та стаючи частиною соціальних структур. Також щодо освіти, згідно з дослідженнями Розенстоуна і Хансена у 1993 році, люди з вищою освітою в Сполучених Штатах голосували приблизно на 16% частіше ніж ті, хто не має вищої освіти. У середньому для двадцяти двох країн ефект, виявлений Франкліном, становив більше 12%.

Батлер і Стоукс у своїх дослідженнях виявили, що будь-хто, хто проголосував однаково тричі, став фактично несприйнятливим до агітації будь-якої іншої партії та продовжуватиме підтримувати своїх кандидатів. При цьому люди, які змінювали свою партійну приналежність до своїх третіх виборів, мали набагато більшу ймовірність знову змінити преференції. Під час експериментів автори знайшли досить літніх респондентів, які неодноразово змінювали свою партійну прихильність протягом життя¹⁰.

Розенстоун і Хансен припустили, що причина успішної мобілізації і високої явки може полягати в переконанні виборців, що їхні голоси потенційно приносять їм переваги, які можуть впливати зі сприятливого результату виборів. Вибори, які обіцяють можливість зміни політики, спонукатимуть до мобілізації зусиль усіх тих, хто має можливість впливати на інших. Тому мобілізація до голосування не є окремим і відірваним шляхом до участі у виборах, а навпаки є механізмом, який працює як шляхом раціональності, так і соціалізації¹¹.

Важливо зазначити, що у за останні десятиліття загальна явка на вибори по світу продовжує зменшуватися і це має кілька причин. Падіння явки може бути пов'язане з низкою соціальних, економічних та інституційних факторів, які

---

⁸ Rosenstone, S. J., & Hansen, J. M. *Mobilization, Participation, and Democracy in America*. Macmillan Publishing Company. 1993

⁹ Lipset SM, Man P. *The social bases of politics*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press. 1960.

¹⁰ Butler D, Stoke D. *Political change in Britain: Basis of electoral choice*. Springer; 1974.

¹¹ Rosenstone, S. J., & Hansen, J. M. *Mobilization, Participation, and Democracy in America*. Macmillan Publishing Company. 1993

мають глибоке обґрунтування в науковій літературі. Один із ключових чинників – освітня нерівність, про яку було зазначено вище. Люди з нижчим рівнем освіти рідше беруть участь у голосуванні, що знижує рівень представництва в суспільстві¹². Причиною так само можуть бути часті вибори або складні бюлетені, які спричиняють так звану «виборчу втому», що знижує мотивацію громадян брати участь у голосуванні¹³. Економічна нестабільність також може негативно впливати на участь у виборах, адже зниження добробуту часто веде до втрати довіри до політичних інституцій і виборчої апатії¹⁴.

Крім того, важливим чинником є особливості поколінь, адже молодше покоління, що виросло в умовах відносного добробуту, менше сприймає голосування як громадянський обов'язок, на відміну від старших поколінь. Не менш важливими є й інституційні бар'єри: складна процедура реєстрації, обмежений доступ до ділянок або брак інформації можуть значно знижувати явку¹⁵. Всі ці фактори, у взаємодії, можуть пояснити динаміку зниження участі громадян у виборах.

В іншому багато що залежить від поточного стану партійної конкуренції, яка може сильно відрізнятися від виборів до виборів. Особливо важливими є близькість перегонів і важливість виборів¹⁶. Перегони, які можуть призвести до змін у політиці уряду, є висококонкурентними та спонукатимуть як прихильників, так і опонентів уряду голосувати, а також стимулюватимуть зусилля щодо мобілізації тих, хто ще не визначився.

Також, дослідження, проведені в другій половині 20 століття, неодноразово показували, що велика кількість виборців поведуться так, ніби їхній голос має інструментальну цінність. Це означало, що вони не хотіли витратити його на кандидата чи партію, які не мали надії на перемогу, навіть

---

¹² Dassonneville R, Hooghe M. Voter turnout decline and stratification: Quasi-experimental and comparative evidence of a growing educational gap. *Politics*. 2017.

¹³ Kostelka F, Blais A, Gidengil E. The impact of voter fatigue on turnout. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. 2023.

¹⁴ Panunzi F, Pavoni N, Tabellini G. Economic shocks and populism. Available at SSRN. 2020.

¹⁵ Boyd RW. Decline of US voter turnout: Structural explanations. *American Politics Quarterly*. 1981.

¹⁶ Там само.

якщо це була їхня партія чи кандидат, яким вони віддають перевагу і які репрезентують їхні інтереси. Натомість вони могли використати його, щоб підвищити шанси партії чи кандидата, які мали більші, якщо не переважні, шанси на перемогу¹⁷

Отже, засновуючись на попередніх висновках, було визначено, що індивід мало ймовірно голосуватиме з мотивацією отримання вигоди від результату. Друга теорія передбачає, що рішення зробити вибір є раціональним і має кілька різновидів внутрішньої мотивації.

У своїй праці «Voting as a rational choice: why and how people vote to improve the well-being of others» Аарон Едлін, Ендрю Гелман і Ной Каплан висунули кілька теорій. По-перше, що соціальні мотиви можуть переважати над егоїстичними, роблячи голосування раціональним навіть у великих виборах, а по-друге — що модель раціонального голосування з соціальними мотивами узгоджується з опитуваннями про соціально вмотивований вибір¹⁸.

На прикладі Сполучених Штатів можна прослідкувати, що явка найвища на президентських виборах (63.9% на виборах 2024 року), потім у Конгрес (63.7%) і на виборах штату, а на місцевих виборах, як правило, явка найнижча. Теорії голосування, які зосереджені на інструментальних перевагах як наприклад, теорія, яка говорить, що виборці є інструментальними максимізаторами корисності, зазвичай передбачають вищу явку на невеликих виборах. Навпаки, теорія соціальної вигоди передбачає незначне підвищення явки на національних виборах, якщо питання, що розглядаються, сприймаються як більш важливі на рівні кожного виборця, ніж на місцевих виборах.

Явка має тенденцію бути вищою під час виборів, рішення про проведення яких приймається незадовго до їхнього безпосереднього проведення. Деякі дані

---

¹⁷ Blais A. To vote or not to vote?: The merits and limits of rational choice theory. University of Pittsburgh Pre; 2000.

¹⁸ Edlin A, Gelman A, Kaplan N. Voting as a rational choice: Why and how people vote to improve the well-being of others. Rationality and society. 2007.

свідчать про те, що ймовірність голосування зростає для потенційних виборців, які сприймають вибори як близькі¹⁹.

У психологічному поясненні явки виборців більшу частину електорату мотивує голосувати деяка суміш особистих закликів і заохочення ЗМІ. Коли конкретні вибори стають особливо «важливими» через розголос і безпосередній зв'язок із питаннями, що становлять особистий інтерес, ймовірність того, що виборець проголосує, значно росте. Це пояснює вищу явку на президентських виборах (як на вищезазначеному прикладі США). Голосування – це бажаний спосіб залучення до політичного процесу, особливо якщо вибори здаються важливими, набувають великого розголосу та про них говорять. Це узгоджується з результатами опитування щодо мотивації участі в політичному житті²⁰. Інша сторона психолого-політичного пояснення полягає в тому, що на явку впливає політична реклама та інші партійні та двопартійні спроби переконати²¹.

Під час близьких і важливих виборів кандидатам і групам інтересів доцільно докласти більше зусиль, щоб донести до виборців важливість їхнього голосу і його значимість. Це, у свою чергу, підвищить психологічну мотивацію голосувати. Олдріх досліджує це, щоб проілюструвати, як політичні партії та групи інтересів можуть підвищити психологічні ставки на близьких виборах, на яких ймовірність вирішального голосу найвища²².

Третя і остання теорія враховує фактори, описані в попередніх припущеннях і зосереджується на дослідженні психологічного виміру мотивації до голосування. У статті «Що спонукає людей голосувати? Роль егоїзму, обов'язку та соціальних мотивів» Валентина А. Балі, Ліндон Дж. Робісон і Річард Віндер досліджують психологічні фактори, які спонукають людей брати участь у виборах. Дослідження концентрується на п'ятих основних мотивах: (а)

---

¹⁹ Cox GW, Munger MC. Closeness, expenditures, and turnout in the 1982 US House elections. *American Political Science Review*. 1989.

²⁰ Brady HE, Verba S, Schlozman KL. Beyond SES: A resource model of political participation. *American political science review*. 1995.

²¹ Gosnell HF. *Getting out the vote*. Chicago: University of Chicago Press; 1927.

²² Aldrich JH. *When is it rational to vote. Perspectives on public choice: A handbook*. 1997.

альтруїзм, (б) особистий обов'язок, (в) приналежність, (г) егоїзм і (д) соціальне схвалення²³.

- Альтруїзм передбачає, що голосування служить для індивіда можливістю сприяти отриманню вигоди для інших. Наприклад, не відчуваючи особистої потреби у будь-яких змінах чи сенсу в голосуванні, людина може віддати свій голос задля благополуччя громадян країни, свого міста, району, родини чи друзів.
- Особистий обов'язок — фактор, який змушує індивіда діяти узгоджено з його внутрішніми ідеалами. Для цих людей голосування є поведінкою, яка відповідає його основним моральним цінностям і принципам, є обов'язком і «правильним вчинком».
- Приналежність — це варіант, який передбачає, що почуття причетності до інших груп людей слугує основною мотивацією до голосування. Віддання голосу може бути дією, яка пов'язує індивіда з відповідними соціальними групами, такими як сім'я, сусіди та місцеві організації, а також з кандидатами, партіями та навіть націями в загальному. У літературі про явку присутні різні напрямки, які стосуються потреби у зв'язку та приналежності, від моделей, які наголошують на експресивних факторах, до моделей, які наголошують на мобілізаційних зусиллях на рівні групи.
- Егоїзм передбачає, що індивід бере участь у виборах з міркувань, що ця дія в майбутньому принесе йому особисту вигоду і часто це стосується саме матеріальних чинників. Ця потреба покращити фізичний добробут егоїстичним способом спонукає учасників більшості неокласичних економічних моделей²⁴.
- Соціальне схвалення є основною мотивацією для людей, які потребують зовнішнього підтвердження правильності своїх вчинків близькими чи

---

²³ Bali, V. A., Robison, L. J., & Winder, R. What Motivates People to Vote? The Role of Selfishness, Duty, and Social Motives When Voting [Електронний ресурс] // SAGE Open. – 2020. – Т. 10, № 4. – URL: <https://ideas.repec.org/a/sae/sagope/v10y2020i4p2158244020950376.html>

²⁴ Samuelson, P.A. Foundations of Economic Analysis. Harvard University Press, Cambridge. 1947.

важливими для них людьми. Такі індивіди відчувають винагороду, проходячи «соціальну перевірку», проведену цими людьми.

Це дослідження, проведене в 2013-2014 роках, виявило чітке та послідовне ранжування цих мотивів. Для результатів було використано дві вибірки: з опитувань платформи Amazon Mechanical Turk (MT) та опитувань, проведених компанією Growth from Knowledge Group (GFK). Загальна кількість респондентів становила 990 та 981 відповідно. Була визначена така важливість факторів: (а) альтруїзм, (b) особистий обов'язок, (c) приналежність, (d) егоїзм і (e) соціальне схвалення. Альтруїзм став рушійним мотивом серед респондентів: у середньому 44% і 36% у вибірці MT і GFK відповідно. Особистий обов'язок став другим за значимістю причиною із середніми показниками MT і GFK 23% і 28% відповідно. Очевидно, що, маючи майже дві третини від загального відсоткового значення, альтруїзм і особистий обов'язок є найважливішими рушійними силами голосування. Навпаки, егоїзм є передостаннім мотивом із середнім показником 13% у вибірці MT та 16% у GFK. Найменший розподіл виявився у соціальному схваленні, 2% і 3% у вибірці MT і GFK відповідно. Враховуючи високий рівень цього показника в попередніх дослідженнях, низька відсотковість саме цього фактору виявилася найбільш неочікуваною. Науковці припускають, що одна з можливостей полягає в тому, що формулювання цього мотиву чи його сенс не був повністю зрозумілим респондентам, що й спричинило таку оцінку²⁵.

Підсумовуючи, існує безліч теорій, які намагаються відповісти на чи не найважливіше питання, яке турбує, в першу чергу кандидатів: яка основна мотивація виборця прийняти рішення голосувати і зробити відповідний вибір. Вищезазначені теорії чи не найкраще пояснюють психологічний вимір вибору і можуть бути застосовані до більшості сучасних виборів у світі. Очевидно, що всі результати відрізнятимуться в міру політичної, економічної, соціальної і культурної відмінності. У випадку України теж існують індивідуальні фактори,

---

²⁵ Bali, V. A., Robison, L. J., & Winder, R. What Motivates People to Vote? The Role of Selfishness, Duty, and Social Motives When Voting [Електронний ресурс] // SAGE Open. – 2020. – Т. 10, № 4. – URL: <https://ideas.repec.org/a/sae/sagope/v10y2020i4p2158244020950376.html>

які можуть дати хоча б часткову відповідь на це запитання, і вони будуть описані в розділах нижче.

2. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Друга світова війна була останнім найбільшим міжнародним конфліктом за більш ніж 80 років. Її причини та наслідки досі досліджуються з усеможливих теоретичних і практичних точок зору. Однак зміни в настроях електоральної поведінки країн, які були учасниками цієї війни, майже не були досліджені. Попри велику кількість історичного матеріалу і його детального розбору протягом десятиліть, питання виборів здебільшого розглядалось крізь обмежену призму процесу демократизації і післявоєнної відбудови.

Впродовж останніх десятиліть відбулось багато військових конфліктів і воєн, серед яких війна в Іраку та В'єтнамі, Афганська війна, Чеченські війни, війна Ізраїлю та Палестини та інші. Попри те, що ці події відбулися пізніше і можуть представляти більш сучасну перспективу на виборчу поведінку, аналіз виборів саме після Другої світової війни має кілька вагомих причин. По-перше, це був останній найбільший конфлікт в Європі до російського вторгнення в Україну в 2014 році. Оскільки одна з пріоритетних цілей цього дослідження виявити вплив масштабних воєн на демократичні процеси, Друга світова війна є унікальним прикладом, який призвів до фундаментальних змін у політичних системах та виборчій поведінці у країнах. По-друге, після Другої світової війни відбулося переосмислення ролі держави у забезпеченні соціальної справедливості та прав людини, що безпосередньо вплинуло на формування нових партійних систем, політичних ідеологій та механізмів участі громадян у виборах. Що важливо, вибори після цієї війни стали своєрідною точкою відліку для сучасної епохи демократії, коли закладалися основи нинішніх міжнародних інституцій, таких як ООН та Європейський Союз, що сприяє більш глибокому розумінню еволюції демократичних процесів у світі.

Одним із визначальних чинників щодо дослідження саме цих країн також було виявлення подібних до російсько-української війни елементів. А саме боротьба з авторитарним режимом ворога, наявність великих людських втрат та

масових руйнувань, що є дуже важливим чинником при впливі на виборчу поведінку. Досвід Італії, Франції, Великої Британії, Японії та Німеччини є особливо цінним для аналізу, оскільки ці країни стикнулися зі схожими викликами, які сьогодні переживає Україна. Після масштабних воєнних дій у них відбулося не лише фізичне відновлення, але й суттєва політична трансформація. Україна, як і ці країни в минулому, змушена відновлювати і зміцнювати демократичні інститути, забезпечувати соціальну стабільність і формувати нові підходи до державного управління в умовах післявоєнної реальності.

Крім того, аналіз виборів у країнах, що боролися з авторитарними або окупаційними режимами, дає змогу зрозуміти, як досвід війни впливає на вибір між демократичним розвитком та патерналістськими нахилами. Це особливо актуально у випадку України, адже вибори після війни можуть визначити напрямок подальшого розвитку – або посилення демократичних процесів, або зміцнення централізованої влади під гаслом безпеки та відновлення. Не менш важливим є досвід цих країн у сфері міжнародної інтеграції після війни. Для України, яка прагне інтеграції в європейські та євроатлантичні структури, аналіз післявоєнних виборів у державах, які теж проходили шлях відновлення та вступу до міжнародних організацій, допомагає зрозуміти, як внутрішні політичні процеси можуть впливати на зовнішньополітичні орієнтири.

Підсумовуючи, дослідження саме цих країн дозволяє порівняти різні підходи до відбудови: західна демократія (Велика Британія, Франція); трансформація від авторитаризму (Італія, Німеччина, Японія); та зовнішнє втручання у демократизацію (Японія та Німеччина під контролем союзників). Що важливо, дослідження повоєнних виборів цих країн через десятиліття дозволяє оцінити їхні довгострокові наслідки – стабільність політичних режимів, економічне відновлення, формування національної ідентичності. Тоді як у сучасних конфліктах під час аналізу часто не вистачає далекоглядної історичної перспективи, аналіз саме цих країн дає можливість зрозуміти, як війна, зовнішнє втручання та внутрішні процеси впливають на виборчу поведінку, прийняті рішення та довгострокові наслідки.

2.1. Огляд післявоєнних виборів Англії, Франції, Японії, Італії та Німеччини

Велика Британія

Післявоєнні вибори у Великій Британії є прикладом того, як боротьба у двопартійній системі і перемога іншої партії може кардинально змінити хід внутрішньої і зовнішньої політики. Маючи на увазі прецедент Першої світової війни, консерватори почали розглядати дострокові вибори незабаром після припинення військових дій, коли престиж Черчилля буде як ніколи високим, тому вони були проведені вже 5 липня 1945 року. Основними конкурентами виступили Лейбористська партія на чолі з Клементом Еттли (яка перемогла, отримавши 49.7% і 393 місця в парламенті) та Консервативна партія під керівництвом Вінстона Черчилля (яка програла, здобувши 36.2% голосів і 197 місць). Ліберальна партія і Національна ліберальна партія отримали 9% і 2.9% голосів відповідно. Явка виборців склала 72,8%, що на відсоток вище за явку на передвоєнних виборах.

В останніх аналізах виборів 1945 року домінували два твердження. По-перше, що консерватори і лейбористи мали відносно небагато суттєвих політичних розбіжностей, а вибори були спрямовані на критику довоєнного торизму і підіймали питання про те, кому можна довіряти реалізацію узгодженої формули післявоєнної реконструкції. По-друге, що кампанія була тихою та «стриманою», а громадськість була не зацікавлена в перебігу подій. Однак насправді в ході боротьби партійні розбіжності посилювалися, а громадськість була зацікавлена в кандидатах²⁶.

Величезні натовпи збиралися не лише на виступи Черчилля, Еттли чи Ідена, а й на відносно невідомих кандидатів, деякі з яких були у військовій уніформі. Барбара Беттс (пізніше Барбара Касл), яка вперше балотувалася в Блекберні, згадувала передвиборче зібрання в залі Святого Георгія: «Там було три тисячі

---

²⁶ Field G.G. Blood, Sweat, and Toil: Remaking the British Working Class, 1939–1945. Oxford: Oxford University Press, 2011. 320 p.

людей. Кожне місце зайняте, люди стояли вздовж стін, звисали з балконів, і в атмосфері панувала якась неймовірна піднесеність». Подібним чином у сільському Гантінгдонширі кандидат від Національних лібералів згадував «великі зали, переповнені людьми з чистої цікавості»²⁷.

На військових кораблях, які поверталися додому або виходили на Далекий Схід, проводилися імітаційні вибори, а на військових базах за кордоном офіцери та інше командування уважно стежили за змаганнями. Що цікаво, більше 20 передвиборчих трансляцій мали середню аудиторію 45%, тоді як Черчилль досяг майже 60%. Як зазначає Джон Лоуренс, на цих виборах виборці «залишалися зацікавленими особисто зустрітися з кандидатами, а також побачити лідерів партій по радіо чи в кінохроніці». Прямий особистий контакт залишався центральним у виборчій агітації²⁸.

Щодо більш агресивних методів агітації, консерватори на чолі з Вінстоном Черчиллем використовували гостру риторику, попереджаючи про «Гестапо в Британії» у разі перемоги лейбористів і порівнюючи їх із нацистами. Лейбористи відповіли звинуваченнями у шахрайстві та наголошували, що голос за Черчилля – це голос за авторитаризм. Попри все, повідомлення лейбористської пропаганди виявилися ефективнішими. Вони зосередилися на соціальних питаннях, які були важливі під час війни: охороні здоров'я, житлі, соціальному забезпеченні та робочих місцях. Особливу роль відіграла газета «Daily Mirror», яка зверталася до жінок і цивільних, закликаючи їх голосувати від імені чоловіків, що воювали. Основне повідомлення було простим: ветерани принесли великі жертви і заслуговують на краще майбутнє, без довоєнної несправедливості та безробіття²⁹.

Перемога лейбористів на виборах стала можливою завдяки значному зростанню підтримки в різних регіонах країни. Вони отримали 173 місця в англійських округах за межами Лондона (порівняно з 53 у 1935 році) та досягли

---

²⁷ Там само.

²⁸ Lawrence J. *Electing Our Masters: The hustings in British politics from Hogarth to Blair*. Oxford: Oxford University Press, 2009. 336 p.

²⁹ Daily Mirror. 23 May 1945; 30 May 1945; 12 June 1945. Daily Herald. 11 June 1945; 12 June 1945.

успіху в передмістях середнього класу, сільських районах, Уельсі та Шотландії. Особливо значний зсув у бік лейбористів відбувся в Бірмінгемі (23%) і Лондоні (18%). Також суттєвий зсув відбувся серед виборців середнього класу, адже лейбористів підтримали не лише робітники, а й клерки, службовці та вчителі. За даними соціолога Девіда Локвуда, 47% службовців голосували за лейбористів, а аналіз Gallup показав, що їх підтримало 31% виборців середнього класу та 44% нижчого середнього класу³⁰.

Видання «The Economist» назвало це «кінцем вірності торі безвласного нижнього середнього класу». Політична сцена змінилася, адже на зміну довоєнній антисоціалістичній коаліції прийшла ідея «громадськості», яка об'єднала інтереси промислових робітників та нижчого середнього класу, протиставляючи їх заможним та привілейованим верствам³¹.

Молодь, особливо ветерани, також зіграли важливу роль. Ті, хто досяг виборчого віку після 1935 року, виростили в умовах Великої депресії та війни, що вплинуло на їхній світогляд і пріоритети. Вони становили близько 20% електорату, з яких 67% підтримали лейбористів³².

Водночас консерватори втратили традиційну перевагу серед жінок, яку мали до того часу. Найпереконливішим поясненням цієї трансформації стало те, що війна схилила громадську думку «вліво». Програма лейбористів відповідала прагненням суспільства до реформ та нового соціального порядку. Уже в 1941 році поштова цензура відзначала очікування громадян щодо зменшення класових відмінностей і перерозподілу багатства. Опитування 1942 року виявило, що хоча мало хто знав деталі післявоєнного планування, загалом суспільство виступало за контроль над економікою, рівні жертви після війни та ліквідацію соціальних привілеїв³³.

---

³⁰ Griffiths, C. V. J. *Labour and the Countryside: The politics of rural Britain 1918–39*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

³¹ *The Economist*, 28 July 1945.

³² Franklin, M., Ladner, M. *The undoing of Winston Churchill: Mobilization and conversion in the 1945 realignment of British voters*. *British Journal of Political Science*. 1995. Vol. 25. P. 444–445.

³³ The National Archives (UK). INF 1/292, 8–15 January 1941; HO 262/16, *Special investigations by Home Intelligence (1942–1946): October 1942 special report on Public interest in reconstruction plans*. Mass-Observation Archive. FR 1269, *Opinion about post-war education*, 21 May 1942.

У серпневому опитуванні 1945 року 51% прихильників лейбористів голосували за них через підтримку «найкращих умов для робітничого класу», соціалізму або бажаних змін. 9% голосували через традицію, 11% через ненависть до торі, а 19% хотіли змін. Загалом, кампанія лейбористів була ефективнішою, оскільки відповідала прагненням виборців, зосереджуючись на соціальних реформах. Черчилль, навпаки, зробив тактичну помилку, надто покладаючись на свою особистість як лідера воєнного часу, тоді як виборці турбувалися про післявоєнне майбутнє³⁴.

Франція

Чотири роки окупації кардинально змінили політичний ландшафт Франції, поставивши ще більше запитань щодо її повоєнного відновлення. Перші вибори після німецької окупації повернули громадянам право на голос та висловлення своїх інтересів, а жінки вперше отримали право на голосування. Вибори до Установчих зборів, які мали розробити нову конституцію, відбулися 21 жовтня 1945 року. Основними партіями-конкурентами були Французька комуністична партія (PCF), Народно-республіканський рух (MRP) та Соціалістична секція Робітничого Інтернаціоналу (SFIO), які набрали 26.08%, 24.91% та 23.77% відповідно. Вибори відбувалися за принципом пропорційного представництва за партійними списками у багатомандатних округах, а оскільки жодна з партій не отримала абсолютної більшості, була створена «Трипартійна коаліція». Явка склала 79.83%, менше, порівняно з попередніми виборами і явкою 84.45%.

Щодо преференцій, у великих містах спостерігався помітний зсув вліво: наприклад, Ніорт обрав мера-соціаліста серед двох депутатів-комуністів, а традиційно прогресивні міста Туар і Мелле підтвердили підтримку соціалістів. Натомість більш консервативні Сен-Мексент, Партене та Брессюйр віддали перевагу Народно-республіканському фронту. Сільські райони залишилися вірними своїм довоєнним уподобанням, тяжіючи до консерваторів. Таким

---

³⁴ Gallup. The Gallup International Public Opinion Poll. 1945. P. 114, 116.

чином, наприкінці весни 1945 року на відомчому рівні простежувався певний зсув у бік соціалістів і комуністів, але загального чіткого повороту вліво не відбулося³⁵.

Однак згодом національний політичний ландшафт зазнав значно глибших змін. Результати виборів засвідчили тріумф партій, що вийшли з Опору або були відроджені ним: PCF, SFIO та MRP стали явними переможцями, а французька комуністична партія утвердилася як провідна політична сила країни. Ліві, включно з PCF, SFIO, радикалами та Демократичним і соціалістичним союзом Опору, здобули домінуючу позицію в Установчих зборах. Таким чином, вибори 1945 року не лише повернули Франції демократію, а й визначили новий політичний курс, де провідну роль відігравали сили, що символізували опір і оновлення³⁶.

Під час аналізу соціально-професійних характеристик кандидатів на виборах 1945 і згодом 1946 року можна було зробити кілька важливих висновків щодо впливу освітнього та професійного фону на політичну кар'єру. Щодо соціально-професійного походження обраних у період з 1946 по 1956 рік, можна зазначити, що значних змін порівняно з довоєнним періодом не спостерігається. Однак серед необраних кандидатів була помітна нова тенденція, яка вказує на зміни в політичному ландшафті³⁷.

Якщо порівнювати обраних та не обраних кандидатів, особливо серед тих, хто має військові нагороди, можна зазначити, що ставлення кандидатів до війни не мало значного впливу на поведінку виборців. Проте більшість голів списків, обраних у 1946 році, мали досвід військової служби, зокрема у війнах 1914/1918 або 1939/1945 років. Це залишалось актуальним і у 1951 році, але вже не було таким важливим чинником у 1956 році, через понад десять років після закінчення Другої світової війни. Цю тенденцію можна прослідкувати й в наступних

---

³⁵ Centre Régional "Résistance & Liberté". Pierre Sudreau (1919–2012) [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.crrl.fr/module-Contenus-viewpub-tid-2-pid-119.html>.

³⁶ Duroselle, J. B. The Turning-Point in French Politics: 1947. The Review of Politics, 1951.

³⁷ Guillon, J. M. Jacqueline Sainclivier, L'Ille-et-Vilaine 1918-1958. Vie politique et sociale / J. M. Guillon. — Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 1997. — 204 с.

виборах: у 1951 році значно зросла кількість кандидатів, нагороджених за бойові заслуги, а виборці надавали велике значення тому, щоб глава списку був відзначений за мужність під час війни³⁸.

Таблиця № 7. Наміри голосування французьких жінок і чоловіків у березні 1945 року

Голосуватимуть за:	чоловіки	жінки
крайні ліві	8%	4%
ліві	46%	34%
центр	23%	21%
праві	13%	14%
невизначені	10%	27%

Джерело: опитування громадської думки, проведене SSS, опубліковане в *V d'O*, 31-03-1945

Таблиця 1. Опитування, проведене Службою опитування та статистики Франції 31.03.1945

Також, опитування, проведене Службою опитування та статистики за півтора місяці до виборів, виявило суттєву різницю між чоловіками та жінками у виборчих намірах. У березні 1945 року 54% чоловіків підтримували ліві партії, тоді як лише 38% жінок висловили таку ж підтримку. Ця різниця свідчить про те, що жіноча політична чутливість була більш консервативною та поміркованою, що відобразатиметься впродовж наступних двох поколінь³⁹.

Опитування також підтверджує гіпотезу, що електорат не просто формулював свої уподобання в контексті суто політичного вибору, а в першу чергу висловлював підтримку тим, хто сприяв звільненню Франції і вів країну до перемоги. Патріотичні настрої були виражені також через термінову організацію виборів, оскільки на середину квітня громадська думка сумнівалася в можливості їх проведення до того часу, як повернуть усіх полонених і депортованих. Рухи опору та ліві партії виступали проти виборів, зокрема тому,

³⁸ Там само.

³⁹ Capdevila, L. The Municipal Elections of April/May 1945: The Height of Unitary Feeling // The Bretons in the Aftermath of the Occupation. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 1999.

що солдати на службі не могли голосувати, що позбавляло їх можливості брати участь у виборах як частина електорату⁴⁰.

Попри ці труднощі, явка на виборах була високою, і навіть деякі випадки утримання від голосування можна було трактувати як прояв патріотизму. Так, деякі сільські громади в Морбіані відмовились голосувати в знак солідарності з ув'язненими та депортованими, які все ще перебували в Німеччині. Ці вибори стали відображенням патріотичної колективної уяви, де для одних політична кампанія стала вираженням національної єдності, а для інших – підтвердженням бажання зберегти єдність нації. При цьому, у сільських громадах результати муніципальних виборів відобразили політичний ландшафт, який був характерним для довоєнного періоду. Це дозволяє зробити висновок, що політичні потрясіння в порівнянні з довоєнним періодом не були суттєвими, оскільки населення зберігало свою політичну культуру⁴¹.

Важливим є те, що в ці вибори було включено вираження динаміки патріотичного почуття, яке було важливою складовою під час війни. Самі вибори організовувалися в той період, коли війна ще не завершилася, і ця невизначеність стала значним фактором, який впливав на рішення виборців. Однак, після закінчення війни, на кілька тижнів змінилася ієрархія занепокоєнь і турбот населення. Перемога і припинення військових дій активізували громадян, особливо в районах, де ще залишалися німецькі осередки, як у Сен-Назері та Лор'яні. Таким чином, голосування через призму опору того часу стало вираженням патріотичних почуттів, що стало основою для організації майбутніх виборів⁴².

Згідно з коментарями респондентів, у яких брали інтерв'ю у 1945 році, війна все ще була важливим чинником для них. Що могло впливати як на бажання проголосувати задля соціальних змін, так і виявити своє патріотичне почуття.

---

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само.

Дата	Цитата
16/04/1945	«Є побоювання, що завершення воєнних дій у Європі призведе до нової хвилі нарікань, які наразі відсунуті на другий план.»
01/05/1945	«Військові події та вибори привернули увагу значної частини суспільства, тимчасово послабивши занепокоєння щодо постачання.»
16/05/1945	«Протягом останніх двох тижнів населення було зосереджене переважно на зовнішніх проблемах. Капітуляція німецьких військ викликала масові демонстрації в регіоні.»
01/06/1945	«Населення має враження, що війна ще не завершилася і що Європа або Близький Схід можуть знову стати ареною військових дій.»

Таблиця 2. Департаментський архів Ізеру (Archives Départementales de l'Isère, ADIV), фонд 43 W, документ №135. Офіційні звіти (Compte Rendu) від 16 квітня, 1 травня, 16 травня та 1 червня 1945 року.

Таким чином, політичний ландшафт Франції після Визволення зберігався в межах певної динаміки, яка поєднувала патріотичний імпульс і прагнення до політичної стабільності в умовах повоєнної реорганізації країни.

Японія

Після поразки Японії у Другій світовій війні країна потрапила під окупацію американських військ, що тривала сім років. За цей період японська політична система зазнала значних змін, серед яких найбільш важливою була нова конституція. Основні зміни були спрямовані на посилення ролі виборця, розширення можливостей для участі у політиці, зміцнення парламенту та політичних партій. Конституція, яка була ухвалена в 1947 році, базувалася на принципі народного суверенітету, визначаючи парламент як «вищий орган державної влади та єдиний законотворчий орган». Це забезпечило значне розширення прав громадян, підкреслюючи демократичні принципи управління.

Перші післявоєнні вибори Японії відбулися 10 квітня 1946 року. Ліберальна партія виграла, отримавши 24.36%, Прогресивна – 18.67%, Соціалістична – 17.90%, Комуністична – 3.85% і Кооперативна демократична партія – 3.35%. Вибори проводилися за системою обмеженого голосування: виборці мали від одного до трьох голосів залежно від кількості депутатів, які обиралися від їхнього округу. Явка склала 72.08%, трохи більше за явку на виборах 1937 року (71.64%)⁴³.

В газеті «The Herald» 1946 року вибори коментували так: «Отримавши набір демократичних «передачок» від генерала Дугласа Макарура, японці також поспішили на вибори та обрали уряд, якому, звісно, не дозволяють керувати. Вони теж отримали Конституцію. Якщо врахувати Польщу та Балкани, то, мабуть, ніколи не було такого року для виборів»⁴⁴.

Варто розуміти, що після поразки у Другій світовій війні, Японія знаходилася під пильним контролем країн-переможниць. Саме тому проведення прозорих виборів із дотриманням усіх стандартів було важливим процесом, який мав би засвідчити початок нового правління Японії. Виборча кампанія відзначалася великою та різноманітною групою кандидатів, переважанням новачків на політичній арені та кількісною перевагою незалежних кандидатів і представників малих партій над представниками від основних партій. Усі вони мали відносну свободу слова та політичної діяльності. Засоби масової інформації, зокрема радіо, активно використовувалися кандидатами й сприяли зростанню громадського інтересу до виборчого процесу⁴⁵.

При цьому, політичні партії залишалися слабко організованими, як і в передвоєнний період, а виборці продовжували голосувати за окремих кандидатів, а не за партії чи їхні програми. У результаті жодна партія або

---

⁴³ National Diet Library. 5-5 General Elections [Електронний ресурс] // Modern Japan in archives. – URL: <https://www.ndl.go.jp/modern/e/cha5/description05.html>

⁴⁴ White, O. 1946 was quite a year [Електронний ресурс] // The Herald (Melbourne, Vic. : 1861–1954). – 1947. – 1 січня. – С. 4. – URL: <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/245869327>

⁴⁵ National Archives and Records Administration. Japanese Go to Polls in First Free Election – 1946 [Електронний ресурс] // National Archives. – URL: <https://www.archives.gov/files/social-media/transcripts/transcript-japanese-go-to-polls-first-free-election-39111.pdf>

ідеологія не отримала чіткого мандату від виборців, натомість розділивши значення між трьома партіями з невеликим розривом.

Електорат значно збільшився завдяки наданню виборчого права жінкам і зниженню вікового цензу з 25 до 20 років, збільшивши кількість виборців приблизно з 14 мільйонів до 36 мільйонів осіб. Із 36 мільйонів виборців 27,3% утрималися від голосування, що є найвищим показником неявки на японських виборах принаймні з 1920 року. Наступний за рівнем неявки показник був у 1937 році – 26,6%. Порівняння парламенту 1946 року з попередніми скликаннями показує суттєве зростання кількості нових членів, зниження середнього віку парламентарів, збільшення кількості й вирівнювання впливу основних партій, зростання числа малих партій і незалежних кандидатів, а також вперше залучення жінок і представників різних професійних груп⁴⁶.

Існує певний зв'язок між збільшенням електорату та зростанням рівня неявки. У 1928 році, коли кількість виборців збільшилася на 9 мільйонів, рівень неявки більш ніж подвоївся у порівнянні з виборами 1924 року. У 1946 році електорат зріс на 21 мільйон осіб у порівнянні з 1942 роком, а рівень неявки підвищився на 63%. Середній рівень неявки за шість виборів з 1928 по 1942 рік становив приблизно 20%⁴⁷.

Попри тимчасову лівоцентристську коаліцію, Японія виявилася на довгий час під впливом однієї партії. У післявоєнний період, незалежно від змін у складі та формуванні опозиційних партій, країна залишалася під домінуванням Ліберально-демократичної партії (LDP). Це явище вирізняло Японію серед інших розвинутих індустріальних суспільств, де політичні системи часто демонструють більше політичного плюралізму. Наприклад, в Італії християнські демократи утримували стабільну, хоча менш домінуючу, позицію, а в Швеції соціал-демократи мали незмінну політичну гегемонію протягом 44 років з 1932 по 1976 рік.

---

⁴⁶ United States. Department of State. Office of Intelligence Research. Analysis of the 1946 Japanese General Election... [Електронний ресурс]. – Washington, D.C., 1946. – URL: <https://catalog.hathitrust.org/Record/102716741>

⁴⁷ Scalapino, R. A. The Japanese General Election of 1928 [Електронний ресурс] // The American Political Science Review. – 1953. – Vol. 47, No. 3. – С. 641–659.

Таким чином, Японія після війни пережила довгий період політичної стабільності під керівництвом однієї партії, що на відміну від багатьох інших країн, була визначальною рисою її політичної системи.

Італія

Ще одними виборами, які відбулися в 1946 році були італійські вибори. 28 травня 1946 року газета «The Cairns Post» яскраво описала тиждень до виборів таким чином:

«За тиждень до дня виборів виборча лихоманка по всій Італії досягає свого піку. Червоні, білі та зелені плакати розклеєні на кожній стіні в Роупі, а знищувачі купюр уперто стелять за рекламними плакатами вдень і вночі. Велосипедисти-трюки їздять по вулицях, тримаючи в одній руці ручку, а іншою розкидаючи листівки, як конфетті. Вулицями проносяться радіофургони, які крихким тоном спонукають громадян йти на партійні збори. Кореспондент «Таймс» каже, що оглушені потоком ораторського мистецтва залякані виборці неминуче будуть збиті з пантелику різноманіттям символів, прийнятих партіями. Виборцю на виборчій дільниці буде виставлений бюлетень для виборів до Установчих зборів, за яким він повинен проголосувати, поставивши хрестик навпроти символу партії, якій належить фаворит. Ці символи включають орли, зірки, серп і молот, листя плюща, славетні мечі, карти, стекляруси і сонце, що сходить»⁴⁸.

Перші післявоєнні вибори Італії були проведені 2 червня 1946 року. Основними конкурентами були Християнсько-демократична партія (DC), Італійська соціалістична партія (PSIUP) та Італійська комуністична партія (PCI), які отримали 35.21%, 20.68% та 18.93% відповідно. Ці вибори продемонстрували формування багатопартійної системи з домінуванням трьох основних лівоцентристських та лівих партій. Явка склала 89.08%. Це були перші вибори за більш ніж 20 років, які відбулися на демократичних засадах

---

⁴⁸ ITALIAN ELECTIONS [Електронний ресурс] // The Cairns Post (Qld. : 1909–1954). – 1946. – 28 травня. – С. 1. – URL: <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/42496384>

напротивагу виборам 1929 та 1931 років, де всі 400 місць парламенту цілковито належали Беніто Муссоліні та його Національній фашистській партії як єдиній легальній партії. Щоб підкреслити відновлення демократії після фашистської епохи, було обрано чисте пропорційне представництво за партійними відкритими списками.

До того ж, починаючи з цих виборів, було запроваджено нову виборчу систему та законодавство. Одним із ключових нововведень стало обов'язкове голосування, яке залишалося частиною виборчого процесу майже пів століття. Після падіння фашизму був організований референдум, щоб вирішити, чи залишиться Італія монархією чи стане республікою. Прихильники монархії активно підтримували обов'язкове голосування, сподіваючись, що висока явка дасть їм перевагу. Обов'язкове голосування поширювалося на всі вибори, а за його недотримання передбачалися санкції, подібні до сучасних у Бельгії. Ті, хто не голосував протягом кількох виборів поспіль, тимчасово втрачали право голосу. Також виборці, які ухилялися від голосування, не могли працювати на державній службі чи претендувати на державні посади⁴⁹.

Протягом багатьох років явка виборців в Італії залишалася високою, а покарання за неучасть у виборах застосовувалися рідко, незважаючи на їхнє закріплення в законі. Водночас обов'язкове голосування залишалося предметом політичних суперечок, особливо серед ліберальних партій, які виступали проти цього правила. На початку 1990-х років, коли за менш ніж 50 років в Італії змінилося понад 55 урядів, усі політичні сили дійшли згоди щодо необхідності суттєвих виборчих реформ. У 1993 році, після національного референдуму, було ухвалено новий виборчий закон. Відтоді голосування визначається як право та обов'язок громадян, але без прямої згадки про його обов'язковість.

Однак для Італії 1946 рік був все ще періодом оговтання від масштабних руйнувань і нових соціальних викликів. Вибори відбувалися паралельно з референдумом щодо нового республіканського устрою і навіть цей процес

---

⁴⁹ International IDEA. Voter Turnout in Western Europe since 1945: A Regional Report [Електронний ресурс]. – Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2004. – 92 с. – ISBN 91-85391-00-X.

показує різне і несформоване ставлення до цього рішення (за – близько 54%, проти – близько 45%). Справді визначальними і фундаментальними виборами, рішення яких згодом формуватимуть майбутню Італію, були парламентські вибори 1948 року. Саме вони визначили, чи розвиватиметься вона шляхом комунізму чи демократії.

Післявоєнна відбудова видалася складним періодом для громадян. На початку 1947 року ця країна стояла на роздоріжжі у своїх зусиллях стабілізувати повоєнну Італію. Політична реконструкція йшла успішно, але невдача програм економічної реконструкції, фінансованих Сполученими Штатами, серйозно загрожувала майбутньому демократичного режиму Італії. Уряд, який Де Гаспері сформував у липні 1946 року, був нестійкою коаліцією. Саме тоді добре організована, дисциплінована та фінансово забезпечена Італійська комуністична партія (PCI), у союзі з радикальною Італійською соціалістичною партією (PSI), загрожувала скористатися народним невдоволенням і прийти до влади через демократичні вибори. Для керівництва США ці вибори стали своєрідним випробуванням протистояння між комунізмом і демократією. Мільйони доларів таємно спрямовувалися на підтримку християнсько-демократичної партії та правого крила соціалістів. Водночас розгорнулася масштабна пропагандистська кампанія, покликана мобілізувати італійських виборців проти комуністично-соціалістичного альянсу. США розглядали можливість прямого військового втручання у разі громадянської війни в Італії, розробляли відповідні плани та надавали італійським силам безпеки військоове обладнання та радників⁵⁰.

У цій напруженій атмосфері обидві сторони будували кампанію не на змаганні ідей, а на демонізації опонентів, змальовуючи їх як зрадників, ворогів народу та агентів іноземного впливу. Політична риторика апелювала до страхів і болючих спогадів громадян, використовуючи емоційно заряджені образи та символіку для мобілізації мас. Агітаційні матеріали були карикатурами, інвективами та зображеннями, що повністю дегуманізували супротивників,

---

⁵⁰ Miller, James E. Taking Off the Gloves: The United States and the Italian Elections of 1948. *Diplomatic History*, Vol. 7, No. 1, January 1983, pp. 35–56.

надаючи їм гротескних чи загрозливих рис. Це відповідало пропагандистським технікам минулого, спрямованим на виключення певних груп із суспільства, представлення їх як невинуватих ворогів, із якими неможливий компроміс⁵¹.

Німеччина

1949 року відбулися перші для Німеччини післявоєнні вибори. Попри те, що вони проводилися як у Східній, так і Західній її частинах, тут буде розглянуто лише Західну, так як окупована частина СРСР мала інший процес виборів – а саме «Список єдності» з комуністичними кандидатами, який виборці мали затвердити рішенням «так» чи «ні» без доступних альтернатив. Тож, у Західній Німеччині змагалося три основні партії: Християнсько-демократичний союз (CDU), Соціал-демократична партія Німеччини (SPD) та Вільна демократична партія (FDP). Вони здобули 31.0%, 29.2% та 11.9% відповідно⁵².

Для виборів було встановлено 5% бар'єр і була обрана змішана виборча система: половина депутатів обиралася за мажоритарною системою (по одномандатних округах), а інша половина – за пропорційною системою із закритими списками. Явка склала 78.5%, тоді як у виборах в березні 1933 року, останніх виборах Німеччини, де окрім нацистської партії була дозволена участь інших, складала 88.7%. Ці вибори стали першими демократичними виборами за більш ніж 12 років авторитаризму.

Незважаючи на демократичні традиції в Німеччині з середини XIX століття, люди реагували на змінені політичні умови та можливості досить обережно. «Враження, що демократія була не тільки новою, але й природно нестабільною, і що її потрібно було освоїти через практику, було дуже сильним», – зазначали спостерігачі. Крім того, кроки до незалежності Федеративної

---

⁵¹ Novecento.org. Le elezioni del 1948 e la demonizzazione dell'avversario politico [Електронний ресурс] // Novecento.org. – URL: <https://www.novecento.org/dossier/italia-didattica/le-elezioni-del-1948-e-la-demonizzazione-dell'avversario-politico/>

⁵² Bundestag election 1949 [Електронний ресурс] // The Federal Returning Officer. – URL: <https://www.bundeswahlleiterin.de/en/bundestagswahlen/1949.html>

Республіки сприймалися критично. Багато хто цікавився, що ці кроки означають для німецької єдності в умовах Холодної війни та поділу на Схід і Захід⁵³.

Після років одноосібного правління Гітлера, британські чиновники усвідомили, що демократію неможливо нав'язати силою. Спочатку Інграмс намагався впровадити у Німеччині британську модель, зокрема систему голосування «first past the post» (мажоритарну систему відносної більшості) та призначення неоплачуваних голів міських рад замість традиційних німецьких бургомістрів чи обраних мерів. Однак ці спроби зазнали невдачі. Німецькі політики з новостворених демократичних партій наполягали, що ще до приходу нацистів у Німеччині існувала сильна традиція місцевого самоврядування, тому запровадження британських норм виглядало як втручання у національну політичну культуру. Їхню позицію підтримували німецькі імігранти в Лондоні, а також міністр у справах Німеччини Джон Хайнд, який мав зв'язки з ними. У підсумку було знайдено компроміс, що поєднував елементи як британської, так і донацистської німецької системи. Тому починаючи з цих виборів й надалі німецька виборча система є збалансованим поєднанням пропорційного представництва та британського мажоритарного принципу⁵⁴.

Кандидати найбільш перспективних партій, Курт Шумахер (SPD) та Конрад Аденауер (CDU), вели запеклу боротьбу під час виборчої кампанії. Аденауер асоціював SPD з комуністами і намагався здобути підтримку за допомогою своєї програми «соціальної ринкової економіки». Критика Шумахером Католицької Церкви коштувала SPD додаткової підтримки. Ще одне питання, яке залишалося відкритим, – об'єднання Німеччини: Шумахер рішуче

---

⁵³ Ehl, H. M. Startschuss für die Demokratie – Erste Bundestagswahl vor 75 Jahren [Електронний ресурс] // SWR1 Sonntagmorgen. – 2024. – 11 серпня. – URL: <https://www.swr.de/swr1/sonntagmorgen-2024-08-11-75-jahre-deutscher-bundestag-100.html>

⁵⁴ Germany remembers its first national election after the Nazi dictatorship [Електронний ресурс] // Deutsche Welle. – 15 вересня 2023. – URL: <https://www.dw.com/en/germany-remembers-its-first-national-election-after-the-nazi-dictatorship/a-69928911>

вимагав німецької єдності, в той час як Аденауер приділяв більше уваги інтеграції Федеративної Республіки в Захід⁵⁵.

Незважаючи на ці кроки до більшої політичної суверенності, молода Федеративна Республіка спочатку зберігала лише обмежену незалежність. Через так званий «Статут окупації» переможні західні держави – Сполучені Штати, Великобританія та Франція – забезпечили собі значні повноваження. Зокрема, питання військової та зовнішньої політики продовжували визначатися союзниками⁵⁶.

2.2. Особливості електоральних вподобань у повоєнних суспільствах

Дослідження прикладів цих країн дозволяє виявити, що електоральні вподобання після війни і загалом голосування було процесом, який символізував «новий початок» не лише для історії цих країн, а й, передусім громадян. Пережитий досвід, втрати та травми мали неабиякий вплив на людей.

Говорячи про Німеччину, яка проіснувала за керівництва Гітлера 12 років, для неї як країни пост-авторитарного режиму було важливо не лише опрацювати воєнний досвід, а й загалом досвід попереднього політичного режиму і правил. У своїй другій «Записці про поточну ситуацію» в липні 1945 року Монтгомері писав, що вони лише нещодавно усвідомили «повний масштаб поразки» та «масштаб проблеми, яка постала перед нами у відбудові Німеччини». Частиною проблеми, продовжував він, була «тенденція надто жорстко дотримуватися» попередніх інструкцій, які тепер застаріли, і потрібна нова загальна директива. Тижнем пізніше він додав: «Наше нинішнє ставлення до німецького народу є

---

⁵⁵ Bundestagswahl 1949: Die parlamentarische Geburtsstunde der Bundesrepublik [Електронний ресурс] // bpb.de. – 6 серпня 2019. – URL: <https://www.bpb.de/kurz-knapp/hintergrund-aktuell/189950/bundestagswahl-1949-die-parlamentarische-geburtsstunde-der-bundesrepublik/>

⁵⁶ Ehl, H. M. Startschuss für die Demokratie – Erste Bundestagswahl vor 75 Jahren [Електронний ресурс] // SWR1 Sonntagmorgen. – 11 серпня 2024. – URL: <https://www.swr.de/swr1/sonntagmorgen-2024-08-11-75-jahre-deutscher-bundestag-100.html>

негативним, воно має бути замінене таким, яке є позитивним і дає надію на майбутнє»⁵⁷.

Детальніше розбираючи це з точки зору психології, численні дослідження доводять, що психологічна травма змушує людей відчувати себе приниженими та вразливими, сприймаючи світ і інших (представників «чужих» груп) як потенційну загрозу⁵⁸. Такий стрес може виникати навіть серед людей, які не пережили насильство безпосередньо. Сприйняття подій людей залежить від їх належності до певних груп. В результаті вони можуть емоційно реагувати на шкоду, завдану іншим членам їхньої групи, навіть якщо вони самі не постраждали безпосередньо, що часто називають «непрямими» жертвами⁵⁹. Також дослідження показують, що ті, хто втратив когось під час трагедії, відчують величезне почуття безсилля та стресу.

Що важливо, військові втрати та результати «є найбільш важливим, видимим та систематичним виміром витрат війни»⁶⁰. Говорячи про ветеранів і їхні електоральні вподобання, на прикладі Великобританії можна простежити за такими виявами. Військовослужбовці, які брали участь у війні, переживали великі труднощі, що позначались на їхньому ставленні до політики та майбутнього. Війна забрала їх зі цивільного середовища, ставши джерелом ізоляції та постійного ризику. Тому не дивно, що більшість солдатів прагнули якнайшвидше повернутись до нормального цивільного життя. Дослідження настроїв серед військовослужбовців до виборів 1945 року показало, що чотири п'ятих вважали, що жодна зі сторін не буде діяти за їхніми інтересами. Цей скептицизм щодо політики відображався також у високому рівні невпевненості щодо майбутнього та недовіри, адже багато хто був переконаний, що

---

⁵⁷ Knowles, C. Germany 1945–1949: A Case Study in Post-Conflict Reconstruction [Електронний ресурс] // History & Policy. – URL: <https://historyandpolicy.org/policy-papers/papers/germany-1945-1949-a-case-study-in-post-conflict-reconstruction/>

⁵⁸ Staub, E. (2006). Reconciliation after genocide, mass killing, or intractable conflict: Understanding the roots of violence, psychological recovery, and steps toward a general theory. *Political psychology*, 27(6), 867-894.

⁵⁹ Wayment, H. A. (2004). It could have been me: Vicarious victims and disaster-focused distress. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(4), 515-528.

⁶⁰ Gartner, S. S. (2008). The multiple effects of casualties on public support for war: An experimental approach. *American political science review*, 102(1), 95-106.

голосування не змінить їхнього життя. Зокрема, на загальних виборах 1945 року 40% військових утрималися від голосування.

У липні 1944 року опитування Gallup виявило, що ці почуття були широко поширені серед цивільних осіб: лише 36% вважали, що політики діють в інтересах країни, 35% — що вони піклуються про свої власні інтереси, а 22% вважали, що вони керуються лише партійними міркуваннями⁶¹.

Дослідження також показали, що кількість втрат, пов'язаних з війною, теж значно впливають на виборців і їхні преференції. Наприклад, виборці можуть використовувати кількість втрат, щоб сформувані очікування щодо напрямку та масштабу майбутніх втрат, а також роблять висновки щодо якості роботи уряду. Декілька досліджень, здебільшого заснованих на основі досвіду США, свідчать, що більша кількість військових жертв часто призводить до зниження підтримки війни та політичних лідерів, які пов'язані з війною. Наприклад, підтримка американської громадськості військової участі у В'єтнамі зменшувалась пропорційно до збільшення кількості американських військових жертв⁶². Інші дослідження підкреслюють важливість не тільки загального тренду, а й актуальності та близькості втрат. Наприклад, втрати впливали на громадську думку щодо В'єтнамської війни лише на початкових етапах боротьби⁶³. Також є гіпотези, що саме жертви в Іраку зменшили голоси Буша на рівні штатів у виборах 2004 року порівняно з виборами 2000 року⁶⁴.

Інші дослідження стверджують, що вплив втрат залежить від контексту. Наприклад, громадськість може бути більш терпимою до жертв, якщо існує консенсус серед еліти щодо важливості війни – як це було під час першої війни в Перській затоці⁶⁵. З іншого боку, військові втрати в поєднанні з розбіжностями

---

⁶¹ British Institute of Public Opinion Polls, 1944: Documentation [Електронний ресурс] // UK Data Service. – URL: <https://doc.ukdataservice.ac.uk/doc/2043/mrdoc/pdf/2043userguide.pdf>

⁶² Mueller, J. E. (1971). Trends in Popular Support for the Wars in Korea and Vietnam. *American Political Science Review*, 65(2), 358-375.

⁶³ Gartner, S. S., & Segura, G. M. War, Casualties, and Public Opinion. *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 42, No. 3, 1998, pp. 278–300.

⁶⁴ Karol, D., & Miguel, E. The Electoral Cost of War: Iraq Casualties and the 2004 US Presidential Election. *The Journal of Politics*, Vol. 69, No. 3, 2007, pp. 633–648.

⁶⁵ Larson, E. V. *Casualties and Consensus: The Historical Role of Casualties in Domestic Support for US Military Operations*. Rand Corporation, 1996.

серед еліт, особливо якщо опозиція виступає проти війни, можуть призвести до зниження підтримки уряду. Індивідуальні уявлення про війну – наприклад, переконання щодо ймовірності успіху – також можуть впливати на те, як виборці трактують втрати⁶⁶.

Однак кожна країна на індивідуальному рівні переживала цей досвід по-різному і тоді як в одних явка збільшувалася і бажання «нового початку» ставало стимулом, деякі громадяни дотримувались іншої думки. Наприклад, у Великобританії, порівняно з довоєнними виборами, інтерес до партій був значно менший. «Не знаю, що з цього вийде, – зізналася середнього віку робітниця під час масового спостереження, – але вони обіцяють тобі зірки з неба, поки війна триває. Щойно вона закінчиться, ти їм більше не потрібен, вони проведуть загальні вибори і вибачаться, що не можуть дотриматися обіцянок воєнного уряду. Все станеться так само, як і минулого разу»⁶⁷.

При цьому, громадяни бажали змін. Опитування в 1943 році показало, що 57% хотіли змін після війни, а в липні 1945 року 56% вважали, що саме перемога лейбористів як опозиційної до консервативної партії означала прагнення до кардинальних змін⁶⁸.

Однак що було спільним для усіх країн – це вміння грати на почуттях громадян під час виборчих післявоєнних кампаній. Це можна було спостерігати і у Великобританії, і в Італії, де кілька найпопулярніших партій йшли практично пліч-о-пліч у виборчих преференціях до самого голосування, врешті отримавши відрив всього у кілька відсотків. Критика інших партій ґрунтувалася на звинуваченнях у подіях, бажанні викликати негативні емоції, пов'язані з її представниками та, звичайно, використуванні спекулювання на темі війни.

Як зазначив Анджело Вентроне, «побудова стереотипного і, отже, незмінного образу супротивника, окрім підтвердження його вічної небезпеки,

---

⁶⁶ Aldrich, J. H., Gelpi, C., Feaver, P., Reifler, J., & Sharp, K. T. Foreign Policy and the Electoral Connection. Annual Review of Political Science, 9(1), 477-502, 2006.

⁶⁷ M-OA: ER 1783, 'Social security and Parliament'. 17 May 1943.

⁶⁸ Там само.

служить для збільшення причин для занепокоєння, занепокоєння і, отже, мобілізації. Але в той же час воно також має на меті виправдати остракізм, переслідування, викорінення, навіть фізичне знищення. Таким чином, звинувачення відрізняються в різні історичні епохи, але вони, як правило, зосереджені на небезпека того, що прихід або перемога ворога зламає опорні осі, на яких базується суспільство (...) Використання фігури ворога, а не фігури простого супротивника, чия позиція критикується, але чия присутність є прийнятною та законною, означає грати на первинному страху, який супроводжує життя кожної спільноти»⁶⁹.

Такі інструменти й досі стають ефективними в політичних кампаніях, однак саме післявоєнні вибори продемонстрували, як можна грати на почуттях громадян, які пережили травматичні події. Той самий автор підкреслив, що «постійною рисою нашої політичної історії, аж до останніх років – можна сказати, в певному сенсі, до сьогодні – є репрезентація політичного супротивника як внутрішнього ворога, тому позбавленого будь-якої легітимності в уряді країни. Внутрішнього ворога, більше того, постійно звинувачуваного в залежності від зовнішнього ворога або ворогів (...) політична пропаганда базується, дуже часто, на чіткому поділі реальності на добро і зло, на друга і ворога: останній таким чином стає Чужим, Іншим, абсолютним Злом. І іконографічний вимір легко піддається цій грі, підкреслюючи зв'язок між елементом моралі та елементом фізичним»⁷⁰.

Підсумовуючи, війна та збройні конфлікти однозначно мають вплив не лише на електоральні вподобання, а й на те, чи захоче людина проголосувати, яким буде її основний мотив зробити це або уникнути. Повертаючись до теорій електоральної поведінки, на прикладі класифікації дослідження «Що спонукає людей голосувати? Роль егоїзму, обов'язку та соціальних мотивів», можна

---

⁶⁹ Ventrone, A. La cittadinanza repubblicana. Come cattolici e comunisti hanno costruito la democrazia italiana 1943-1948 / A. Ventrone. – Bologna: il Mulino, 2008. – С. 262, 254.

⁷⁰ Ventrone, A., ed. L'ossessione del nemico. Memorie divise nella storia della Repubblica / A. Ventrone, ред. – Рим: Donzelli, 2006. – С. IX, 19.

припустити, що переважаючою психологічною мотивацією до голосування після війни могли слугувати саме фактори егоїзму та приналежності⁷¹.

Егоїзм як бажання отримати особисту вигоду у вигляді стабільності та соціальних вигод, а приналежність – як все ще глибока прив'язаність до соціальних груп, які так само пережили досвід воєнних дій і для яких голосування є шансом покращити ситуацію й близьких їм людей, з якими вони поділяють як побутові проблеми, так і глибшу травму.

2.3. Ідеологічне зміщення виборчих преференцій до і після війни

На основі аналізу парламентських виборів до і після Другої світової війни у Великій Британії, Франції, Японії, Італії та Німеччині була сформована візуалізація змін виборчих ідеологічних преференцій. Основною метою цього порівняння було знайти закономірності виборчої поведінки і зобразити їх.

Під час аналізу також було досліджено інші країни, які постраждали від військових конфліктів набагато пізніше і, на перший погляд, могли би надати більш репрезентативний матеріал (Боснія і Герцеговина, війна в Іраку, у В'єтнамі, Південній Кореї та Лівані). Однак їхні контексти можуть аналізуватися лише індивідуально і не можуть бути складені у спільну вибірку. Під час дослідження інформації виявилися відсутні важливі дані, які необхідні для рівноцінного порівняння виборів. Наприклад, в Іраку була відсутня інформація про явку на останніх перед захопленням влади виборами, у В'єтнамі десятиліттями панує одна партія, а у Південній Кореї переважна кількість парламентарів були безпартійними і без чіткої ідеологічної приналежності. Складнощі виникали також в контексті часових проміжків, адже ці події ставалися в різні роки та десятиліття, з різною продовжуваністю, на різних

---

⁷¹ Bali, V. A., Robison, L. J., & Winder, R. What Motivates People to Vote? The Role of Selfishness, Duty, and Social Motives When Voting [Електронний ресурс] // SAGE Open. – 2020. – Т. 10, № 4. – URL: <https://ideas.repec.org/a/sae/sagope/v10y2020i4p2158244020950376.html>

континентах і в різних соціально-культурних контекстах. Всі ці фактори значно ускладнювали збір інформації і її інтерпретацію, тому для якісного порівняння були обрані держави, які пережили спільний досвід воєнних дій в однаковий період часу.

Основними критеріями щодо відбору країн для аналізу були фактори безпосередньої боротьби з іншими державами (не громадянські війни), ведення бойових дій на цих територіях, наявності руйнувань на території відповідних держав, втрати серед військового і цивільного населення. Щодо виборчих факторів, країна мала проводити демократичні вибори до і після війни (у випадку Італії та Німеччини до уваги були взяті лише довоєнні вибори 1924 і 1933 років відповідно, адже всі наступні вибори дозволяли участь лише однієї партії, що не може репрезентувати суспільну думку). До вибірки були включені лише п'ять з багатьох країн-учасниць Другої світової задля якнайглибшого дослідження їхніх окремих контекстів, адже кожна репрезентує різні сторони конфлікту: Англія та Франція проти країн Осі (Німеччина, Італія, Японія). До того ж, ідеологічна різносторонність цих держав дозволяє дослідити чи мали ідеологічні розбіжності вплив на вектор зміни суспільно-політичної думки.

На основі даних з офіційних сайтів цих держав та баз даних була складена відповідна таблиця, яка аналізує парламентські вибори та описує країну, вибори до і після війни, партії з найбільшою кількістю голосів, їхніх лідерів та явку на виборах.

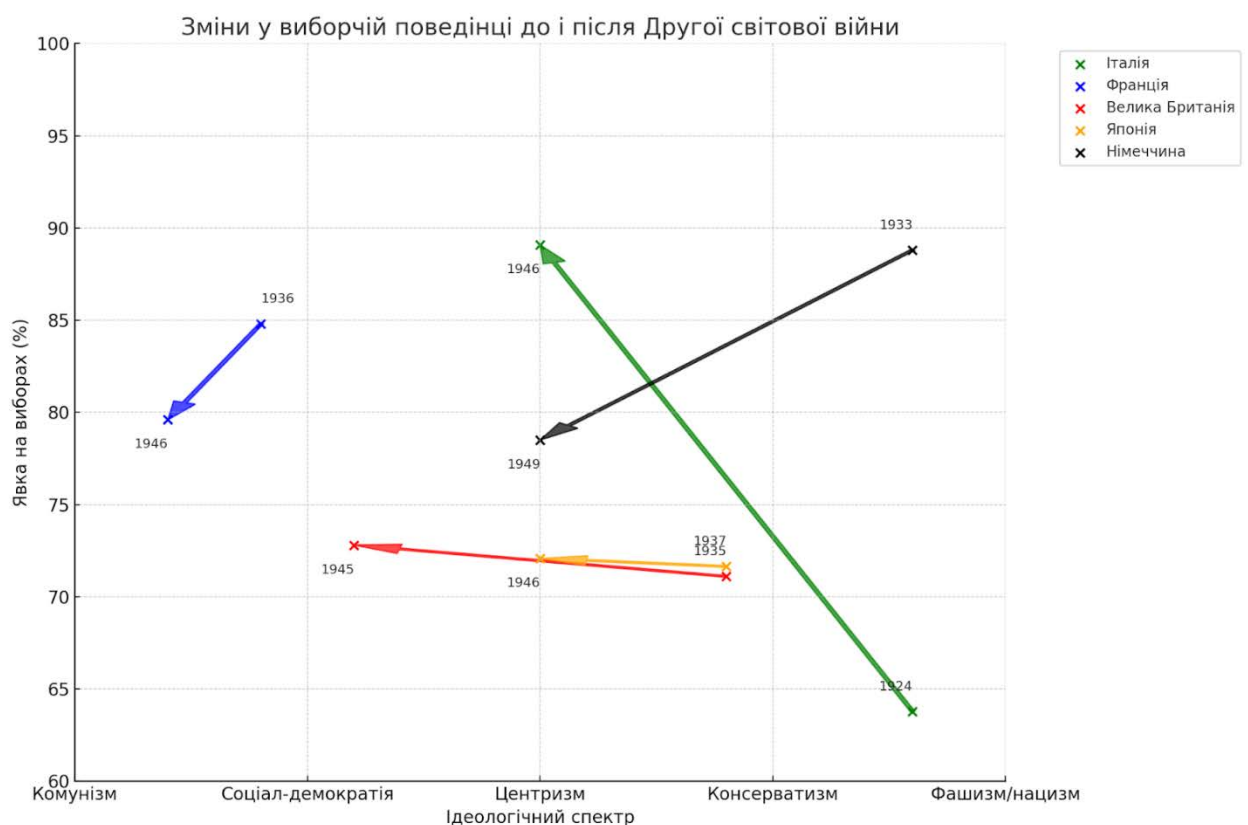
Країна	Рік (до)	Переможець (до)	Лідер (до)	% голосів (до)	Явка (до)	Рік (після)	Переможець (після)	Лідер (після)	% голосів (після)	Явка (після)
Італія	1924	Національний список	Беніто Муссоліні	64.94%	63.78%	1946	Християнсько-демократична партія (DC)	Альфіде Де Гаспері	35.21%	89.08%
Німеччина	1933	НСДАП	Адольф Гітлер	43.91%	88.8%	1949	Християнсько-демократичний союз (CDU)	Конрад Аденауер	31.0%	78.5%
Франція	1936	Народний фронт	Леон Блюм	19.86%	84.45%	1946	Французька комуністична партія (PCF)	Моріс Торез	26.08%	79.83%
Велика Британія	1935	Консервативна партія	Стенлі Болдвін	53.3%	71.1%	1945	Лейбористська партія	Клемент Еттли	49.7%	72.8%
Японія	1937	Мінсейто	Мачіда Чудзі	46.4%	71.64%	1946	Ліберальна партія	Ітіро Хатояма	24.36%	72.08%

Таблиця 3: Опис країни, року, партії, керівника, кількості отриманих голосів та явка до Другої світової війни та після

Окрім партій-переможців, були також проаналізовані інші партії відповідних країн, які отримали широку підтримку виборців. До уваги не бралася лише Велика Британія, де панує двопартійна система і широка підтримка будь-якої іншої партії окрім основних є дуже мало ймовірною. Наприклад, у Німеччині – Соціал-демократична партія Німеччини (SPD) та Вільна демократична партія (FDP). Вони здобули 29.2% та 11.9%. В Італії – Італійська соціалістична партія (PSIUP) та Італійська комуністична партія (PCI), які отримали 20.68% та 18.93%. В Японії – Прогресивна (18.67%) та Соціалістична (17.90%). У Франції – Народно-республіканський рух (MRP) та Соціалістична секція Робітничого Інтернаціоналу (SFIO), які набрали 24.91% та 23.77% відповідно.

Всі ці результати об'єднує один основний висновок – преференції виборців після війни змістилися «вліво». Для візуалізації цих змін на основі написаного

програмного коду Python був сформований графік. Для цього на вісі X було розміщено 5 ідеологічних напрямків від «лівих» до «правих»: комунізм, соціал-демократія, центризм, консерватизм і фашизм/нацизм. На вісі Y у відсотковому значенні вказана зафіксована явка на виборах. Графік не має на меті показати залежність між змінними явки та ідеологічної зміни, адже жодної прямої залежності виявлено не було (можна лише робити окремі точкові припущення щодо причин зменшення і збільшення явки країн в залежності від цього фактору). Тим більше, графік не повинен був представити достеменно чітке положення на вісі «Ідеологічний спектр», адже формування чисельних значень відповідно до ідеології потребує розробки окремої широкої методології. Основною ціллю є продемонструвати, які ідеологічні зміни відбулися після війни і яким був результат вибору громадян цих країн.

Графік 1: Явка та зміна ідеологічної направленості порівняно з виборами до і після Другої світової війни у Великобританії, Франції, Італії, Японії, та Німеччини. Виконано за допомогою коду Python.

Було виявлено, що ідеології Італії та Німеччини після тривалого панування радикальних рухів були зміщені в сторону центру. Японія, попри більш помірковане попереднє правління, також обрала напрямок центру. Франція продовжила традицію панування лівих рухів, цього разу обравши своїм орієнтиром комуністичну партію. Велика Британія натомість, попри великі шанси перемоги як консерваторів, так і лейбористів, обрала ліберальнішу політику на протигагу консервативній.

На жаль, у цю візуалізацію неможливо включити важливі фактори, які впливали на суспільну думку і могли змінити напрямок. Адже, наприклад, в Італії у період 1946 року була висока підтримка радикально лівих рухів, а саме соціалізму та комунізму. Дослідники стверджують, що вони не отримали достатню підтримку громадян через постійну інтервенцію США і їхнє хвилювання за те, що вигреш нових радикальних лівих рухів завадить демократичному розвитку Італії, схиливши її до ідеологічного вектору СРСР⁷².

Під час аналізу також не було виявлено прямої залежності між виборчою системою та явкою/ідеологічним спектром. На прикладі італійських виборів використовувалася пропорційна система з відкритими списками і було спостереження росту явки майже більш ніж на 25% порівняно з попередніми виборами. Можна припустити, що ця виборча система цьому посприяла, адже завдяки відкритим спискам виборець має можливість не лише голосувати за партію, а й впливати на розподіл мандатів усередині партійного списку. Враховуючи суспільне незадоволення Італії післявоєнною відбудовою і її пошук нової партійної альтернативи фашистському режиму, зростання бажання виборців вплинути на політичний вектор є очевидним. Однак не було знайдено жодних даних, які могли би підтвердити тезу про те, що саме виборча система повпливала на явку.

---

⁷² James E. Miller, *Taking Off the Gloves: The United States and the Italian Elections of 1948*, *Diplomatic History*, Volume 7, Issue 1, January 1983.

Ці результати, проте, не можуть бути репрезентативними для всіх воєн, збройних конфліктів і країн. Попри те, що вони дозволяють прослідкувати загальний тренд і пояснити певні соціальні процеси, інші дослідження показують приклади мало не повністю протилежної динаміки.

Наприклад, протилежною теорією є те, що виборці з психологічною травмою, пов'язаною з війною чи збройним нападом, будуть більш схильні голосувати за «праві» партії, не лише право-центристські чи консервативні, а й націоналістичні. Це можна простежити, наприклад, в дослідженні наслідків атаки 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку⁷³, дослідження Ізраїльсько-Палестинського конфлікту⁷⁴, дослідження випадків тероризму в Туреччині⁷⁵.

Модель, яка пояснює схильність підтримувати націоналістичні партії, спирається на те, що психологічний стрес або травма веде до збільшення схильності сприймати чужі групи як загрозу для власної групи, що сприяє розвитку консервативних, мілітаристських ідеологій, які допомагають людям справлятися з надзвичайно загрозливими ситуаціями. Ці ідеології колективно позначаються як «етос конфлікту», що означає «спільні суспільні переконання, які надають суспільству певну домінуючу орієнтацію та дають сенс суспільному життю за умов непереможного конфлікту», і їх наявність сприяє підтримці націоналістичних партій⁷⁶.

Повертаючись до питання ветеранів і їхнього ставлення до виборів, у більш сучасних дослідженнях можна прослідкувати схожу динаміку, яка простежувалася на прикладі Великобританії в 1945 році. Деякі дослідження, аналізуючи ідеологічний чинник, виявили, що військова служба сприяє формуванню націоналістичного світогляду серед осіб, які мають досвід участі у

---

⁷³ Bonanno, G. A., Jost, J. T. Conservative shift among high-exposure survivors of the September 11th terrorist attacks. *Basic and Applied Social Psychology*. 2006. Vol. 28, No. 4. P. 311–323.

⁷⁴ Canetti, D., Elad-Strenger, J., Lavi, I., Guy, D., Bar-Tal, D. Exposure to violence, ethos of conflict, and support for compromise: Surveys in Israel, East Jerusalem, West Bank, and Gaza. *Journal of Conflict Resolution*. 2017. Vol. 61, No. 1. P. 84–113.

⁷⁵ Kibris, A. Funerals and elections: The effects of terrorism on voting behavior in Turkey. *Journal of Conflict Resolution*. 2011. Vol. 55, No. 2. P. 220–247.

⁷⁶ Canetti, D., Elad-Strenger, J., Lavi, I., Guy, D., Bar-Tal, D. Exposure to violence, ethos of conflict, and support for compromise: Surveys in Israel, East Jerusalem, West Bank, and Gaza. *Journal of Conflict Resolution*. 2017. Vol. 61, No. 1. P. 84–113.

бойових діях, і це, ймовірно, зберігається після війни. Однак, як і у звичайних громадян, війна може мати глибокий вплив на світогляд ветеранів, що часто призводить до розчарування суспільством і певної міри відчуження від нього⁷⁷.

Хоча досліджень, які безпосередньо аналізують вплив травматичного досвіду на ставлення до націоналістичних партій та ідентифікацію з ними, наразі небагато, наукові роботи, присвячені ветеранам, часто відзначають їхнє розчарування, відчуження та навіть обурення щодо суспільства, заради якого вони воювали. Такі емоції важко узгодити з традиційною підтримкою ветеранами націоналістичних та правих партій, однак вони можуть прямо залежати й від політики правлячої партії, безпосереднього близького оточення та інших факторів, які складно врахувати при об'єктивній оцінці. Хоча жодне з цих досліджень безпосередньо не фіксувало політичні уподобання ветеранів, вони натякають на можливий негативний вплив травматичного досвіду на ймовірність голосування за політичні сили, які є правлячими.

У дослідженні, присвяченому післявоєнним виборам Хорватії у 2003 році, було висунуте припущення, що травма має негативний вплив на сприйняття ветеранами націоналістичних партій, а також знижує ймовірність їхньої підтримки таких партій під час голосування. Оскільки націоналізм, зосереджуючись на захисті та суверенітеті своєї спільноти, схильний романтизувати боротьбу та війни, необхідні для досягнення цих цілей, реальні наслідки війни вступають у глибоке протиріччя з цією ідеалізованою картиною. Переживання бойової травми лише підсилює цю суперечність⁷⁸.

Дослідження про сприйняття війни серед хорватських ветеранів також частково підтверджує цю тезу: ветерани висловлювали незадоволення тим, як націоналістична правляча партія HDZ використовувала війну для політичної вигоди⁷⁹. Це свідчить про те, що зв'язок між бойовим досвідом та підтримкою

---

⁷⁷ Brewin, C. R., Garnett, R., Andrews, B. Trauma, identity and mental health in UK military veterans. *Psychological Medicine*. 2011. Vol. 41, No. 8. P. 1733–1740.

⁷⁸ Lesschaeve, C. Voting after violence: How combat experiences and postwar trauma affect veteran and voter party choices in Croatia's 2003 postwar elections. *Armed Forces & Society*. 2020. Vol. 46, No. 2. P. 259–280.

⁷⁹ Ostojic, M. Collective memory in personal accounts of veterans of the Croatian war 1991–1995. *Socio-anthropologie*. 2009. No. 23–24. P. 75–114.

націоналістичних сил є значно складнішим, ніж зазвичай вважається. Дослідники стверджують, що саме характер бойового досвіду, зокрема наявність психотравматичних наслідків, виступає важливою умовою, яка впливає на рівень підтримки націоналістичних партій серед ветеранів⁸⁰.

Підсумовуючи, дослідження післявоєнного досвіду країн дозволяє зробити кілька важливих висновків стосовно ідеологічних преференцій виборців. По-перше, досліджуючи Другу світову війну, очевидною динамікою є те, що вподобання громадян були зміщені «вліво». Це можна пояснити багатьма факторами, адже кожна держава пережила цілком унікальні досвіди участі у військовому конфлікті. Однак, як і зазначалося в методології, спільними факторами для всіх них була наявність масштабних руйнувань на території відповідних держав і людських втрат як серед військового, так і цивільного населення. Результати доводять, що такі фактори як безпека, економічна стабільність і соціальний добробут були пріоритетом для повоєнних суспільств, що й було причиною підтримувати політичні сили, які пропонували такі блага. Однак, на противагу Другій світовій війні, дослідження більш сучасних конфліктів також представляють іншу динаміку: у певних державах, які пережили збройний конфлікт, терористичні атаки чи війни присутня більша підтримка «правих» сил як запоруки захисту національних інтересів та забезпечення індивідуальної безпеки.

По-друге, окреме дослідження електорального вибору ветеранів показує, що попри різні контексти і часто навіть століття, їхнє ставлення не лише до чинної політичної сили, а й до самого акту голосування може бути негативним. Пережитий досвід значно впливає не лише на виборчі вподобання, а й на особистісні орієнтири, відображення яких часто складно знайти в суспільстві.

Загалом, дослідження післявоєнних виборів у різних країнах світу в різні періоди часу не дозволяє простежити єдиної спільної динаміки чи ідеологічних трендів. Кожна держава та суспільство по-різному реагувало на виклики та

---

⁸⁰ Lesschaeve, C. Voting after violence: How combat experiences and postwar trauma affect veteran and voter party choices in Croatia's 2003 postwar elections. *Armed Forces & Society*. 2020. Vol. 46, No. 2. P. 259–280.

проблеми, пов'язані з війною чи збройним конфліктом. Тому основним висновком, який варто зробити стосовно цього є те, що кожна держава переживає такий досвід індивідуально, а електоральні настрої більше залежать від виклику, поставленого суспільству і тому, які рішення пропонують політичні сили, аніж від того, яке місце в ідеологічному спектрі займає партія.

3. ПІСЛЯВОЄННІ ВИБОРИ В УКРАЇНІ

Війна в Україні почалася ще в 2014 році, а її ескалація до повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року й досі приносить багато викликів українському простору. В Україні діє воєнний стан, що, згідно з Конституцією України, забороняє проведення місцевих, парламентських і президентських виборів: «У разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного чи надзвичайного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного чи надзвичайного стану»⁸¹.

Згідно з Виборчим кодексом, вибори депутатів до Верховної Ради мали відбутися в 2023-му, у березні 2024 – вибори Президента України, а у жовтні 2025 – чергові місцеві вибори. Однак, не було створено жодних безпекових гарантій або передумов, які могли би дозволити скасування воєнного стану та проведення виборів. В українському інфопросторі неодноразово поширювалися маніпулятивна інформація про проведення виборів під час війни. Наприклад, 30 березня 2025 року видання «The Economist», посилаючись на урядові джерела, повідомило, що президент України Володимир Зеленський провів нараду, під час якої, за інформацією видання, доручив розпочати підготовку до виборів після повного припинення вогню. Американська сторона, за словами джерел, вважала, що це могло статися вже до кінця квітня⁸².

Але останні заяви чітко дають зрозуміти, що це все лише чергова спроба маніпуляції. Радник президента з питань комунікацій Дмитро Литвин 31 березня одразу відреагував на заяву, надавши черговий коментар з цього приводу: «Ми не готуємось до проведення виборів, бо вибори у воєнний час неможливі, згідно

---

⁸¹ Конституція України. Розділ IV. Стаття 83 [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Президента України. – URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-iv>

⁸² The prospect of early elections in Ukraine has everyone in a spin [Електронний ресурс] // The Economist. – 2025. – 30 березня. – URL: <https://www.economist.com/europe/2025/03/30/the-prospect-of-early-elections-in-ukraine-has-everyone-in-a-spin>

з Конституцією, чинним законодавством та здоровим глуздом через безпекові виклики»⁸³.

Самі ж українці також вважають, що вибори мають відбуватися після війни. У 2023 році 76% учасників соціологічного дослідження, проведеного на замовлення Українського інституту майбутнього, зазначили, що вибори Президента мають відбутися після війни. Вибори після війни до Верховної Ради підтримали 61% опитаних, а вибори депутатів до місцевих рад та сільських, селищних, міських голів – 56%⁸⁴.

Попри велику кількість скандальних заяв інших країн щодо важливості проведення виборів минулого року, наразі це питання вже не підіймається так гостро. «Всі міжнародні партнери Центральної виборчої комісії чітко розуміють, що вибори повинні бути проведені після закінчення воєнного стану. Для того, щоб це були демократичні вибори, транспарентні, до яких будуть залучені усі і громадяни, і кандидати мали змогу вільно агітувати і брати участь у виборах. Тому тиску на Центральну виборчу комісію від будь-яких міжнародних партнерів про те, що повинні бути організовані вибори в період дії воєнного стану, немає», зазначає членкиня Центральної виборчої комісії⁸⁵.

Очевидним є те, що проведення виборів під час воєнного стану є небезпечним рішенням і, тим більше, недоцільним, враховуючи недосконалу законодавчу базу. Однак підготовка до перших післявоєнних виборів має відбуватися ще до закінчення воєнного стану. Це питання не має ставати предметом маніпуляцій і звинувачень, публічних гострих обговорень і «хайпу». Це – реальне забезпечення важливого процесу, який, коли відбуватиметься, має бути чітким, прозорим і продуманим. Важливими питаннями, на які потрібно буде вже попередньо передбачати відповіді, є не лише інструменти та практична підготовка до їх проведення, а й електоральні властивості. Передбачення того,

---

⁸³ У Зеленського заявили, що не готуються до виборів [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2025. – 31 березня. – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vybory-pidhotovka-zelenskyy-zaperechennya/33365495.html>

⁸⁴ Звіт за результатами онлайн-дослідження [Електронний ресурс] // Український інститут майбутнього. – URL: <http://news.uifuture.org/zvit-za-rezultatami-onlayn-doslidzhe/>

⁸⁵ Додаток 3. Інтерв'ю з членкинею Центральної виборчої комісії. Інтерв'юерка: Мар'яна Крамар. 29.04.2025.

якою може бути явка, участь і зацікавленість українців у політичному процесі, дозволить спрогнозувати виклики, на вирішення яких потрібно буде реагувати швидко та ефективно. Серед таких викликів і високий ризик російського впливу на проведення та результати виборів.

3.1. Виклики організації та проведення виборів після війни

У середині листопада 2023 року всі політичні сили, представлені в українському парламенті, підписали меморандум про проведення наступних виборів тільки після завершення воєнного стану під час «Діалогу Жана Моне». Під документом стоять підписи Давида Арахамії від фракції «Слуга народу», Юлії Тимошенко від «Батьківщини», Олександри Устінової від «Голосу», Ірини Геращенко як співголови фракції «Євросолідарність», та інших представників⁸⁶.

На більш нещодавніх «Діалогах Жана Моне» у квітні 2024 року також було додано один важливий коментар, який стосується виборчої системи перших післявоєнних виборів: «Окремо стверджуємо, що парламентські і місцеві вибори мають бути проведені за виборчою системою, передбаченою у діючому Виборчому кодексі, а саме за повністю відкритими регіональними списками»⁸⁷.

Питання післявоєнних виборів наразі гостро стоїть в контексті розробки стратегій для їхньої реалізації. І першим питанням, яке унормуватиме їхню організацію, є строки оголошення виборів і їх проведення. У Виборчому кодексі України вказано, що відповідно до чинного законодавства, парламентські вибори

---

⁸⁶ Шумілін, О., Романенко, В. Вибори лише після війни: у листопаді всі політсили Ради уклали угоду [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2023. – 30 листопада. – URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/11/30/7431116/>

⁸⁷ Проект Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення виборчого процесу [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/75048.pdf>

мають відбутися через 60 днів після завершення воєнного стану (стаття 136), а президентські – через 90 (78 стаття)⁸⁸.

Сам Володимир Зеленський раніше стверджував: «Після закінчення війни буде знято воєнний стан і після зняття воєнного стану вибори будуть проходити згідно з українським законодавством. Ніхто нічого спеціально відтермінувати не буде»⁸⁹.

Однак наразі через вплив повномасштабної війни виникла необхідність перегляду виборчих процедур. У суспільстві та серед політичних діячів наразі сформувалася спільна думка, що після завершення воєнного стану для належної підготовки виборів буде потрібно більше часу, ніж передбачено чинними нормами законодавства, зазначив голова Центральної виборчої комісії Олег Діденко у своєму інтерв'ю⁹⁰.

Член Центральної виборчої комісії Андрій Гевко своєю чергою стверджує, що на організацію виборів потрібно більше часу, ніж вказано в чинному законодавстві. Він зазначає, що шість місяців – це мінімальний термін навіть для стандартної організації виборів і що існує низка проблем, які не можна вирішити швидко: наприклад, потрібно відновити роботу органів державної влади на окупованих територіях, адже там люди втратили документи, а питання громадянства та виборчого права ще не вирішені. Крім того, необхідно відновити роботу виборчих комісій і політичних партій, адже саме вони делегують членів до комісій. Що стосується права голосу, потрібно буде додатково визначити, кому надавати це право, але важливо інтегрувати ці території в політичне життя країни. Він висуває припущення, що, можливо, місцеві вибори доведеться відкласти, проте участь у національних виборах для людей на цих територіях повинна бути обговорена. Водночас, правоохоронні органи повинні чітко

---

⁸⁸ Проект Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення виборчого процесу [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/75048.pdf>

⁸⁹ Зеленський розповів, коли в Україні пройдуть вибори [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2025. – 12 березня. – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyi-vybory/33345550.html>

⁹⁰ Як провести вибори після війни — відповідає ЦВК [Електронний ресурс] // Суспільне Новини. – 2025. – 31 березня. – URL: <https://suspilne.media/983273-golova-cvk-ukraini-potriben-zakon-pro-pislavoenni-vybory/>

ідентифікувати осіб, які співпрацювали з окупантами чи працювали в місцевих адміністраціях, щоб гарантувати чесність виборчого процесу⁹¹.

Згідно з опитуванням Центру Разумкова від 24 березня 2025 року, 36% респондентів вважають, що вибори Президента України слід проводити одразу після закінчення війни та скасування воєнного стану. Ще 35% підтримують ідею проведення виборів через шість місяців після припинення воєнного стану, 16% – через один рік, тоді як 2% вважають оптимальним терміном два роки, а 4% пропонують ще пізніші дати⁹².

Не менш актуальним питанням є формат проведення виборів. Все популярнішою стає думка про голосування онлайн або через платформу «Дія». Досвід використання додатку для збереження документів, проведення голосувань і існування інших зручних функцій може видаватися надійним і зручним варіантом, однак насправді має багато небезпек. У грудні 2024 року Олена Шуляк наводила приклад Естонії як цифровізованої держави, зазначаючи, що країні знадобилося 25 років, щоб понад 50% виборців, які взяли участь у голосуванні, могли проголосувати в електронний спосіб. Складнощі виникають і в інституційному забезпеченні, адже в Естонії кожен громадянин має ID-картку з електронним підписом, виданим через єдиний центр сертифікації, що забезпечує просту й безпечну ідентифікацію. В Україні існує багато центрів сертифікації та різних електронних підписів, що ускладнює уніфікацію системи⁹³.

Членкиня ЦВК зазначає: «Я вважаю, що повоєнні вибори – це не місце для експериментів. Радикально дуже. Тому що голосування електронне, по-перше, давайте не будемо забувати, який у нас є ворог і про можливі втручання в перебіг

---

⁹¹ Гевко, А. Це один з інструментів повернення українців додому — член ЦВК про післявоєнні вибори [Електронний ресурс] // Українське радіо. – 2024. – 16 липня. – URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=104831>

⁹² Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий–березень 2025 р.) [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2025. – URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r>

⁹³ Необхідно підготувати законодавчу базу під післявоєнні вибори – Шуляк [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2024. – 3 грудня. – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3933873-neobhidno-pidgotuvati-zakonodavcu-bazu-pid-pislavoenni-vibori-sulak.html>

виборчого процесу. По-друге, поштове голосування, навіть те ж саме, електронне, це голосування в неконтрольованому середовищі. Чи можемо ми бути впевнені, що виборець голосує особисто, чи збережена таємниця голосування. Тут дуже багато ризиків, які для повоєнних виборів, на мою думку, не будуть виправдані»⁹⁴.

Не менш важливим питанням, на яке досі немає чіткої відповіді є те, як організувати вибори за кордоном. Згідно з даними ООН станом на лютий 2025 року, за кордоном перебувають 6.9 млн українців⁹⁵.

Під час президентських виборів 2019 року за кордоном перебувало 434 тисячі виборців⁹⁶. Тоді проголосувало менш як 13% – близько 54 тисячі громадян і навіть при такій кількості в дипломатичних установах, де можна було проголосувати, фіксувалися великі черги⁹⁷. У країнах із найбільшою кількістю українців, а саме в Німеччині та Польщі, наразі є недостатньо виборчих дільниць, на яких можна провести голосування. Враховуючи кількість українців, число яких значно виросло за кордоном, потрібно розробити нові механізми голосування, які би забезпечили зручний і доступний формат виборів для всіх охочих.

31 березня 2025 року голова Центральної виборчої комісії Олег Діденко заявив, що комісія працює над новими механізмами голосування для українців за кордоном. За словами Діденка, наявні 102 виборчі дільниці, які функціонують на території посольств і консульств, не здатні вирішити всі проблеми, пов'язані з організацією голосування за кордоном. Для пошуку рішень були створені робочі групи, кожна з яких займалась окремими аспектами майбутніх змін до законодавства і також досліджували питання електронного та поштового голосування. Проте, як зазначив Діденко, Центральна виборча комісія не

---

⁹⁴ Додаток 3. Інтерв'ю з членкинею Центральної виборчої комісії. Інтерв'юєрка: Мар'яна Крамар. 29.04.2025.

⁹⁵ Ukraine Emergency [Електронний ресурс] // USA for UNHCR. – URL: <https://www.unrefugees.org/emergencies/ukraine/>

⁹⁶ ЦВК: за кордоном проголосували менш як 13% виборців [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2019. – 1 квітня. – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2671762-cvk-za-kordonom-progolosuvali-mens-ak-13-viborciv.html>

⁹⁷ Президентські вибори в Україні: як голосували області [Електронний ресурс] // BBC News Україна. – 2019. – 8 квітня. – URL: <http://bbc.com/ukrainian/features-47852365>

підтримує ці варіанти, особливо щодо виборів після війни, оскільки вважає їх недоцільними для повоєнного періоду. В результаті обговорень, висновком було те, що найкращим варіантом є створення додаткових виборчих дільниць за межами посольств і консульств. Це, в свою чергу, пов'язано з необхідністю впровадження інституту так званої активної реєстрації виборців для забезпечення більш широкого доступу громадян до виборчого процесу за кордоном⁹⁸.

Діденко пояснив, що концепція активної реєстрації передбачає, що українці, які перебувають за кордоном, матимуть змогу подати заяву про намір взяти участь у голосуванні. Це можна зробити як особисто, звернувшись до посольства, так і через інтернет. У заяві виборці вказуватимуть своє місце перебування та бажане місце голосування. Зібравши ці заяви і маючи додаткові дані про концентрацію українців у різних країнах, дипломатичні установи зможуть запропонувати Міністерству закордонних справ та Центральній виборчій комісії організувати додаткові виборчі дільниці в тих локаціях, де є велика кількість громадян України. Водночас Діденко зазначив, що введення механізму активної реєстрації залежатиме від рішення Верховної Ради, яка повинна підтримати цю ініціативу⁹⁹.

Аналізуючи механізми голосування за кордоном у різних країнах, можна визначити різні підходи, які можуть бути застосовані в Україні для організації перших післявоєнних виборів для українців, які перебувають за кордоном.

Наприклад, у Сполучених Штатах Америки громадяни за кордоном повинні заповнити Федеральну картку для виборця (FPCA) для отримання бюлетеня, який потім потрібно надіслати назад в органи виборчої комісії¹⁰⁰. Проте, цей процес може бути неефективним через труднощі з доставкою бюлетенів та неясні інструкції. У 2022 році близько 150 000 американців не

---

⁹⁸ ЦВК готує новий механізм для голосування за кордоном — голова комісії [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2025. – 31 березня. – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3976694-cvk-gotue-novij-mehanizm-dla-golosuvanna-za-kordonom-golova-komisii.html>

⁹⁹ Там само.

¹⁰⁰ Federal Voting Assistance Program [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.fvap.gov/>

зможли проголосувати через адміністративні труднощі¹⁰¹. Ще одним прикладом є Чехія, яка ухвалила закон, який дозволяє громадянам, які проживають за кордоном, голосувати поштою. Цей механізм дозволяє збільшити можливості для виборців, які не можуть фізично бути присутніми в дипломатичних представництвах¹⁰². В Ірландії голосування за кордоном є доступним лише для військових, дипломатів та випускників університетів. Ірландці, які тимчасово перебувають за кордоном до 18 місяців, можуть зареєструватися для повернення на батьківщину і проголосувати вдома. Однак ця система обмежує участь більшість громадян за кордоном¹⁰³. У Польщі громадяни, що проживають за кордоном, мають можливість реєструватися для голосування через онлайн систему «е-Голосування», подаючи письмову заяву або електронною поштою. Польща створила додаткові виборчі дільниці за кордоном, що дозволяє залучити більше виборців. Цей підхід є доволі перспективним для інтеграції в українські реалії, оскільки він дозволяє використовувати як електронні, так і традиційні методи реєстрації, що дає змогу залучити більше громадян, незалежно від того, де вони перебувають¹⁰⁴. Німеччина вимагає від громадян, що проживають за кордоном, подати заявку для реєстрації, щоб мати можливість голосувати. Однак, німецькі експатріанти без зареєстрованого місця проживання не можуть автоматично потрапити до виборчого реєстру, що створює труднощі для багатьох людей, які давно виїхали за кордон. А система реєстрації для виборів до Європарламенту вимагає подання заяви заздалегідь, що є додатковим бар'єром для участі в голосуванні¹⁰⁵.

---

¹⁰¹ Overseas US voters get ignored by political campaigns, but could be crucial supporters [Електронний ресурс] // The Conversation. – URL: <https://theconversation.com/overseas-us-voters-get-ignored-by-political-campaigns-but-could-be-crucial-supporters-240184>

¹⁰² Overseas US voters get ignored by political campaigns, but could be crucial supporters [Електронний ресурс] // The Conversation. – URL: <https://theconversation.com/overseas-us-voters-get-ignored-by-political-campaigns-but-could-be-crucial-supporters-240184>

¹⁰³ Voting in Ireland [Електронний ресурс] // gov.ie. – URL: <https://www.gov.ie/en/service/a3e81-voting-in-ireland/>

¹⁰⁴ Wybory Prezydenta RP 2025 za granicą [Електронний ресурс] // Міністерство закордонних справ Польщі. – URL: <https://www.gov.pl/web/msz/wyborcy>

¹⁰⁵ The Federal Returning Officer [Електронний ресурс] // Die Bundeswahlleiterin. – URL: <https://www.bundeswahlleiterin.de/en/>

Загалом, іноземний досвід дозволяє зробити два основні висновки стосовно цього: по-перше, кожна країна враховує свій історичний і культурний контекст, адаптовуючи голосування за кордоном під індивідуальне бачення. Тому Україна не має брати чийсь досвід за цілковиту канву, яку можна рівноцінно застосувати у випадку перших післявоєнних виборів. Коли для когось може спрацювати поштове голосування, для інших воно є виключеним і може відбутися лише в посольстві. При цьому, ці приклади дозволяють простежити, як функціонують різні інструменти голосування і з якими викликами чи незручностями можна стикнутися при їхньому використанні. Це дозволяє продумати можливі тонкощі роботи з кожним методом і зважити всі «за» та «проти» у їхньому впровадженні.

Іншим важливим аспектом є забезпечення права голосу 4,6 мільйона внутрішньо переміщених осіб. Виборці можуть змінити місце голосування, подавши заяву до органу ведення Державного реєстру виборців не пізніше ніж за п'ять днів до виборів. Проте очевидним є ризик того, що у випадку масового одночасного звернення мільйонів громадян система може не витримати навантаження. Тому важливо також створювати нові виборчі дільниці в місцях компактного проживання внутрішніх переселенців, що потребує попереднього оновлення даних ДРВ¹⁰⁶.

3.2. Ризики російського впливу на українські вибори

За даними Служби зовнішньої розвідки, державні витрати Росії на пропаганду у 2025 році склали 1,4 мільярда доларів¹⁰⁷. Ці дані дозволяють лише частково оцінити і усвідомити спроможність російського впливу маніпулювати

---

¹⁰⁶ В Україні офіційно зареєстровано майже п'ять мільйонів внутрішньо переміщених осіб [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/v-ukrajini-ofitsijno-zarejestrovano-majzhe-pjat-miljoniv-vnutrishno-peremishchenikh-osib.html>

¹⁰⁷ Державні витрати Росії на пропаганду у 2025 році склали \$1,4 мільярда [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2025. – 25 квітня. – URL: <https://detector.media/infospace/article/240328/2025-04-25-derzhavni-vytraty-rosii-na-propagandu-u-2025-rotsi-sklaly-14-milyarda-dolariv/>

не лише ходом і результатом виборів у всьому світі, а й втручання в перші українські післявоєнні вибори. В цьому контексті варто говорити не про можливість чи ризики такого впливу, а про його очевидність і важливість передбачення загроз. Росія впливала на виборчий процес і електоральну поведінку українців впродовж усієї незалежності України. Все починалося з пропаганди про «братні народи» і «громадянську війну» (Крим 2014, кампанії 2004 і 2010 років). Відбувалася дискредитація проукраїнських кандидатів – Ющенко отруїли, а проти нього запускали фейки про «нацизм». Технології розколу завдяки таким речам як карта України «трьох сортів», наклепи про НАТО і розпалювання мовного питання. Це стосувалося звичайно ж підтримки проросійських сил – Януковича, Медведчука, Вітренко, а також маніпуляцій в Криму та Донбасі – антиукраїнські листівки, провокативні заходи, підготовка до псевдореферендумів¹⁰⁸.

Питання впливу Росії є об'ємним і окремим викликом, на який наразі чи не найважче відповідати. І тоді як внутрішні питання як голосування українців за кордоном, оновлення реєстру виборців, визначення дат і формату голосування залежать безпосередньо від України, на процес, настрої виборців та явку можуть мати вплив зовнішні актори, які зацікавлені в отриманні впливу та вигоди. Очевидно, що першим ворогом у цьому процесі буде Росія. Її вплив на інші країни можна простежити постійно.

У Молдові в жовтні 2024 року відбувалися напружені перегони між Машо Санду та Олександром Стоянгло. Головний переговорник Молдови щодо вступу до Європейського Союзу заявив, що Росія вклала близько 100 мільйонів євро у зусилля, спрямовані на зірвання вирішальних виборів у неділю, шляхом дезінформації та дестабілізації, а також виплат виборцям¹⁰⁹.

---

¹⁰⁸ Федорів Є. Як вибори можуть прискорити перемогу [Електронний ресурс] // Українська правда. Блоги. – 2024. – 27 березня. – URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/fedoriv/67ea41fff1b48/#google_vignette

¹⁰⁹ Russia Is Throwing Resources at Sabotage Efforts, Moldova Says [Електронний ресурс] // Bloomberg. – 2024. – 18 жовтня. – URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-10-18/russia-is-throwing-resources-at-sabotage-efforts-moldova-says>

У жовтні того ж року, 26 жовтня, відбулися парламентські вибори Грузії. Партія влади «Грузинська мрія» набрала 53,94% голосів і одразу припинила процес євроінтеграції країни. Президентка Грузії Саломе Зурабішвілі ввечері 27 жовтня заявила, що не визнає парламентські вибори через фальсифікації, і закликала людей вийти на масові протести проти результатів. Хоча Європейський Союз і Сполучені Штати відмовилися визнати результати, Росія та інші прокремлівські лідери їх схвалили, що посилює політичний зсув Грузії в бік Москви¹¹⁰.

Однак легше виявити прямі впливи на проведення і результати виборів. Набагато складніше працювати з прихованими інструментами – такими як інформаційний вплив через соціальні мережі. За результатами опитувань КМІС у вересня 2024 року, 71% громадян України визнають поширення російської дезінформації та пропаганди в соціальних мережах як загрозу, а третина респондентів відносять цю проблему до числа найбільших викликів для країни¹¹¹.

Однак усвідомлення проблеми не завжди дорівнює вмінню себе захистити. Вразливість користувачів у соціальних мережах є високою, а вміння виявляти фейки, ботів чи приховані під фото чи відео підтексти – низькою. Наукова співробітниця Інституту соціальної та політичної психології (Респондентка 2) зазначає: «Інформаційний вплив на українське суспільство з боку Росії, він перманентний, постійно існуючий. Це треба розуміти, визнавати і десь себе контролювати, що він буде впливати на виборчий процес 100%. Зокрема, з точки зору розхитування і нарощування накалу цього емоційного. Це однозначно»¹¹².

Вона також додає, що щоб оцінити ризики впливу Росії на українські вибори, потрібно зрозуміти, який кандидат є для неї вигідним. Окремі кандидати

---

¹¹⁰ Russian Influence Operations in Georgia: A Threat to Democracy and Regional Stability [Електронний ресурс] // Foreign Policy Research Institute. – 2025. – березень. – URL: <https://www.fpri.org/article/2025/03/russian-influence-operations-in-georgia-a-threat-to-democracy-and-regional-stability/>

¹¹¹ Динаміка суспільно-політичних настроїв населення України: лютий 2024 року [Електронний ресурс] // Київський міжнародний інститут соціології. – 2024. – URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1428&page=1>

¹¹² Додаток 2. Інтерв'ю з Респонденткою 2 співробітницею Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Інтерв'юєрка: Мар'яна Крамар. 24 березня 2025 року.

можуть бути не відкрито проросійськими, а радше толерантними до російських ідей та цінностей. Навіть якщо прямої підтримки Росії вони не декларуватимуть, сама готовність до м'якших позицій може створити сприятливий ґрунт для послаблення української єдності. А розхитування суспільства – це завжди можливість для просування зовнішніх впливів¹¹³.

«Втручання Росії буде стовідсотковим, тому що вона має для цього всі можливості. І буде використовувати ті самі інформаційні, комунікаційні канали, які вона вже успішно використовує для масштабних підривних інформаційних спецоперацій проти України. Це стосується всіх соціальних мереж, насамперед немодерованих, до яких належать телеграм та іксі, бо, в принципі, в інших соціальних мережах модерація існує, навіть у тіктоку, але вона не завжди ефективно спрацьовує. Тому Росія використовує абсолютно всі канали розповсюдження підривної дезінформації» – зазначає Микита Потураєв, народний депутат, голова Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики Верховної Ради¹¹⁴.

Іншим складним питанням є те, чи існуватиме політичний колабораціонізм. Оцінити ризик участі в українських виборах осіб із проросійськими зв'язками складно. За словами Респондентки 1, наукової співробітниці Інституту соціальної та політичної психології, політичний колабораціонізм не стане масовим, якщо Україна збереже автономію і не допустить російського впливу. У такому разі проросійські партії залишаться маргінальними на найближчі 10–20 років. Втім, посилення російського впливу може призвести до появи таких партій і пов'язаних із цим викликів. Складнішим є питання ставлення до низового колабораціонізму. З одного боку, багато людей діяли під тиском, а отже сувора оцінка їхніх дій викликає сумніви. З іншого – через обмежений контакт із мешканцями окупованих територій ситуація

---

¹¹³ Там само.

¹¹⁴ Росія спробує зламати українські вибори, коли б вони не були. Що треба зробити, щоб запобігти цьому? Опитування. Частина 1 [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2024. – 13 грудня. – URL: <https://detector.media/infospace/article/235922/2024-12-13-rosiya-sprobuie-zlamaty-ukrainski-vybory-koly-b-vony-ne-buly-shcho-treba-zrobyty-shchob-zapobigty-tsomu-opytuvannya-chastyna-1/>

залишається не до кінця зрозумілою, що може загострювати суспільні конфлікти. Зауважуючи на досвід Бельгії, де негативне ставлення до колабораціоністів зберігалось десятиліттями, дослідниця прогнозує, що для України це питання також залишатиметься гострим¹¹⁵.

Окрім інформаційного впливу очевидною загрозою може бути й фізичний вимір: незалежно від того, на яких умовах відбуватимуться переговори і які рішення будуть прийняті для закінчення російсько-української війни, загроза прямої російської атаки на будь-яку частину України буде завжди. На жаль, під час наступу в перші дні після 24 лютого 2022-го року, ворог показав наскільки непередбачуваними можуть бути його дії та наскільки небезпечними вони є для всіх регіонів. Росія порушує міжнародні договори, не дотримується домовленостей та ігнорує вимоги як організацій, так і країн. Її впливи будуть і на перших післявоєнних виборах: починаючи від підкупу виборців до можливості ракетних атак чи терористичних актів на виборчих дільницях. Під час підготовки виборів перед усіма відповідальними сторонами має стояти чітка задача утвердження безпеки усім, хто братиме участь у процесі.

Вплив Росії на проведення і результати перших українських післявоєнних виборів є загрозою, з якою складно боротися, однак можна спробувати передбачити. Як було проаналізовано раніше, попри більшу зручність і універсальність процесу електронного голосування, воно може стати легкою мішенню хакерських атак. Членкиня ЦВК слушно наголошує, що проблема довіри до виборів залишається ключовою. Спрощення процедур викликає ризик зниження довіри до результатів, особливо якщо після голосування з'являться заяви про фальсифікації чи втручання. У такому разі питання легітимності виборів постане особливо гостро¹¹⁶.

---

¹¹⁵ Додаток 1. Інтерв'ю з Респонденткою 1, науковою співробітницею Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Інтерв'юєрка: Мар'яна Крамар. 24 березня 2025 року.

¹¹⁶ Додаток 3. Інтерв'ю з членкинею Центральної виборчої комісії. Інтерв'юєрка: Мар'яна Крамар. 29.04.2025.

Підрив довіри є також однією із ключових цілей російського впливу, і чим більше будуть спрощені процедури, переведені на електронні рейки, тим більшою стає небезпека зриву процесу голосування. Щодо фізичних дільниць, високим залишається ризик російських атак навіть попри укладення договорів і припинення вогню. Однак важливо працювати над розробкою рекомендацій щодо безпекових питань під час процесу. Головне, що варто розуміти про загрозу російського втручання – їх потрібно швидко виявляти і запобігати масовому впливу на громадян України. Єдиним способом захистити чесність і прозорість перших післявоєнних виборів – співпрацювати з партнерами, міжнародними організаціями, громадськими ініціативами та експертним колом для ефективного попередження загроз і можливістю здійснити українцями як своє активне, так і пасивне виборче право.

3.3. Політична мобілізація та нові ідеологічні орієнтири в Україні після війни

Що мотивує людей голосувати і чому вони беруть участь у виборчому процесі? На це питання була дана обширна відповідь ще в першому розділі цього дослідження. Основне, що варто зрозуміти, це те, що акт голосування не є випадковим чи цілком спонтанним. Він має свої логічні і раціональні підвалини. Респондентка 1 зазначає, що потреби людини є багатовимірними: за одними теоріями (Маслоу) вони вибудовуються ієрархічно, за іншими (Інгельхарт) – пов'язані з системою цінностей. В обох випадках потреби та цінності проєктуються у політичну сферу, і голосування стає засобом реалізації як матеріальних очікувань, так і постматеріальних прагнень (самореалізація, свобода, гідність). Мотивації участі у виборах варіативні: одні орієнтовані на задоволення базових потреб, інші – на досягнення символічних цілей, як-от відчуття причетності та впливу на спільні правила. Політика не задовольняє

потреби безпосередньо, але надає інструменти для долучення до змін, що є вагомим психологічним стимулом.

В українському суспільстві демократичні практики глибоко вкорінені. Навіть коли мова йде про місцеві вибори чи інші голосування, за цим стоїть не тільки прагнення вирішити повсякденні проблеми, а й щось більше – потреба в гідності, визнанні, свободі. Тому голосування в Україні – це завжди щось більше, ніж просто прагнення до матеріального блага: це акт самоутвердження, участі у спільному житті й вираження цінностей, що стоять за межами буденності¹¹⁷.

Для українців голосування є чимось більшим, ніж бажанням отримати матеріальну вигоду. Розенстоун і Хансен стверджують, що виборці активніше мобілізуються тоді, коли вірять, що результати виборів принесуть їм реальні вигоди. Вибори, які створюють очікування політичних змін, стимулюють активні дії не лише індивідуальних виборців, а й тих, хто здатен впливати на інших. Отже, мобілізація до голосування – це не ізольований процес, а результат поєднання раціонального інтересу та соціального впливу¹¹⁸.

Українці мають запит на зміни і очевидно, що для громадян це слугуватиме раціональним процесом, який дозволить виявити свої інтереси та потреби. Також, Едлін, Гелман і Каплан у своїй праці показали, що люди часто голосують не лише з особистої вигоди, а й керуючись турботою про добробут інших. Вони доводять, що саме соціальні мотиви можуть зробити участь у виборах раціональною навіть при низькій імовірності вплинути на результат¹¹⁹.

Аналізуючи досвід України, перші післявоєнні вибори проводитимуться в умовах підвищеної згуртованості населення після пережитого досвіду і соціальний чинник матиме важливе значення. Також, враховуючи той факт, що всі види виборів в Україні мали відбутися ще раніше, українці мають запит на зміни. Останні опитування показують, що ставлення до президента, Верховної Ради та інших державних органів стає все більш контроверсійним, наголошуючи

---

¹¹⁷ Додаток 3. Інтерв'ю з членкинею Центральної виборчої комісії. Інтерв'юєрка: Мар'яна Крамар. 29.04.2025.

¹¹⁸ Rosenstone, S. J., & Hansen, J. M. Mobilization, participation, and democracy in America. 1993

¹¹⁹ Edlin A, Gelman A, Kaplan N. Voting as a rational choice: Why and how people vote to improve the well-being of others. Rationality and society. 2007.

на питаннях довіри. Однак чи буде мобілізація високою, чи будуть українці активно слідкувати і брати участь у виборчому процесі, є неоднозначним питанням. Респондентка 1 вважає, що мобілізованість на виборах залежатиме від підсумків війни. Якщо мир буде справедливим і прийнятним для суспільства, явка буде високою. У суспільстві вже накопичився запит на зміну влади, тому очікується висока увага до виборів. Водночас вибори можуть бути напруженими та конфліктними¹²⁰.

Однак аналізуючи теперішню ситуацію, попри загальне зростання тривожних очікувань та емоційного напруження, готовність громадян брати участь у виборах є відносно високою. Так, у разі проведення президентських виборів найближчої неділі, однозначно або скоріше взяли б участь у голосуванні 71,4% респондентів. Ця цифра свідчить про збереження виборчої мобілізації навіть в умовах війни та політичної невизначеності, хоча й не усуває ризиків, пов'язаних із легітимністю та стабільністю виборчого процесу¹²¹.

Повертаючись до аналізу післявоєнних виборів у міжнародному досвіді, можна чітко прослідкувати, що кожна країна переживала перші післявоєнні вибори по-різному, обираючи різний ідеологічний вектор. В умовах України прогнози значно ускладнюються, адже навіть якщо думка українців змістилась «вправо» чи «вліво», чи залишилася незмінною, партійна культура не може запропонувати чіткі ідеологічні орієнтири. Попри те, що українські партії, представлені у парламенті, мають свої погляди, це можна простежити лише з загальної динаміки підтримуваних ними рішень, публічних висловлювань і основних тематик діяльності. Однак на відміну від західної культури, де здебільшого можна одразу ж простежити ідеологічний напрям партії чи з її назви, чи з конкретних рішень, українські партії схильні приховувати свій чіткий напрям, надаючи перевагу популярним рішенням і популістським висловлюванням. Тому говорячи про питання нового ідеологічного напрямку,

---

¹²⁰ Додаток 1. Інтерв'ю з Респонденткою 1, науковою співробітницею Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Інтерв'юєрка: Мар'яна Крамар. 24 березня 2025 року.

¹²¹ Там само.

спочатку потрібно відповісти на питання: «Чи він колись взагалі утверджувався в українському суспільстві?»

Респондентка 2 прогнозує, що у післявоєнному політичному дискурсі визначальним маркером стане не стільки традиційна ідеологічна поляризація на «лівих» і «правих», скільки апеляція до відчуття справедливості серед громадян. Вимоги підтримки для військових, які брали участь у бойових діях, та для людей, що втратили житло чи засоби до існування, набудуть ключового значення. Саме ці соціальні очікування формуватимуть рамки комунікаційних стратегій політичних партій і лідерів у нових умовах¹²².

Попри складність в оперуванні загальними концепціями ідеологій в українському суспільстві, доступніше дослідити більш конкретні питання, які дозволять простежити загальну тенденцію поглядів громадян. Такі як участь українських ветеранів у їхньому пасивному виборчому праві. Простежуючи досвід Франції після Другої світової війни та аналізуючи різноманітні дослідження з післявоєнного досвіду ветеранів, простежується тенденція їхнього розчарування політичними процесами і небажання активно втручатися в політичні питання. Однак іншим важливим фактором виявилось те, що на перших післявоєнних виборах бойовий досвід кандидатів виявився важливим для виборців і слугував позитивним фактором для віддання їм преференцій¹²³.

Загалом, близько 70% українців позитивно ставляться до участі ветеранів російсько-української війни в політиці та виборах. 20% мають нейтральне ставлення, а лише 8% – негативне чи скоріше негативне¹²⁴.

Згідно з дослідженням Інституту соціальної та політичної психології, якби вибори відбулися найближчим часом, 24,5% респондентів підтримали б кандидатуру Володимира Зеленського, 18% – Валерія Залужного, а 8,4% – Петра

---

¹²² Додаток 2. Інтерв'ю з Респонденткою 2, науковою співробітницею Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Інтерв'юєрка: Мар'яна Крамар. 24 березня 2025 року.

¹²³ Guillon, J. M. Jacqueline Sainclivier, L'Ille-et-Vilaine 1918-1958. Vie politique et sociale / J. M. Guillon. — Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 1997. — 204 с.

¹²⁴ Олійник В. 70% українців підтримують участь ветеранів у політиці: результати соціопитування [Електронний ресурс] // Рух ЧЕСНО. — 2024. — 2 вересня. — URL: <https://www.chesno.org/post/6089/>

Порошенка. Інші кандидати отримали б 11,5% голосів, тоді як 28,6% опитаних ще вагаються з вибором¹²⁵.

Ці дані є важливими з точки зору того, що другим за популярністю кандидатом є людина з досвідом бойового управління. Додаткові деталі з цих результатів дозволяють простежити причини віддати перевагу людині без досвіду державного управління, але з досвідом, пов'язаним із війною. Прихильники Валерія Залужного відзначаються критичним ставленням до влади та корупції, зокрема лише 22% вважають, що влада очищується від корупціонерів. Вони також більш скептично оцінюють здатність України самостійно протистояти російській агресії, і більшість вірить, що без допомоги США Україна не витримає. Підтримка відновлення ядерного статусу є значно вищою серед прихильників Залужного порівняно з іншими кандидатами. Їхня позиція щодо соціальних питань, зокрема біженців, є більш радикальною, адже багато хто вважає, що ті, хто втік за кордон, не заслуговують на повернення. Його прихильники прагнуть змін у політичному устрої, підтримуючи національну безпеку та реалістичний підхід до соціальних і зовнішніх проблем¹²⁶.

Аналізуючи ці пункти з ідеологічної точки зору, вони відображають характеристику більше правих, аніж лівих ідеологій, адже саме праві партії часто підкреслюють важливість національних інтересів і підтримки жорсткішої внутрішньої політики. Не менш активними є дискусії стосовно популярності Андрія Білецького та Кирила Буданова. Зокрема, Білецький, як один із засновників полку «Азов», займає чітку проукраїнську, патріотичну позицію, акцентуючи на національній безпеці, боротьбі з проросійськими силами та захисті територіальної цілісності. Його участь у Революції гідності та боротьба на фронті в 2014 році значно підвищують його популярність серед потенційних виборців. Буданов як очільник Головного управління розвідки України, також

---

¹²⁵ Оцінка громадської думки щодо довіри до інститутів та соціально-політичних настроїв: прес-реліз 9.04.2025 [Електронний ресурс] // Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – 2025. – URL: <https://ispp.org.ua/2025/04/09/pres-reliz-9-04-2025/>

¹²⁶ Там само.

здобув високу довіру серед українців завдяки своїм військовим заслугам¹²⁷. Наразі він займає четверте місце в рейтингах з 3,2% підтримки, а його рівень довіри, за даними Active Group, досяг 50,3%, що свідчить про значну популярність¹²⁸.

Всі ці прогнози очевидно не можуть слугувати чітким показником електоральних вподобань на перших післявоєнних виборах, адже, по-перше, погляди громадян під час війни можуть кардинально змінитись в залежності від перебігу, результату воєнних дій і їхнього закінчення. По-друге, оскільки в Україні міцно закріплена традиція лідерських партій і підтримки окремих персоналій, громадяни можуть підтримувати образ кандидата, однак не ознайомлюватися з його практичною виборчою програмою, що може спричинити розрив між очікуваним і реальним.

Попри високий рівень підтримки зараз, реальне ставлення до їхньої участі в політичному житті може змінитися. Зокрема, говорячи про ветеранів, на думку Респондентки 1, ставлення до них в Україні амбівалентне. Суспільство визнає їх героями, але боїться давати їм додаткову владу через страх перед можливими ризиками, пов'язаними з бойовим досвідом і травмами. Вона припускає, що ветерани з великою ймовірністю зможуть потрапити до Верховної Ради та місцевих рад, але шансів обрати ветерана президентом майже немає. Підтримка буде розділена: частина людей виступатиме «за», частина – «проти». За її прогнозом, мілітаризація політики відбудеться на середньому рівні, але не на найвищих посадах¹²⁹.

Попри непередбачуваність майбутньої ситуації, ці дані є важливими, адже дозволяють простежити тенденцію підтримки кандидатів із бойовим досвідом

---

¹²⁷ Михайлівська І. Кандидат у камуфляжі: хто складе конкуренцію президенту — Залужний, Білецький, Буданов чи...? [Електронний ресурс] // Главком. – 2025. – 3 березня. – URL: <https://glavcom.ua/country/politics/kandidat-u-kamuflijazhi-khto-sklade-konkurenciju-prezidentu-zaluzhnij-biletskij-budanov-chi-1047623.html>

¹²⁸ Михайлівська І. Кандидат у камуфляжі: хто складе конкуренцію президенту — Залужний, Білецький, Буданов чи...? [Електронний ресурс] // Главком. – 2025. – 3 березня. – URL: <https://glavcom.ua/country/politics/kandidat-u-kamuflijazhi-khto-sklade-konkurenciju-prezidentu-zaluzhnij-biletskij-budanov-chi-1047623.html>

¹²⁹ Додаток 1. Інтерв'ю з Респонденткою 1, науковою співробітницею Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Інтерв'юєрка: Мар'яна Крамар. 24 березня 2025 року.

або досвідом військового управління. І навіть якщо на пост президента не будуть претендувати такі люди, вони впливатимуть на політику України на інших рівнях.

У цьому контексті додаткового аналізу потребує й інше питання: якого майбутнього лідера держави хочуть бачити українці? Очевидно, що вимоги до лідера під час війни і після війни будуть різнитися. Респондентка 1 відзначає, що під час війни суспільні очікування щодо лідера зосереджені на його здатності до мобілізації, чіткого керівництва та об'єднання громадян навколо спільної мети. Вона наводить приклад Володимира Зеленського, який на початку війни виконав саме цю роль, зумівши згуртувати суспільство та забезпечити символічну присутність влади в критичний момент. Однак із плином часу, на думку дослідниці, виявляються ризики посилення авторитарних практик, що суперечать демократичним очікуванням українців. У післявоєнний період суспільний запит до лідерів зміниться: ключовими стануть чесність, прозорість ухвалення рішень, боротьба з корупцією та професійність призначень на посади. Громадяни очікуватимуть ефективного функціонування інституцій, а не лише харизми лідера. Таким чином, довіра до влади буде значною мірою залежати від спроможності забезпечити належний рівень компетентності та інституційної підзвітності¹³⁰.

Відповідаючи на питання, який курс розвитку України має підтримувати кандидат-переможець, на думку Респондентки 1, візія лідера після війни навряд чи буде пов'язана з очікуваннями радикальних інновацій. Українське суспільство, за її словами, є переважно консервативним і в умовах масової травми скоріше шукатиме відновлення втраченого, ніж готовність до незнайомого чи ризикованого майбутнього. Хоча елементи інновацій можуть бути присутніми у наративах відбудови, вони здебільшого сприйматимуться як засіб компенсації втрат, а не як перехід до принципово нової моделі розвитку.

---

¹³⁰ Додаток 1. Інтерв'ю з Респонденткою 1, науковою співробітницею Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Інтерв'юєрка: Мар'яна Крамар. 24 березня 2025 року.

Таким чином, запит на стабільність і впізнаваність превалюватиме над запитом на радикальні зміни¹³¹.

Однак фактом, який складно врахувати у будь-яких прогнозах є виникнення нових політичних сил і кандидатів із новими доктринами, які навіть можуть оперувати чіткими ідеологічними концепціями. Попри руйнівну силу воєнних дій, громадянське суспільство України продовжує розвиватися, створюючи нові ініціативи, громадські та благодійні організації. Всі ці структури гуртують навколо себе людей, які об'єднані спільними інтересами та візією, деякі з яких цілком ймовірно зможуть перетворитися на політичні сили в майбутньому. Питання, на яке складно знайти відповідь є те, чи зможуть нові партії набути тієї популярності, що чинні парламентські партії. Ще складнішим питанням буде те, що якщо ці партії матимуть чіткі ідеологічні основи, чи достатньо буде розвинена українська політична свідомість, щоб вміти оперувати, розпізнавати та віддавати обґрунтовану перевагу політичним силам за цією ознакою?

Незважаючи на всі запитання та виклики, які стосуються цієї теми, варто розуміти, що до закінчення воєнного стану всі гіпотези залишаються лише одними з численних варіантів розвитку подій. Велике значення мають речі, які складно передбачити, а саме на яких умовах і коли завершиться російсько-українська війна, якими будуть її наслідки, руйнування і втрати. А саме ці факти слугуватимуть орієнтирами не лише для вибору кандидатів, а й для загального формування майбутнього України.

Попри непевність, є те, що можна робити наразі, незалежно від кінцевого результату. Це готуватися до всеможливих сценаріїв проведення виборів, надалі розвивати мережу громадянського суспільства та працювати над створенням освітніх ініціатив, які допоможуть громадянам робити свідомий вибір. Варто розуміти, що підготовка до цього має тривати за роки до безпосереднього процесу і що ця відповідальна подія вплине на майбутнє України.

---

¹³¹ Там само.

ВИСНОВКИ

Перші післявоєнні вибори – це процес, який не є лише черговим кроком у відбудові та основою розбудови демократичної держави. Це подія, яка дозволяє проаналізувати безліч аспектів, які можуть бути прихованими, але впливати на електоральні вподобання та весь майбутній розвиток країни. Метою цього дослідження було вивести вибори з парадигми обмеженого аналізу явки чи результатів, і додатково дослідити їх з точки зору психології виборців, їхньої електоральної поведінки та причин робити той чи інший вибір.

Щоб мати змогу дослідити питання якомога ґрунтовніше, на початку було проаналізовано теорії електоральної поведінки та вибору. Основними висновками, важливими для загального розуміння виборів, було те, що оскільки імовірність того, що голос окремого виборця змінить результат загальнонаціональних виборів, практично дорівнює нулю, дослідники дійшли висновку, що громадяни не голосують заради прямої вигоди. Натомість мотивація участі пов'язана з нематеріальними благами: задоволенням від участі, прагненням діяти на користь спільноти чи країни. Також, згідно з деякими дослідженнями, звичка до голосування формується рано, адже ті, хто бере участь у перших виборах, зазвичай продовжують голосувати надалі, тоді як ті, хто утримується, рідко змінюють свою поведінку. Що важливо, соціальні мотиви можуть переважати над егоїстичними, надаючи участі у виборах раціонального сенсу навіть при мінімальному впливі. Згідно з класифікацією одного з досліджень, п'ятьма ключовими мотиваціями проголосувати є альтруїзм, обов'язок, приналежність, егоїзм і соціальне схвалення.

Попри те, що наукові праці, які розглядають всі ці факти у контексті перших післявоєнних виборів, презентують це доволі стисло, більше зосереджуючись на їхній організації та перебігу, вони дозволяють виділити цікаву інформацію, яка допомагає дослідити цей унікальний досвід. Так, наприклад, для детального аналізу було взято п'ять країн-учасниць Другої світової війни, а саме Великобританію, Францію, Італію, Японію та Німеччину.

Їхній вибір зумовлений кількома фактами. По-перше, досвід саме цих країн найбільш співвідноситься з викликами, які сьогодні переживає Україна. Як і Україна, ці держави після Другої світової війни зіткнулися з масовими руйнуваннями, боротьбою проти авторитарних режимів і необхідністю політичної трансформації. Їхні вибори стали не просто інструментом відновлення демократії, а актом самоутвердження та переосмислення державних інститутів. Крім того, вибір саме цього історичного періоду важливий, бо Друга світова війна – останній великий конфлікт у Європі до російсько-української війни, і після неї саме вибори заклали основу нових міжнародних структур і політичних курсів. Аналіз досвіду цих країн дозволяє краще зрозуміти, як війна та повоєнна реальність впливають на вибір між посиленням демократії та централізацією влади, а також як внутрішні політичні процеси визначають напрям зовнішньої інтеграції. Для України, яка відбудовує інститути й прагне до ЄС і НАТО, це дає історичну перспективу і практичні уроки для власного шляху.

Отримані висновки дозволили прослідкувати ідеологічну тенденцію громадян цих країн підтримувати «ліві» партії та кандидатів, які пропонували вирішення нагальних питань, таких як соціальне забезпечення та соціальні гарантії, курс на відбудову та інше. При цьому, ця тенденція не є універсальною для всіх воєн та конфліктів 20 та 21 століть. Аналізуючи досвід таких подій як терористична атака в Нью-Йорку 2001 року, Ізраїльсько-Палестинський конфлікт або випадки тероризму в Туреччині, вони показали мало не протилежну ситуацію – а саме більшу підтримку «правих» сил, які наголошували на питанні безпеки, національного суверенітету та захисті інтересів країни. Попри унікальність досвіду кожної країни, дослідження дало змогу поглянути на інші важливі дані, а саме рівень явки на перших післявоєнних виборах, перебіг виборчого процесу і, що не менш важливо, політичні кампанії, які в переважній більшості виявилися жорстокими по відношенню до суперників та застосовували всі методи, щоб знизити їхній рейтинг.

Аналіз дозволив виявити, що попри певні схожості в ідеологічному спрямуванні вибору та питань, які хвилювали виборців, навіть спільний досвід

Другої світової війни не уніфікував виборчі системи чи партійні особливості, дозволивши кожній державі випрацювати свій темп і стиль розвитку. Ці висновки є важливими для України, адже дозволяють побачити, що не існує ідеальних схем чи методів для перших післявоєнних виборів, і всі елементи є індивідуальними. Тому ці приклади можуть слугувати однією з репрезентацій процесу, виявляти складнощі та здобутки певних механізмів, однак не є єдиною «канвою», яку можна брати за основу.

Аналізуючи випадок України, питання післявоєнних виборів часто сприймається як чергова тема для маніпуляцій, критики та суперечливих коментарів. Однак важливо надалі виводити цю тему з медійного поверхневого дискурсу та сприймати цей процес як практичний виклик, який вимагає детальних обговорень, підготовки та опрацювання. Перші вибори стануть для України як можливістю нового старту, так і роботою з серйозними проблемами. Першим питанням, яке повинне врегульовуватися, це терміни, які будуть виділені на організацію та проведення виборів. Члени Центральної виборчої комісії та незалежні експерти неодноразово наголошували, що до Виборчого кодексу потрібно буде вносити зміни, які дозволять забезпечити мінімум півроку для організації процесу. Наступними питаннями, які вже детально досліджуються, є те, у якому форматі проводитимуться вибори: збережеться стандартне голосування на виборчих дільницях чи запроваджатимуть нові формати як електронне голосування чи голосування через «Дію». Це особливо важливо визначити в контексті голосування українців за кордоном, адже забезпечення права голосу мільйонів українців у інших країнах є обов'язковим.

Окрім викликів, які може передбачити і вирішити Україна, існують загрози, на які значно складніше впливати. Очевидним і небезпечним буде вплив Росії, який може вплинути як на процес проведення, так і результати виборів. По-перше, існує висока ймовірність інформаційних атак через ЗМІ та соціальні мережі. Росія вже зараз втручається у вибори по всьому світу, тому на Україні вона може використовувати як і давно випробувані методи, так і впроваджувати нові шляхи дезінформації та маніпулювання суспільною свідомістю. По-друге,

незалежно від того, які мирні домовленості будуть укладені, ризик російських атак залишається. Росія показала себе країною, яка не готова дотримуватися мирних домовленостей і діяти згідно з нормами міжнародного права. Ракетні атаки чи навіть терористичні акти на виборчих дільницях можуть стати небезпечним виявом її впливу впродовж виборчого процесу.

Щодо питання мобілізації виборців та ідеологічних змін, наразі це питання залишається здебільшого в парадигмі загальних прогнозів, аніж чітких висновків. Робота з питанням ідеологічних преференцій в Україні ускладнюється тим, що громадяни звикли мати справу з «catch-all» партіями лідерського типу, які схильні ситуативно відповідати на популярні запити суспільства, аніж встановлювати власну систему цінностей. Саме тому уявлення про майбутнього лідера країни та партії скоріш за все будуватиметься на їхніх пропозиціях і позиції у суспільстві, аніж на чітких ідеологічних засадах. У цьому випадку порівняння з міжнародним досвідом значно ускладнюється, адже тоді як у партіях Заходу здебільшого можна чітко простежити систему поглядів, українська партійна традиція ускладнює таку можливість. Щодо явки виборців і їхнього зацікавлення у політичному процесі, можна спрогнозувати високу явку, адже чим більшим є запит на зміни, тим більше громадяни зацікавлені в участі у цьому процесі. Згідно з дослідженнями, для багатьох вагомим чинником обрання кандидатів буде наявність їхнього бойового досвіду, і загалом можливість балотування ветеранів чи людей з бойовим досвідом позитивно сприймається у суспільстві. З високою ймовірністю на перших післявоєнних виборах будуть представлені нові партії та кандидати, які, можливо, навіть зможуть встановити чіткі ідеологічні орієнтири у своїх програмах.

Підсумовуючи, післявоєнні вибори це окрема тема для детальних досліджень, адже процес їхнього проведення відбувається в умовах глибокої суспільної травми. В цьому контексті важливо аналізувати не лише як вони проводяться, а й звертати увагу на настрої громадян, їхню електоральну поведінку та вибір. Адже саме ця подія може визначити долю країни на все її подальше існування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. В Україні офіційно зареєстровано майже п'ять мільйонів внутрішньо переміщених осіб [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/v-ukrajini-ofitsijno-zarejestrovano-majzhe-pjat-miljoniv-vnutrishno-peremishchenikh-osib.html>
2. Гевко, А. Це один з інструментів повернення українців додому — член ЦВК про післявоєнні вибори [Електронний ресурс] // Українське радіо. – 2024. – 16 липня. – URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=104831>
3. Державні витрати Росії на пропаганду у 2025 році склали \$1,4 мільярда [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2025. – 25 квітня. – URL: <https://detector.media/infospace/article/240328/2025-04-25-derzhavni-vytraty-rosii-na-propagandu-u-2025-rotsi-sklaly-14-milyarda-dolariv/>
4. Динаміка суспільно-політичних настроїв населення України: лютий 2024 року [Електронний ресурс] // Київський міжнародний інститут соціології. – 2024. – URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1428&page=1>
5. Додаток 1. Інтерв'ю з Респонденткою 1, науковою співробітницею Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Інтерв'юєрка: Мар'яна Крамар. 24 березня 2025 року.
6. Додаток 2. Інтерв'ю з Респонденткою 2, науковою співробітницею Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Інтерв'юєрка: Мар'яна Крамар. 24 березня 2025 року.
7. Додаток 3. Інтерв'ю з членкинею Центральної виборчої комісії. Інтерв'юєрка: Мар'яна Крамар. 29.04.2025.
8. Звіт за результатами онлайн-дослідження [Електронний ресурс] // Український інститут майбутнього. – URL: <http://news.uifuture.org/zvit-za-rezultatami-onlayn-doslidzhe/>

9. Зеленський розповів, коли в Україні пройдуть вибори [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2025. – 12 березня. – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyi-vybory/33345550.html>
10. Конституція України. Розділ IV. Стаття 83 [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Президента України. – URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-iv>
11. Михайлівська І. Кандидат у камуфляжі: хто складе конкуренцію президенту — Залужний, Білецький, Буданов чи...? [Електронний ресурс] // Главком. – 2025. – 3 березня. – URL: <https://glavcom.ua/country/politics/kandidat-u-kamufljazhi-khto-sklade-konkurentsiju-prezidentu-zaluzhnij-biletskij-budanov-chi-1047623.html>
12. Необхідно підготувати законодавчу базу під післявоєнні вибори – Шуляк [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2024. – 3 грудня. – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3933873-neobhidno-pidgotuvati-zakonodavcu-bazu-pid-pislavoenni-vibori-sulak.html>
13. Олійник В. 70% українців підтримують участь ветеранів у політиці: результати соціопитування [Електронний ресурс] // Рух ЧЕСНО. – 2024. – 2 вересня. – URL: <https://www.chesno.org/post/6089/>
14. Оцінка громадської думки щодо довіри до інститутів та соціально-політичних настроїв: прес-реліз 9.04.2025 [Електронний ресурс] // Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – 2025. – URL: <https://ispp.org.ua/2025/04/09/pres-reliz-9-04-2025/>
15. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий–березень 2025 р.) [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2025. – URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r>

16. Президентські вибори в Україні: як голосували області [Електронний ресурс] // BBC News Україна. – 2019. – 8 квітня. – URL: <http://bbc.com/ukrainian/features-47852365>
17. Проект Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення виборчого процесу [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/75048.pdf>
18. Росія спробує зламати українські вибори, коли б вони не були. Що треба зробити, щоб запобігти цьому? Опитування. Частина 1 [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2024. – 13 грудня. – URL: <https://detector.media/infospace/article/235922/2024-12-13-rosiya-sprobuie-zlamaty-ukrainski-vybory-koly-b-vony-ne-buly-shcho-treba-zrobyty-shchob-zapobigty-tsomu-opytuvannya-chastyna-1/>
19. У Зеленського заявили, що не готуються до виборів [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2025. – 31 березня. – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vybory-pidhotovka-zelenskyu-zaperechennya/33365495.html>
20. Федорів Є. Як вибори можуть прискорити перемогу [Електронний ресурс] // Українська правда. Блоги. – 2024. – 27 березня. – URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/fedoriv/67ea41fff1b48/#google_vignette
21. ЦВК: за кордоном проголосували менш як 13% виборців [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2019. – 1 квітня. – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2671762-cvk-za-kordonom-progolosuvali-mens-ak-13-viborciv.html>
22. ЦВК готує новий механізм для голосування за кордоном — голова комісії [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2025. – 31 березня. – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3976694-cvk-gotue-novij-mehanizm-dla-golosuvanna-za-kordonom-golova-komisii.html>

- 23.Цюпин, Б. Чому британці вже 85 років голосують по четвергах? [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2017. – 8 червня. – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28536526.html>
- 24.Шумілін, О., Романенко, В. Вибори лише після війни: у листопаді всі політсили Ради уклали угоду [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2023. – 30 листопада. – URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/11/30/7431116/>
- 25.Як провести вибори після війни — відповідає ЦВК [Електронний ресурс] // Суспільне Новини. – 2025. – 31 березня. – URL: <https://suspilne.media/983273-golova-cvk-ukraini-potriben-zakon-pro-pislavoenni-vibori/>
- 26.Aldrich, J. H. When is it rational to vote. Perspectives on public choice: A handbook. 1997.
- 27.Aldrich, J. H., Gelpi, C., Feaver, P., Reifler, J., & Sharp, K. T. Foreign Policy and the Electoral Connection. Annual Review of Political Science, 9(1), 477-502, 2006.
- 28.Bali, V. A., Robison, L. J., & Winder, R. What Motivates People to Vote? The Role of Selfishness, Duty, and Social Motives When Voting [Електронний ресурс] // SAGE Open. – 2020. – Т. 10, № 4. – URL: <https://ideas.repec.org/a/sae/sagope/v10y2020i4p2158244020950376.html>
- 29.Blais, A. To vote or not to vote?: The merits and limits of rational choice theory. University of Pittsburgh Pre; 2000.
- 30.Bonanno, G-Off. A., Jost, J. T. Conservative shift among high-exposure survivors of the September 11th terrorist attacks. Basic and Applied Social Psychology. 2006. Vol. 28, No. 4. P. 311–323.
- 31.Boyd, R. W. Decline of US voter turnout: Structural explanations. American Politics Quarterly. 1981.
- 32.Brady, H. E., Verba, S., Schlozman, K. L. Beyond SES: A resource model of political participation. American political science review. 1995.

33. Brewin, C. R., Garnett, R., Andrews, B. Trauma, identity and mental health in UK military veterans. *Psychological Medicine*. 2011. Vol. 41, No. 8. P. 1733–1740.
34. British Institute of Public Opinion Polls, 1944: Documentation [Электронный ресурс] // UK Data Service. – URL: <https://doc.ukdataservice.ac.uk/doc/2043/mrdoc/pdf/2043userguide.pdf>
35. Bundestag election 1949 [Электронный ресурс] // The Federal Returning Officer. – URL: <https://www.bundeswahlleiterin.de/en/bundestagswahlen/1949.html>
36. Bundestagswahl 1949: Die parlamentarische Geburtsstunde der Bundesrepublik [Электронный ресурс] // bpb.de. – 6 сепня 2019. – URL: <https://www.bpb.de/kurz-knapp/hintergrund-aktuell/189950/bundestagswahl-1949-die-parlamentarische-geburtsstunde-der-bundesrepublik/>
37. Butler, D., Stokes, D. *Political change in Britain: Basis of electoral choice*. Springer; 1974.
38. Canetti, D., Elad-Strenger, J., Lavi, I., Guy, D., Bar-Tal, D. Exposure to violence, ethos of conflict, and support for compromise: Surveys in Israel, East Jerusalem, West Bank, and Gaza. *Journal of Conflict Resolution*. 2017. Vol. 61, No. 1. P. 84–113.
39. Capdevila, L. *The Municipal Elections of April/May 1945: The Height of Unitary Feeling // The Bretons in the Aftermath of the Occupation*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 1999.
40. Centre Régional "Résistance & Liberté". Pierre Sudreau (1919–2012) [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.crrl.fr/module-Contenus-viewpub-tid-2-pid-119.html>
41. Cox, G. W., Munger, M. C. Closeness, expenditures, and turnout in the 1982 US House elections. *American Political Science Review*. 1989.
42. Daily Mirror. 23 May 1945; 30 May 1945; 12 June 1945. Daily Herald. 11 June 1945; 12 June 1945.

43. Dassonneville, R., Hooghe, M. Voter turnout decline and stratification: Quasi-experimental and comparative evidence of a growing educational gap. *Politics*. 2017.
44. Duroselle, J. B. *The Turning-Point in French Politics: 1947. The Review of Politics*, 1951.
45. Edlin, A., Gelman, A., Kaplan, N. Voting as a rational choice: Why and how people vote to improve the well-being of others. *Rationality and society*. 2007.
46. Ehl, H. M. Startschuss für die Demokratie – Erste Bundestagswahl vor 75 Jahren [Электронный ресурс] // SWR1 Sonntagmorgen. – 2024. – 11 септя. – URL: <https://www.swr.de/swr1/sonntagmorgen-2024-08-11-75-jahre-deutscher-bundestag-100.html>
47. Federal Voting Assistance Program [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.fvap.gov/>
48. Field, G. G. *Blood, Sweat, and Toil: Remaking the British Working Class, 1939–1945*. Oxford: Oxford University Press, 2011. 320 p.
49. Franklin, M. N. *Electoral participation. Comparing democracies: Elections and voting in global perspective*. 1996.
50. Franklin, M. N., Eijk, C. van der, Evans, D., et al. *Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies since 1945*. Cambridge University Press; 2004.
51. Ellwood D. W. The 1948 elections in Italy: a cold war propaganda battle // *Historical Journal of Film, Radio and Television*. – 1993. – Vol. 13, No. 1. – P. 19–33.
52. Franklin, M., Ladner, M. The undoing of Winston Churchill: Mobilization and conversion in the 1945 realignment of British voters. *British Journal of Political Science*. 1995. Vol. 25. P. 444–445.
53. Gallup. *The Gallup International Public Opinion Poll*. 1945. P. 114, 116.
54. Gartner, S. S. The multiple effects of casualties on public support for war: An experimental approach. *American political science review*, 102(1), 95-106, 2008.

55. Gartner, S. S., & Segura, G. M. War, Casualties, and Public Opinion. *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 42, No. 3, 1998, pp. 278–300.
56. Germany remembers its first national election after the Nazi dictatorship [Электронный ресурс] // Deutsche Welle. – 15 вересня 2023. – URL: <https://www.dw.com/en/germany-remembers-its-first-national-election-after-the-nazi-dictatorship/a-69928911>
57. Gosnell, H. F. *Getting out the vote*. Chicago: University of Chicago Press; 1927.
58. Griffiths, C. V. J. *Labour and the Countryside: The politics of rural Britain 1918–39*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
59. Guillon, J. M. *Jacqueline Sainclivier, L'Ille-et-Vilaine 1918-1958. Vie politique et sociale / J. M. Guillon*. — Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 1997. — 204 с.
60. International IDEA. *Voter Turnout in Western Europe since 1945: A Regional Report* [Электронный ресурс]. – Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2004. – 92 с. – ISBN 91-85391-00-X.
61. ITALIAN ELECTIONS [Электронный ресурс] // The Cairns Post (Qld. : 1909–1954). – 1946. – 28 травня. – С. 1. – URL: <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/42496384>
62. Karol, D., & Miguel, E. The Electoral Cost of War: Iraq Casualties and the 2004 US Presidential Election. *The Journal of Politics*, Vol. 69, No. 3, 2007, pp. 633–648.
63. Kibris, A. Funerals and elections: The effects of terrorism on voting behavior in Turkey. *Journal of Conflict Resolution*. 2011. Vol. 55, No. 2. P. 220–247.
64. Knowles, C. *Germany 1945–1949: A Case Study in Post-Conflict Reconstruction* [Электронный ресурс] // History & Policy. – URL: <https://historyandpolicy.org/policy-papers/papers/germany-1945-1949-a-case-study-in-post-conflict-reconstruction/>
65. Kostelka, F., Blais, A., Gidengil, E. The impact of voter fatigue on turnout. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. 2023.

- 66.Larson, E. V. Casualties and Consensus: The Historical Role of Casualties in Domestic Support for US Military Operations. Rand Corporation, 1996.
- 67.Lawrence, J. Electing Our Masters: The hustings in British politics from Hogarth to Blair. Oxford: Oxford University Press, 2009. 336 p.
- 68.Lesschaeve, C. Voting after violence: How combat experiences and postwar trauma affect veteran and voter party choices in Croatia's 2003 postwar elections. *Armed Forces & Society*. 2020. Vol. 46, No. 2. P. 259–280.
- 69.Lipset, S. M., Man, P. The social bases of politics. Baltimore: The Johns Hopkins University Press. 1960.
- 70.M-OA: ER 1783, 'Social security and Parliament'. 17 May 1943.
- 71.Miller, J. E. Taking Off the Gloves: The United States and the Italian Elections of 1948. *Diplomatic History*, Vol. 7, No. 1, January 1983, pp. 35–56.
- 72.Mueller, J. E. Trends in Popular Support for the Wars in Korea and Vietnam. *American Political Science Review*, 65(2), 358-375, 1971.
- 73.National Archives and Records Administration. Japanese Go to Polls in First Free Election – 1946 [Электронный ресурс] // National Archives. – URL: <https://www.archives.gov/files/social-media/transcripts/transcript-japanese-go-to-polls-first-free-election-39111.pdf>
- 74.National Diet Library. 5-5 General Elections [Электронный ресурс] // Modern Japan in archives. – URL: <https://www.ndl.go.jp/modern/e/cha5/description05.html>
- 75.Nie, N. H., Verba, S., & Kim, J. O. Political participation and the life cycle. *Comparative Politics*. 1974.
- 76.Novecento.org. Le elezioni del 1948 e la demonizzazione dell'avversario politico [Электронный ресурс] // Novecento.org. – URL: <https://www.novecento.org/dossier/italia-didattica/le-elezioni-del-1948-e-la-demonizzazione-dellavversario-politico/>
- 77.Ostojic, M. Collective memory in personal accounts of veterans of the Croatian war 1991–1995. *Socio-anthropologie*. 2009. No. 23–24. P. 75–114.

78. Overseas US voters get ignored by political campaigns, but could be crucial supporters [Електронний ресурс] // The Conversation. – URL: <https://theconversation.com/overseas-us-voters-get-ignored-by-political-campaigns-but-could-be-crucial-supporters-240184>
79. Panunzi, F., Pavoni, N., Tabellini, G. Economic shocks and populism. Available at SSRN. 2020.
80. Riker, W. H., & Ordeshook, P. C. A Theory of the Calculus of Voting. American political science review. 1968.
81. Rosenstone, S. J., & Hansen, J. M. Mobilization, Participation, and Democracy in America. Macmillan Publishing Company. 1993.
82. Russia Is Throwing Resources at Sabotage Efforts, Moldova Says [Електронний ресурс] // Bloomberg. – 2024. – 18 жовтня. – URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-10-18/russia-is-throwing-resources-at-sabotage-efforts-moldova-says>
83. Russian Influence Operations in Georgia: A Threat to Democracy and Regional Stability [Електронний ресурс] // Foreign Policy Research Institute. – 2025. – березень. – URL: <https://www.fpri.org/article/2025/03/russian-influence-operations-in-georgia-a-threat-to-democracy-and-regional-stability/>
84. Samuelson, P. A. Foundations of Economic Analysis. Harvard University Press, Cambridge. 1947.
85. Scalapino, R. A. The Japanese General Election of 1928 [Електронний ресурс] // The American Political Science Review. – 1953. – Vol. 47, No. 3. – С. 641–659.
86. Staub, E. Reconciliation after genocide, mass killing, or intractable conflict: Understanding the roots of violence, psychological recovery, and steps toward a general theory. Political psychology, 27(6), 867-894, 2006.
87. The Economist, 28 July 1945.
88. The Federal Returning Officer [Електронний ресурс] // Die Bundeswahlleiterin. – URL: <https://www.bundeswahlleiterin.de/en/>

89. The National Archives (UK). INF 1/292, 8–15 January 1941; HO 262/16, Special investigations by Home Intelligence (1942–1946): October 1942 special report on Public interest in reconstruction plans. Mass-Observation Archive. FR 1269, Opinion about post-war education, 21 May 1942.
90. The prospect of early elections in Ukraine has everyone in a spin [Електронний ресурс] // The Economist. – 2025. – 30 березня. – URL: <https://www.economist.com/europe/2025/03/30/the-prospect-of-early-elections-in-ukraine-has-everyone-in-a-spin>
91. Ukraine Emergency [Електронний ресурс] // USA for UNHCR. – URL: <https://www.unrefugees.org/emergencies/ukraine/>
92. United States. Department of State. Office of Intelligence Research. Analysis of the 1946 Japanese General Election... [Електронний ресурс]. – Washington, D.C., 1946. – URL: <https://catalog.hathitrust.org/Record/102716741>
93. Ventrone, A. La cittadinanza repubblicana. Come cattolici e comunisti hanno costruito la democrazia italiana 1943-1948 / A. Ventrone. – Bologna: il Mulino, 2008. – С. 262, 254.
94. Ventrone, A., ed. L'ossessione del nemico. Memorie divise nella storia della Repubblica / A. Ventrone, ред. – Рим: Donzelli, 2006. – С. IX, 19.
95. Voting in Ireland [Електронний ресурс] // gov.ie. – URL: <https://www.gov.ie/en/service/a3e81-voting-in-ireland/>
96. Wayment, H. A. It could have been me: Vicarious victims and disaster-focused distress. Personality and Social Psychology Bulletin, 30(4), 515-528, 2004.
97. White, O. 1946 was quite a year [Електронний ресурс] // The Herald (Melbourne, Vic. : 1861–1954). – 1947. – 1 січня. – С. 4. – URL: <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/245869327>
98. Wybory Prezydenta RP 2025 za granicą [Електронний ресурс] // Міністерство закордонних справ Польщі. – URL: <https://www.gov.pl/web/msz/wyborcy>

ДОДАТКИ

Додаток 1. Інтерв'ю з Респонденткою 1, науковою співробітницею Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Інтерв'юєрка: Мар'яна Крамар. 24 березня 2025 року.

Інтерв'юєрка: Добре, це інтерв'ю для бакалаврської роботи на тему «Післявоєнні вибори: міжнародний досвід та українська перспектива». Чи даєте ви дозвіл на запис інтерв'ю?

P1: Так.

Інтерв'юєрка: Добре, отже, почнемо з першого питання. Воно є психологічним і одночасно частково філософським. Як ви вважаєте, чому люди голосують? Що слугує внутрішньою мотивацією взяти участь у виборах?

P1: Ну, воно цілком психологічне, тобто психологія дає достатньо інформації, щоб поміркувати на ці теми, не вдаючись до філософських концепцій. Ну, у людини є складні потреби. Вони складно влаштовані. Є теорії, які передбачають ієрархічну будову цих потреб, є різні інші теорії, які вбачають, наприклад, зв'язок потреб з цінностями. І потреби, і цінності, так чи інакше, ці різноманітні потреби і цінності, так чи інакше проєктуються в політичний простір. Тобто в політиці обертаються певні інструменти задоволення цих різноманітних потреб: від якихось базових, якщо послуговуватися термінологією Маслоу, базових, або матеріальних, якщо послуговуватися термінологією Інгельхарта цінностей, до постматеріальних або цінностей самоактуалізації. Всі вони так чи інакше знаходять своє місце в політичному просторі, тому люди голосують, бо вбачають в цьому інструмент розв'язання своїх проблем, реалізації своїх потреб.

Внутрішня мотивація, я думаю, що універсальної внутрішньої мотивації не може бути. Є різні, скоріш за все, різні мотивації. Але можна сказати, напевно, для бакалаврської роботи цього буде достатньо. Міркування про те, як втілюється голосування, орієнтація на задоволення матеріальних потреб і постматеріальних. Чи можуть бути різні типи голосування, орієнтовані на матеріальне і на

постматеріальне. В принципі, я думаю, що хоча є такий усталений концепт, який є частиною нашого повсякденного дискурсу, що певні люди голосують «за ковбасу», бо їх не цікавить нічого іншого, ніж їхні власні кишені. Це і так, і не так. В принципі, є люди, які не мають виразних устремлінь в бік постматеріального чи якогось трансцендентного. Їх цікавить тільки те, що є навколо них. Але проблема в тому, що хоча політика дає нам змогу реалізовувати наші потреби, вона їх не реалізує безпосередньо. Голосування не задовольняє безпосередньо нашої потреби в добробуті, в чистому повітрі, в надійних інститутах і так далі. Це все опосередковане. Тому так чи інакше люди ходять голосувати не «за ковбасу», хоча вони думають, що «за ковбасу», але ж вони ковбаси не отримують, вони отримують щось інше. І це щось інше якраз належить до цієї нематеріальної сфери, участь, можливість заявити про щось, можливість долучитися до якоїсь колективної дії. Всі ці психологічні ефекти, які політологи зазвичай ігнорують, вони їм не завжди потрібні, вони обходяться без цього. Але ми, як психологи, бачимо це. Цей зріз мотиваційний, який не пояснюється, який непомітний для політологічних концепцій. Участь, гідність, прагнення контролю, прагнення впливати, прагнення бути почутим, прагнення бути зв'язаним зі спільнотою. Бо часто вибори, вибори, це ж в нас не тільки вибори президента, а в нас і вибори в різних форматах. В принципі, в українському суспільстві демократичні практики вкорінені глибоко так чи інакше, вибори завжди про щось більш трансцендентне відносно рутини чи повсякдення.

Інтерв'юерка: Добре, дякую. Наступне питання. Як Ви вважаєте, як воєнні дії впливають на людину в контексті ставлення до держави, уряду, партій, загалом політик. Можна або міжнародний досвід, можна безпосередньо на прикладі України.

P1: Я зустрічала міжнародні дослідження, які фіксують довгострокові наслідки воєнних дій, які велися безпосередньо на території країн і які залишили спадок, в тому числі психологічний важкий, травмуючий, який потім передається трансгенераційно, тобто від навіть покоління, які не були частиною чи

учасниками воєнних дій, навіть їхні батьки не були. Через багато поколінь навіть вони несуть собі ці наслідки.

І з точки зору ставлення до влади, це наслідок головний, це недовіра до влади. Тобто травмоване війною суспільство завжди буде боязко ставитися до сили, яка переважає. Влада – це сила, яка переважає. Тобто війна є тривалою і позначається на політичному і інфраструктурному розвитку. Це те, що свідчить. Я зустрічала такі дослідження на матеріалі суспільства, які пережили Другу світову війну, саме як суспільство, яке зазнало окупацію, руйнування, все таке інше. До речі, останнє голосування по Німеччині, яке поділило дуже чітко, голосування за альтернативу для Германії, там дуже чітко поділило Германію та Німеччину на Західну-Східну. Я думаю, що частково це той ефект. Суспільство, яке більше вражено наслідками війни, бо вони були фактично ще під радянською окупацією, можна так сказати, вони несуть в собі цю певну недовіру до влади. На прикладі України, зараз важко прогнозувати, бо війна ще, у нас немає наслідків, до наслідків ще треба дожити. Зараз поки ми бачимо такий трохи подвійний процес, з одного боку є консенсус в суспільстві, ми його бачимо по дослідженням, щодо того, що влада в Україні має бути стійкою, забезпеченою від критики, має бути захищеною від дестабілізації, бо це запорука національного спротиву. Сильна влада – це запорука сильного національного спротиву, і в принципі всі, більшість громадян з цим погоджуються, і навіть негативно сприймають зазіхання на те, щоб цю владу змінити під час війни і так далі. З іншого боку, ми бачимо, що цей мобілізаційний ефект від перших днів повномасштабного вторгнення, коли рейтинг Зеленського, і тільки рейтинг, а й ставлення до нього було дуже теплим, зараз цей ефект вщухає, починається знову ця корупційна тривога, люди починають вбачати саме це. Тому це якось два паралельні процеси поки що. Скоріше за все, у нас буде те саме, що і було завжди. Ми ж теж суспільство, яке потерпало і має наслідки цієї війни, і ця недовіра до влади була завжди і вона, скоріше за все, буде ще заглибленою через цю війну, яка наша вже, не радянська, а саме наша. Можливо, все, що я хотіла сказати.

Інтерв'юерка: Добре, дякую. В інформаційному бюлетені за 2024 рік «Стан суспільної свідомості в Україні під час повномасштабного російського вторгнення» було вказано, що суспільні настрої зсуваються в бік більш песимістичних оцінок теперішнього і майбутнього України. І що суспільство переходить з такої високої психологічної мобілізованості до скоріше якогось пасивного стану. Можливо, є ще нові дані 25-го року, по крайній мірі у 24 році було так.

P1: Ну в 25-му році ми бачимо все те саме.

Інтерв'юерка: На вашу думку, післявоєнні вибори в Україні сприятимуть цій високій психологічній мобілізованості населення чи будуть сприйняті пасивно? Чи буде високою увага до перебігу виборів, чи буде високою явка?

P1: Ну, це дуже залежить від того, в якій країні будуть ці поствоєнні вибори, чим закінчиться війна. Скажімо так, якщо мир буде дуже несправедливий, то може бути і ефект відмови від виборів. Такого психологічного заперечення, витіснення, скоріш за все, політичного життя як такого. Бо війна все ж таки це в тому числі і політичний проєкт нашого самоствердження як незалежної спільноти, як встановленої політичної нації, як нація, яка генерує власні політичні інститути, власну політичну волю, власний проєкт і так далі. Якщо війна закінчиться з більш-менш прийнятним, з варіантами, які суспільство може прийняти не як поразку, не як катастрофу, а як щось, з чим можна жити далі, розвиваючи, в якому цей проєкт Незалежної України буде можливий, в якомусь варіанті, не в «усеченому», як Путін пропонує, а який ми визнаємо як можливість розвивати його далі самостійно на засадах республіки. Я думаю, що явка буде високою. Бо зараз у нас є відкладений попит на зміну влади. Ми його теж бачимо в суспільстві. І він має, якщо не знайде вихід, я можу пропускати, що цікавість до виборів буде дуже високою. Напруженість у цих виборів буде високою, конфліктність буде високою, але і явка буде висока.

Інтерв'юерка: Добре, дякую. Також з цього бюлетеня була фраза, що в українському суспільстві актуалізувалися тенденції критичного ставлення до влади, які були поставлені на паузу в перші місяці, а зараз воно ніби відновилося

і найбільш виразно ця тенденція проявляється в питанні корупції. Як Ви вважаєте, який може бути рівень довіри до влади та президента (примітка: чинного президента), зокрема після закінчення війни?

P1: Ну, в Президента не буде майбутнього політичного. Навіть не в корупції справа. Річ у тім, що навіть в Британії, яка перемогла в Другій світовій війні, яка була частиною переможної коаліції, навіть там Черчилль не зміг, хоча він був абсолютним тріумфатором цього спротиву, навіть там він не міг відтворитися. Бо все ж таки, так чи інакше, але рахунок суспільство пред'являє не тільки ворогу, а й власному уряду. Власний уряд приймає складні рішення, він все одно жертвує суспільними ресурсами на свій розсуд і за це доведеться відповісти. Так чи інакше. Україна – не Британія, тут все буде брудніше. Я думаю, що президент не захоче, якщо чесно. Єдине, що в нашому випадку буде питання, наскільки мирним буде його залишення влади, наскільки величезним буде цей рахунок, який суспільство йому пред'явить. Справедливо-не справедливо, але пред'явить. Тут навіть не в корупції річ, тут багато всього. Хоча люди розуміють, що треба тримати цю вертикаль дієздатною, треба її захищати. Суперечності нікуди не поділися, вони накопичуються. По-перше, суперечності, які в принципі були властиві цьому режиму, вони не розв'язані. І ще пов'язані з війною, що цей режим став герметичним, що він став вузьким, що він не має майже якогось діалогу, формату. Ну коротше, там багато всього, не тільки корупція. Корупція – це просто найбільш проста і зрозуміла всім форма пред'явити претензії владі. Чому вона погана, тому що корупція. Ну, окей. Я думаю, що до цієї влади буде низький, але в принципі до майбутньої обраної можуть бути варіанти. Це залежить від того, як закінчиться війна, кого виберемо. Скоріше за все, я думаю, що базовий сценарій, що ми повернемося до нашої звичайної траєкторії, коли медовий місяць, а потім дуже швидко провалля, і потім ця влада зіпсувалася, несіть наступну, це, мені здається, базовий сценарій, навіть в повоєнному суспільстві, він так чи інакше буде відтворюватися, може збільшуватися ця амплітуда, глибше падіння недовіри.

Інтерв'юерка: Як ви вважаєте, на перших післявоєнних виборах, якими для людей будуть критерії цього самого «іншого» кандидата, «чужого» і такого «нашого, народного»? Які якості шукатимуть українці в цих кандидатах?

Р1: Народний кандидат – це проситься кандидат-популіст. Я думаю, що Україна буде теж вразливою до цього, скажімо, до цієї тенденції захоплюватися популістичним лідерами Україна вразлива завжди, в принципі, і зараз, після війни, вона теж буде вразливою. І якраз тут, в чому тут... Ризик цієї нетерпимості, буде настільки висока потреба в консолідації і в відторгненні будь-якої чужорідної енергії, російськомовної, будь якої. Коли чужий проти хижака, це більш-менш зрозуміла суспільна динаміка, а коли буде ця тривога пов'язана з іншим, чужим, буде набагато сильніше, а після війни вона буде набагато сильніше. Одним з психологічних виходів з цього – це фашизм, це поєднання цього в щось єдине ціле і відторгнення всього, що має натяк на відмінне. В цьому більше. Тут навіть не в популізмі. Популізм це лайт-версія. Тобто цей фашизм ми будемо постійно нести в собі. Не через те, що це нацизм, не через те, що нам закидають росіяни, не треба на це зважати в цьому сенсі, треба бути чутливими до тих ризиків, які виходять з логіки того, в якому стані і перебуває наше суспільство, які виклики. Бо в принципі у нас суспільство не дуже толерантне, не дуже здатне перетравлювати, не перетравлювати, а інтегрувати в себе щось інакше. Зустріч з інакшим – це постійно чужорідна тривога, паніки, моральні паніки, всього такого іншого. Після війни ціна ризиків, потенційні ризики наявності в суспільстві якогось чужорідного тіла, наприклад, людей, які інакше бачать Україну, люди з проросійськими поглядами, вони ж нікуди не ділися. Їхні проросійські погляди, можливо, частина від них відмовилася, частина їх якось переглянула, пом'якшила, а частина залишила. В якомусь сенсі є люди, які вважають, що Україна, Росія – один народ, що Україні треба жити в братському, «триєдиному союзі». В опитуваннях їх не видно, бо вони просто таке не озвучують. Але вони є. А ціна присутності таких поглядів в українському суспільстві зараз може вдаватися дуже високою, бо це запрошення ніби і так і є. Не те, що вони несуть відповідальність за те, що Путін їх хоче рятувати, але їх

наявність, це дійсно є, це жахливо, це не те, що треба їх всіх депортувати й все інше, але так і є, у нас такий ворог, який просто дивиться на структуру українського суспільства і грається з цією структурою так, як йому завгодно. І чи буде українське суспільство достатньо зрілим, щоб інакшим чином ці ризики врегулювати, я не думаю. Тому тут більше ризик фашизму, ніж популізму, а, скоріш за все, це буде щось таке поєднання.

Інтерв'юерка: Як Ви вважаєте, якщо далі говорити про цю тему нетерпимості, преференцій народу. Деякі експерти кажуть, що населення в майбутніх лідерах країни будуть зважати на те, чи мають ці лідери, наприклад, бойовий досвід, або чи є вони ветеранами. Як ви вважаєте, чи буде це важливо?

P1: З ветеранами тут складна історія. З ветеранами – амбівалентне ставлення. Як до героїв, безумовно, шана, і провина. Але є і страх сильний, до ветеранів ставляться як до людей, які мають інший досвід. Ветерани теж іншуються у нас. Вони іншуються ніби в такому в позитивному ключі, що це наші герої. Але це героїзація, це відокремлення. От є ми, а є герої. Відокремлення. Бо є багато причин не тільки побоюватися, але й стигматизувати ветеранів і так далі. Через перебільшені уявлення, не завжди перебільшені, посттравматичний стресовий розлад це важкий стан, може бути небезпечним. Він не дуже розповсюджений, але в принципі в тих людей, які мають бойовий досвід, мають зброю і мають посттравматичний стресовий розлад, достатній для того, щоб суспільство перейшло на інший рівень небезпеки. Менше з тим ставлення до ветеранів двоїсте. З одного боку, це повна пошана і так далі. Це не буде так, як було в гібридній війні або АТО, де суспільство не мало консенсусу, що це наші герої, це наші воїни, це воїни, які воювали за нас. Такого не було. Зараз такий консенсус є, безумовно. Безумовно, всі розуміють, що ці люди віддавали своє життя, здоров'я, час і так далі за те, щоб Україна збереглася, щоб ми жили в нашій країні, а не мали змогу пристосовуватися до якогось кремлівського режиму, або деінде шукати в інших країнах світу. Це теж не велике щастя. Але давати ветеранам додаткову зброю у вигляді влади, суспільство буде обережно з цим поводитися. Знову ж таки, якщо збережеться більш-менш збережений психологічний стан. Це

дуже залежить від рівня травмованості, від рівня несправедливості. Наскільки ми будемо відчувати, що ми зазнали поразки. Якщо поразка буде, відчуття буде поразки, то тоді буде цей ресентимент, він може підштовхувати людей, голосувати за когось, хто є достатньо небезпечним, щоб дати розраду в цьому відчутті образи. Але все ж таки базовий сценарій, поки найбільш вірогідний, що суспільство вийде з цієї війни з втратами, але зможе їх перетравити, інтегрувати в рутину, в наративі рухатися далі. Якщо так буде, то тоді людина з бойовим досвідом, яка буде позиціонувати себе як сам воїн, хтось, хто є прихильником силових вирішень питань. Я не можу сказати, що у суспільства консенсусно його відхилить, але будуть, скоріш за все, розщеплені. Хтось буде за, хтось буде проти. І це буде 50 на 50. Тому однозначних шансів я не думаю. Декларуватися, звісно, будуть декларуватися, всі будуть так чи інакше ідентифікувати свій статус бойовий. Але в президенти – ні. Думаю, що ні. Верховна Рада буде, звичайно, всіма мілітаризована, місцеві парламенти будуть мілітаризовані, органи виконавчої влади – ні.

Інтерв'юерка: Виконавчі – ні?

P1: Я думаю, що ні. І високі посадові вибори як ці, я не думаю. Це як президент-жінка. Президент-воїн – це така сама складна історія з точки зору стигматизації. Я можу помилятися, я часто помиляюся, але поки я так бачу.

Інтерв'юерка: Зрозуміло. Тоді в мене таке, теж трохи дотичне до цього запитання. От ви сказали, що під час війни українцям важливо мати лідера, який може забезпечити стійкість, який може, не знаю, можливо зберегти навіть якийсь там даний стан речей. А як може змінитися візія цього основного лідера після війни? Можливо, люди шукатимуть інновацій якихось, якихось нових благ?

P1: Українці не будуть шукати інновації. Вони не шукали їх раніше, а в травмованому стані вони їх тим більше не будуть шукати. Все, що стосується прав людини, інноваційного розвитку, стрімкого якогось цього. Це може бути як пойнт, наприклад, відбудови. От відбудови – так. Але, знову ж таки, це має бути відбудова чогось знайомого, звичного, тобто компенсації втраченого. Частково там буде, звичайно, цей футуристичний момент, але з незнайомим майбутнім

українці не будуть готові зустрітися повністю. І йти в невідоме, точно не будуть готові. Це не має психологічних... Ну, якісь декларації будуть, звичайно, але справа справжнього інноватора. В принципі, суспільства консервативні у масі своїй. Вони готові в обмеженій кількості сприймати ці ідеї, що ми зараз все поміняємо, як Зеленський: «Я зроблю все по-іншому». По-перше, він робив все не зовсім по-іншому, а в якихось базових речах він робив все як треба. А в якихось поверхневих, в стилі, в якомусь цьому, так. Я не знаю, чи ви про це питали, але мені здається, що ці інновації не будуть продаватися.

Інтерв'юерка: А в цьому контексті, як Ви думаєте, чи збережеться підтримка євроатлантичного курсу України в свідомості людей?

Р1: Що ми зараз бачимо? Від початку війни ми побачили, ну в принципі це вже був такий тренд за часів гібридної війни. Люди починали розуміти, що Росія все ж таки ворог, Росія не друг, не партнер, що з нею пов'язувати майбутнє не варто. Варто дивитися на Європу. Цей тренд був, але під час повномасштабної війни виразився. Тобто переважна більшість людей вбачала Україну частиною європейської спільноти. Зараз минулорічні і цьогорічні опитування нам показують, що ентузіазм трохи вщухає. Тобто консенсус все ж таки є. Бо альтернатива яка? У нас немає альтернативи. Росія не альтернатива ніяк. Не може бути. Звичайно, все може помінятися швидко, якщо буде мир дуже несправедливий. Якщо Росія збереже свій контроль. Ми ж не знаємо, як воно буде. Якщо Росія збереже свій контроль, то, звісно, з'явиться проросійський вектор. Все буде як раніше. В якомусь сенсі. Буде ця частина, яка буде казати, що Росію дратувати не треба, що вона сильна, що з нею треба дружити, бо «наші економічні інтереси, вікові зв'язки» і так далі. «Ми від неї нікуди не дінемось». І «Западу ми не потрібні. Ви ж пам'ятаєте, як вони по краплині нам видавали цю зброю». Знайдеться багато цього. Зараз просто немає цієї альтернативи, щоб люди сказали «ні, Європа нам не підходить, ми будемо рухатися в інший бік». Ну, альтернатива, якась очевидна альтернатива, це якась автохтонія. «Власний путь, ні з западом, ні з сходом, Україна для українців і так далі. Ми знайдемо

власний путь». Ця традиція, скоріш за все, не буде дуже виразною, бо все ж таки українцям треба психологічно притулитися до якогось центру тяжіння.

Мати власне уявлення про те, що ти автономно і повністю стоїш на своїх ногах двох і більше ні до кого не спирався, ну це треба до цього дорости. Тому просто немає альтернативи. Голосам немає куди перетікати. Але ми бачимо, що ентузіазм чухає. Бо і позиція половинчата європейських партнерів, а Сполучені Штати, ми їх побачили виразно. Трамп тільки прийшов, 20 січня, в березні ми провели опитування, ми вже все побачили, що Америка не партнер, Трамп це другий Путін, ну коротше, Америка все. Європа поки ні, але все одно вщухає. По-перше, через їх постійні натяки, що Україна не ввійде в НАТО, і так далі. Як можна прагнути туди, де тобі постійно зачиняють двері перед носом. По-друге, чи сильно достатня зараз Європа і НАТО? Чи вбачають українці опору в цьому? Якщо вони слабкі, то чого ж до них прагнути? Я думаю, що зараз поки цього... Ми бачимо трохи зниження цього ентузіазму. Скажімо так, не такий тотальний в суспільстві цей нахил стати частиною Європи. Є сумніви, з'являються сумніви, вони відчутні, ми їх бачимо, вони вже статистично значущі. Ми статистично поки не рахували, але так, з досвіду. Це відчутне зниження таких європейського оптимізму, можна сказати. Але, знову ж таки, поки війна не закінчилась, це все дуже...

Інтерв'юерка: Складно судити.

P1: Суспільство, як таке, перебуває в дуже непевному стані. Ніхто не знає майбутнього, ніхто не розуміє, що відбувається, як буде далі, які планувати рішення в політичній площині, бо політики нема.

Інтерв'юерка: Добре. Дякую. Останнє питання. Чи вважаєте, що існуватиме політичний колабораціонізм після завершення воєнних дій? Якщо так, якою буде основна мотивація до цієї діяльності?

P1: Якщо ви маєте політичний концепт під політичним колабораціонізмом, діяльність політичних партій з якимось проросійським ухилом, я не думаю. Знову ж таки, це залежить від того, скільки ніг Російської Федерації буде в нашій політиці і так далі. Якщо ми збережемо свою автономію від російської політичної

волі, то їх не буде. Їм просто не буде місця. Принаймні, років на 20, 10 точно, може на 20, їм місця не буде тут точно. Бо Росія в ворог кровавий, кровний, все. Якщо нам доведеться пристосовуватися до того, що Росія тут має свій голос, має свій вплив, тоді можуть виповзати дуже небажані явища, в тому числі, політична колаборація. Треба буде до цього пристосовуватись якось, треба буде з цим жити. Тут більше цікаво, як всередині суспільства буде ставлення до низового колабораціонізму. З одного боку, є розуміння, що люди в різних обставинах важких і їх не можна судити дуже суворо. В принципі, українське суспільство в цьому сенсі толерантне до порушення закону. Колабораціонізм це теж порушення закону. Що не треба всіх прямо так сильно карати, не можна сказати, що це прямо консенсус, але ця тенденція вона виразна. Толерувати в якусь міру якогось, тобто не цей. З іншого боку, ми не знаємо, ми не дотикаємося з окупованими територіями, ми не знаємо, що там, ми не бачимо. І от на цій межі можуть бути дуже жорсткі конфлікти. В деокупованих територіях ця проблема дуже гаряча. Люди хочуть помсти і відплати від своїх сусідів, від членів своєї команди, які співпрацювали, здавали і так далі. Вони не можуть дати собі ради, як з цим бути. Тобто вони можуть забути, замести це все, в українській історії таких прикладів безліч. Але це буде даватися в знаки. Ті дослідження, на які я там посилався, про Бельгію, про когось там ще. Вони проводилися чи в 10-х, чи в 20-х роках цього століття. І досі люди зберігали цю негативну пам'ять і цю жагу помсти, покарання, заперечування амністії для людей, які вчинили саме цей злочин. Тому не буде з цим легко, з політичним більш-менш зрозуміло. Бо для політичного є зрозумілі інститути, вибори, голосування, підтримка, рейтинги і так далі. Для повсякденної взаємодії людей, які по-різному реагували на окупацію, немає інститутів, немає того, хто прийде і скаже: «ти правий, от тобі булочка, а тобі п'ять років тюрми». Люди будуть самі це, змушені саме це регулювати на рівні громад. І може бути, ну не те, що прям конфлікти там, але буде непросто. Війна залишає багато отруйного насіння.

Інтерв'юерка: Дякую Вам, дякую за такі розлогі відповіді.

Додаток 2. Інтерв'ю з Респонденткою 2, науковою співробітницею Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Інтерв'юерка: Мар'яна Крамар. 24 березня 2025 року.

Інтерв'юерка: Це інтерв'ю для бакалаврської роботи «Післявоєнні вибори: міжнародний досвід та українська перспектива». Чи даєте ви дозвіл на запис?

P2: Так.

Інтерв'юерка: Добре, отже, почнемо з першого питання. Воно психологічне і навіть частково філософське. Як ви вважаєте, чому люди голосують? Що слугує внутрішньою мотивацією взяти участь у виборах?

P2: У певній мірі для людей це якийсь спосіб волевиявлення і такого певного контролю, впливу, підкреслення своєї значущості в тому процесі, який відбувається в державі. Якщо говорити про український досвід, то, скоріше, чому люди не голосують, тому що не хочуть брати цю відповідальність, суб'єктність на себе.

Інтерв'юерка: Добре, дякую. Наступне питання. Як Ви вважаєте, як воєнні дії впливають на людину в контексті ставлення до держави, уряду, партії, політики загалом? Можна міжнародний досвід, можна безпосередньо на прикладі України.

P2: В будь-якому випадку воєнні дії, як така дуже чітка загрозна ситуація, екстремальна загрозна ситуація, вона підвищує очікування людей від того, що відбувається, які органи влади, які політичні партії, як вони себе поведуть, наскільки ціннісно вони правильно себе поведуть. Тобто відбувається, з одного боку, більш прискіпливий погляд на те, що відбувається і високий рівень вимог від органів державної влади, від уряду.

Безумовно, зараз ми бачимо, що є така певна, можна це неправильно назвати лояльність, але певні поступки в тому плані, що є критика влади, вона наростає і весь промовчати, десь закрити на щось очі, або принаймні поки що вести себе не

так критично по відношенню до влади, бо це може нести дуже серйозні ризики загалом до держави. Це не означає, що немає, тобто є внутрішня критика, і є неможливість її виразити назовні, і цей конфлікт того, що ти не можеш виразити все те незадоволення, яке ти зараз відчуваєш, воно в людях породжує такі сильні негативні переживання, і це напруження таке невідреаговане може мати наслідки як для психічного здоров'я, як для фізичного здоров'я людини, так і загалом для стосунків в наших спільнотах, в своїх громадах, на рівні суспільства, та як ми поводимося в соцмережах.

Інтерв'юерка: Зрозуміло. Сьогодні теж часто говорять про такий термін, як «втоми від війни». Як, на вашу думку, вона може вплинути на явку виборців та інтерес до перегонів на перших післявоєнних виборах?

P2: У нас дослідження, ось 15-25 березня був збір даних по щорічному моніторингу, яке проводить щорічно Інститут соціально-політичної психології, і це найсвіжіші дані, то станом на зараз, що трошечки більше 70% готові йти на вибори, якби вибори відбулися в цю неділю, в найближчий час. Треба сказати, що це якраз час у березні, коли у нас загрозна ситуація пов'язана з світовими подіями. Трамп, його перемовини і все, що відбувається навколо цього, і це теж впливає на відповіді респондентів. Але в принципі 70% відсотків явки це великий відсоток, українці, як правило, так сильно не долучаються. Знову ж таки, завжди є похибка між тим, що ми декларуємо і як це відбувається насправді, але якщо прикинути, що хоча б відбувається в країні і як буде країна розвиватися далі. Тому що дуже висока ціна заплачена за незалежність і існування майбутньої України і дозволити далі внутрішнім неправильним процесам, таким як корупція, кумівство, авторитаризм, який зараз набирає оберті процвітати, це було б неправильно. Тому я думаю, що громадянське суспільство візьме управління в свої руки.

Втомлюються від війни люди, принаймні демонструють цю пасивність, люди, які в житті не дуже схильні брати відповідальність на себе, які не мають інтернального блоку з контролю. Або це категорія «яка різниця», або «я ні на що не впливаю». Дякувати Богу, порівнюючи з 90-ми роками, кількість цих людей в

Україні зменшується весь час. Тобто все більше розвивається громадянське суспільство і посилюється віра людей в те, що вони можуть щось змінювати на рівні своїх громад, на якомусь такому точковому, локальному рівні, але вони можуть це робити.

Інтерв'юерка: Цікаво, дякую. В умовах воєнного конфлікту є тенденція до консолідації і через актуалізацію певних спільнотних ідентичностей, і також навколо цієї ідеї спільного, чітко означеного ворога. Але одночасно це може містити такі загрози, як посилення конфронтації всередині українського суспільства, поділення на своїх, чужих, і це може робити українське суспільство чутливим до дій ворожої пропаганди. Як Ви вважаєте, чи будуть перші післявоєнні вибори такою конфронтацією, чи переросте виборчий процес у цей самий поділ на своїх, чужих і відповідно деконсолідацію?

P2: Так, безумовно буде. І це особливість не тільки післявоєнних виборів, а взагалі будь-якого виборчого процесу, бо його важко провести беземоційно. Тобто виборча кампанія завжди будується за рахунок поляризації і всіх тих емоцій, якими супроводжується ця поляризація. Ми знаємо чорний піар і якісь дуже скандальні кейси. І ми можемо згадати будь-які вибори з, так би мовити, довоєнного періоду, навіть останні. Це дуже високий накал напруження. І в цьому якраз є загроза. Чому зараз про це багато дискутують, чи на часі проводити вибори. Бо з одного боку є розуміння, відчуття, що владу треба змінювати, і через втрату легітимності, і в принципі. А з іншого боку є розуміння, що, ну навіть зараз це вже діючий процес, який ми прямо бачимо, що чим більше ми говоримо про можливі вибори, про кандидатів, хто міг би бути кандидатом і т.д., тим більше посилюється ця поляризація, тим більше цих сварок навколо цього знаходиться. Важко провести вибори беземоційно, і тут є великий ризик, щоб ми не скотилися десь в громадянську війну, в якісь такі речі. В цьому є небезпека.

Я, ви знаєте, згадую з такого досвіду наших виборів, напевно, тільки вибори Порошенка в 2014 році. Виключно через те, що країна залишилася без лідера і вона була в ситуації війни і тоді була історія консолідації суспільства навколо одного лідера. І не тільки тому, що всі там безапеляційно довіряли цій людині, а

тому, що було розуміння, що треба дуже швидко, не в два тури, а в один тур, зробити вибори і більшістю обрати людину, який можна довіряти, і яка очолить країну, інакше це буде крах. І оце відчуття загрози тоді консолідувало суспільство, дозволило провести ці вибори в один тур і з домінуванням одного лідера. Тобто зараз, ми знаємо, що найменше три ключові фігури, про які зараз іде мова, і ми теж в своїх дослідженнях бачимо поляризацію між прихильниками того чи іншого кандидата.

І це вже зараз дуже, ми відстежуємо цю ситуацію з 22-го року, кожен рік ми фіксуємо ці дані. І зараз ми бачимо, наскільки поляризується, скажімо так, якщо ми беремо конкретні кейси, наприклад, Зеленський-Порошенко, то ця поляризація вона була, є і буде. Просто, напевно, в 22-му році всі розуміли, що всі об'єдналися навколо спільного ворога, навколо спільної біди, і був доволі високий рівень підтримки діючого президента. Далі все більше ця підтримка згасала, і, відповідно, люди поверталися до своїх ціннісних орієнтирів. І зараз фігура Залужного, це один з ключових конкурентів цих виборчих перегонів. І цікаво, що... ви мене про це не питали, але я розкажу, що виборці або прихильники Залужного і Порошенка, вони семантично дуже близькі. Тобто вони цілісно близькі. Це фактично одні й ті самі люди, але які, можливо, десь зневірилися в Порошенку як в особистості, можливо, менше йому довіряють, бо ви пам'ятаєте вибори 19-го року, багато хто голосував за Зеленського, аби не за Порошенка. Оця категорія, яка по ціннісному своєму наповненню, вона проєвропейська, вона проактивна, вона патріотична, вона зараз розділилася між цими двома людьми, Залужним і Порошенком. Залужний тут однозначно в лідерах, і в принципі донедавна, до березня місяця, він був на першому місці по результатам різних соціологічних опитувань, в тому числі тих, які ми робимо, він займав вищі позиції, ніж чинний президент. Але оскільки цей зріз у нас був в березні, коли якраз ці події з Трампом закрутилися. Знову нова загроза, це така загрозлива екстремальна невизначена ситуація. І знову, як і в 22-му році, всі мобілізувалися навколо діючого президента для того, щоб ми скупчилися і могли протистояти. Але там різниця не така велика, тобто, вона абсолютно подолана

може бути. Тобто як прихильники Зеленського, так і цих двох, вони в таких доволі принципово різних позиціях, у них там багато статистично значущих відмінностей в їхніх поглядах на майбутнє України, на варіанти зупинки війни, на те, чи правильно Україна розвивається, наскільки толерантними треба бути до корупційних схем, чи до біженців, які виїхали за кордон. Різні питання. Питання відновлення ядерної спроможності України. Різні питання і от така різна позиція. Це означає, що кожне з цих питань, воно болюче людям. Це про безпеку, це про розвиток країни, про її майбутнє. Це болючі теми. І це означає, що кожна з цих тем може бути таким гачком, на якому будуть розкручуватися поляризації. Тобто, будь-яку з цих тем бери і діли собі суспільство, як ти хочеш. А все буде про те, що це «порохоботи» і «зелебобіки» між собою знову сваряться.

Інтерв'юерка: Так, так. Так, дотично до попереднього питання, можливо, очевидно, можливо, ні. Цікаво почути вашу думку. Як ви вважаєте, чи намагатиметься Росія розхитати ситуацію серед українців, щоб вплинути на процес і результати виборів?

P2: Ну, що значить намагатиметься? Вона, в принципі, це робить системно. Інформаційний вплив на українське суспільство з боку Росії, він перманентний, постійно існуючий. Це треба розуміти, визнавати і десь себе контролювати, що він буде впливати на виборчий процес 100%. Зокрема, з точки зору розхитування і нарощування накалу цього емоційного. Це однозначно.

Інтерв'юерка: Тобто накал може не стосуватися навіть певних вигідних Росії кандидатів, а загалом їй вигідно, щоб за будь-яких кандидатів відбувалося це?

P2: Треба розуміти, хто Росії вигідний кандидат. Я думаю, принаймні я вірю, сподіваюсь і не дай Боже буде якось інакше, що в принципі таких яскраво проросійських а-ля Бойка, він теж там десь в списку є, але він не набирає такої кількості, щоб мати шанс якийсь вийти. Тому відверто проросійських таких їх не буде. Але ми розуміємо, що, наприклад, кандидатура діючого президента в момент 19-го року, це була така перехідна форма. І це кандидат по різним ознакам, який відповідає скоріше, можливо, не так радикально, не так прямо, не так відкрито, але скоріше проросійським ідеям і цінностям, аніж інша частина

суспільства. І якщо ми беремо знову ж таки оці три кандидати, які зараз набирають найбільшу кількість голосів, про які ми щойно говорили, то хто з них буде таким проросійським чи ближчим до Росії, може не проросійським, це буде певно неправильно, але більше толерантним до цих ідей, розумієте. А саме розхитування суспільства, послаблення, воно дуже важливе, бо тоді можна просувати будь-які ідеї.

Інтерв'юерка: Добре, дякую. Наступне питання. Як Ви вважаєте, як відрізняється бачення лідера країни під час воєнного стану і яким воно може бути після його завершення? Які особисті якості він повинен мати під час війни і не в стані війни?

P2: Ну, під час війни, ми чітко це побачили на прикладі Зеленського, і він якраз дуже важливу роль відіграв на початку війни. Можливо, це так виключно моя суб'єктивна думка зараз прозвучить. Але це була та хороша сторона його президентства, сильна, яка була дуже потрібна в той час, коли від нарративів про шашлики ми перейшли до такої чіткої мобілізації, і він, значить, вдягнув костюм такого воїна. Багато питань, заперечень, все таке інше, але дійсно країна очікувала якогось такого сильного лідера, який не втік, як би це не смішно не звучало, але це артикулюється, і який зміг об'єднати всіх навколо себе. І це було важливо в той момент всіх зорганізувати, поставити на правильні рейки, на оборону держави. Але зараз вже пройшло кілька років і ми бачимо такі загрозливі тенденції цієї авторитарності. Воно то не декларується, але воно в діях проявляється. І українське суспільство таке волелюбне, воно не приймає таких форм поведінки, воно хоче більш демократичних рішень, демократичних якихось дій. І очікування відповідно до президента і до влади загалом інше. Тому я думаю, що в ситуації війни очікування на таку чітку, зрозумілу позицію, чітку артикуляцію того, чесну артикуляцію того, що відбувається, як нам діяти як суспільству. Такі якісь об'єднуючі нарративи, де ми зможемо об'єднатись, довіритися цій людині і рухатися спільно до спільної мети.

А от уже, що стосується такого післявоєнного часу, звичайно, тут однієї теж потрібна, але дуже важливий момент чесності, прозорості в різних процесах, які відбуваються в суспільстві, і інформування, і знову ж таки боротьба з корупцією,

прийняття тих чи інших рішень, кадрових рішень, кого і за якими принципами призначають на посади, чи це дійсно є кваліфіковані люди. Бо якщо ми відійдемо навіть від фігури президента, а візьмемо, наприклад там міністерства, ну, дуже багато питань до різних міністерств, відповідно до їхніх підлеглих, людей, які працюють в тій чи іншій сфері. До компетентності, до того, як робляться ті чи інші реформи, чи вони доцільні. І це теж про довіру до влади, зрештою. Воно все впирається, зрештою, винуватий в усьому Зеленський, бо він неправильних міністрів понапозначав. Але це така спрощена схема в уявленні людей. Ми ж розуміємо, що президент – це президент, Верховна Рада – це Верховна Рада. КМУ і відповідно міністерство – це ж інші гілки влади. Там є інші люди, які приймають інші рішення. Тобто очікування будуть такі, щоб це було професійно, прозоро, чесно і зрештою вело до розвитку країни.

Інтерв'юерка: У мене з'явилося ще одне питання. Я намагалася дослідити такий аспект, як будуть голосувати на перших післявоєнних виборах українські ветерани. Я знайшла певні дослідження, певні дані, що зазвичай після пережитих всіх воєнних дій ветерани відчують апатію і розчарування в владі і часто навіть в самому політичному процесі. Як ви вважаєте, на перші післявоєнних виборах, чи будуть ветерани брати активну участь в цих виборах? Як, можливо, і кандидати, і як самі виборці?

P2: Я думаю, що будуть і будуть брати доволі активно. Знову ж таки, звичайно, що запропонує це політичне поле, але високий рівень підтримки суспільства саме кандидатів з військової сфери, які мають військовий досвід. Тобто суспільство очікує чи то в особі Залужного, чи то в особі якихось інших персоналій, ну, тому що, окей, припустимо, що там Залужний стане президентом, або будь-хто, але ще ж є місцеві органи влади, інші позиції. І очікується, що суспільство готове, це образ того лідера політичного, який вони хочуть бачити, що це людина, яка пройшла війну, яка розуміє цінність того, що відбувається, і вона не дозволить на будь-якому рівні міської ради, обласної ради, вона не дозволить якимось неправильним речам відбуватися. Тому буде високий рівень залученості саме військових в цьому питанні.

Інтерв'юерка: І на вашу думку, як виборці, військові захочуть брати участь у виборах, віддавати свій голос за певних кандидатів?

P2: Я думаю, захочуть, не захочуть, але є оце відчуття потрібності, що ти мусиш піти і зробити це вибір. Має бути так.

Інтерв'юерка: Добре, дякую.

P2: Безумовно є люди, які знаходяться в депресивних станах, ще щось таке, але це не тільки військових стосується, які вже опускають руки, не вірять в якісь можливості. Це не тільки про військових.

Інтерв'юерка: Добре, тоді останнє питання. Є різні дослідження, які показують, що громадяни після війни можуть мати або преференцію голосувати за так звані «ліві» партії та кандидатів, тобто це ті, хто гарантують соціальні блага, державну соціальну підтримку, або «праві» партії кандидатів, тобто ті, хто наголошують на важливості національних інтересів, збереження існуючого стану речей, і це можуть бути якісь консервативні тези. Як ви вважаєте, які можуть бути ідеологічні орієнтири українців на перших післявоєнних виборах?

P2: Вони не зовсім можуть бути суперечливі, бо зараз дуже активно використовується ідея патріотичності, національних ідей, інтересів. І до кінця війни вона може себе вичерпати вже в принципі, але ідеї про те, що кожен заслуговує на гідне життя в новій країні, що має відбудовуватись і якась певна така соціальна підтримка, принаймні для вразливих категорій, які постраждали в цій війні, вона буде важливим орієнтиром. Я не можу зараз сказати, що це буде така полярна позиція «ліві» чи «праві», але це відчуття справедливості, що ті, хто воював, мають отримати цю підтримку, люди які втратили житло чи якісь можливості мають отримати цю підтримку. Це буде важливим медикатором комунікації політичних партій, політичних лідерів.

Інтерв'юерка: Добре, це в принципі всі питання основні, які я хотіла поставити. Дуже вам дякую.

Додаток 3. Інтерв'ю з членкинею Центральної виборчої комісії. Інтерв'юерка: Мар'яна Крамар. 29.04.2025.

Інтерв'юерка: Це інтерв'ю для бакалаврської роботи «Післявоєнні вибори: міжнародний досвід та українська перспектива». Чи даєте ви дозвіл на запис інтерв'ю?

Ч_ЦВК: Даю.

Інтерв'юерка: Добре. Отже, почнемо з першого питання, можете відповісти на нього просто з власної, особистої точки зору. На вашу думку, чому вибори є важливою складовою демократичної держави?

Ч_ЦВК: Зрозуміло. В першу чергу на виборах відбувається легітимізація влади. Народ реалізує своє конституційне право на участь в управлінні державними справами. І насправді дуже важливо, щоб люди у нас голосували. Ми розуміємо, що після війни це буде особливо актуально. І чим більше виборців у нас буде охоплено в виборах, чим більше людей прийдуть на виборах, чим більше людей прийдуть на вибори, тим більше у нас будуть демократичні процеси легітимізовані. Ми знаємо, що після війни у нас буде проблема, і в принципі в нас зараз є, з обліком виборців, з реалізацією активного, пасивного права. Тому наше завдання в першу чергу як Центральної виборчої комісії, як орган адміністрування виборів, щоб якомога більше виборців змогли прийти на вибори і реалізувати своє право, бути обраними і обирати.

Інтерв'юерка: Добре, дякую. Тепер таке психологічно-філософське питання. Як Ви вважаєте, чому люди беруть участь у виборах і які головні мотиви стоять за цим рішенням?

Ч_ЦВК: Якщо звертатись до досвіду України, ну Ви ж знаєте, у нас не проста електоральна історія, то досить часто для нас українців вибори – це спосіб визначити майбутній вектор розвитку держави. І ми та нація, яка вже неодноразово показувала, якщо ми з чимось не згодні, то ми не полінуємося і активно проявити свою позицію і призвести до того, що будуть знову ж таки вибори. У нас відбулося дві революції, два Майдани, був референдум. Два

референдуми, один з яких в принципі визначив нас і долю України як незалежної суверенної держави. І мені би хотілося, щоб у нас більш активну позицію займала молодь на виборах. Тому що в 2019 році на президентських дійсно була дуже молодь залучена до цих виборчих процесів. Це, напевно, був один з найбільших показників участі молоді за останні роки у виборах. Але все ж таки, на жаль, явка виборців у нас не є дуже високою. До речі, колись читала дуже цікаву наукову роботу, і там говорилось про те, що чим нижчий рівень явки виборців на виборах, тим більше, значить, суспільство одобрює той курс, в якому рухається держава. А коли вже виборці починають приходити на дільниці і голосувати, то значить, що хочуть вони щось змінити.

Інтерв'юерка: Так, може бути. Цікаво. Як Ви вважаєте, які головні мотиви стоять за цим рішенням? Багато там кажуть, що це може бути якесь психологічне бажання, наприклад, зробити свій вклад у важливу справу. Або може це бути таке, що людина зацікавлена в допомозі якійсь суспільній групі, вона розуміє, що це такий певний альтруїзм, що вона голосує за інтереси якоїсь групи. Як Ви вважаєте, випадку України, які можуть бути?

Ч_ЦВК: Тут різно. Дивіться, старше покоління, воно, наприклад, звикло голосувати. Вони завжди брали участь у виборах, для них це ніби як громадянський певний обов'язок. А от якщо говорити про молодого виборця, то тут, погоджуюсь з Вами, що це бажання все ж таки бути дотичним до важливих певних процесів. Тому що за останні роки нас молодь стала набагато активнішою. І я переконана, що після війни, наш народ поніс такі жертви, втрати, що виборці будуть зацікавлені у виборах і прийдуть на виборчі дільниці, для того, щоб дати шанс Україні бути незалежною, як Фенікс, відродити її.

Інтерв'юерка: Дякую. Питання пряме, зрозуміле: чому в умовах воєнного стану в Україні не можна проводити вибори?

Ч_ЦВК: Зрозуміло, що в нас діє закон про правий режим воєнного стану, який забороняє організацію, підготовку, проведення будь-яких виборів в Україні, і референдумів, норми Конституції щодо повноважень і Верховної Ради, і в тому числі і президента. Тут питання чітке і зрозуміле. Виборчий кодекс так само в

нас забороняє проведення виборів. Але якщо ми будемо говорити навіть більш масштабніше, не обмежуючи законодавством, неможливо в умовах воєнного стану реалізувати всі ті міжнародні стандарти проведення виборів, до яких ми звикли. І, власне, в чому ж проблема? Не проблема, досягнення України було завжди в тому, що у нас були чесні демократичні вибори, які завжди отримували, останні роки, отримували високі відгуки від міжнародних спостережних місій і організацій. І ми вже звикли до того, що вибори у нас проводяться певним чином, що вони демократичні і що ми впливаємо через вибори на долю держави. І після війни ми теж повинні організувати вибори так, щоб нам не було за них соромно. Типу, щоб були дотримані всі основоположні принципи проведення виборчого процесу. Як забезпечити в період дії військового стану можливість вільної агітації, наприклад, банально, якщо у нас заборонено проводити збори громадян? Але найбільше питання, яке є, це питання безпеки, безпеки виборців, безпеки в принципі організації всього виборчого процесу. У нас дуже велика кількість замінованої території, значна частина України замінована. І це ж загроза життю, здоров'ю людей. Це неможливість так само забезпечення нормальної виборчої логістики. Це і доставка виборчої документації, відкриття виборчих дільниць. Плюс постійна загроза обстрілів. Неможливо провести демократичні вибори в умовах військового стану.

Інтерв'юерка: У виборчому кодексі йдеться, що парламентські вибори мають відбутися через 60 днів після завершення воєнного стану, а президентські через 90. Як ви вважаєте, чи буде цього часу достатньо для якісної підготовки?

Ч_ЦВК: У Виборчому кодексі передбачено, що через місяць після закінчення дії правового режиму воєнного стану, Центральна виборча комісія повинна оголосити вибори ті, які мали би бути проведені, а не проведені. Це виборчий процес парламентських виборів 60 днів, президентських 90. Але президентські вибори має призначати Верховна Рада за Конституцією, а до повноважень Центральної виборчої комісії належить оголошення початку виборчого процесу з виборів народних депутатів. І от саме за чинного нормативного регулювання протягом місяця має бути оголошений початок цього виборчого процесу.

Очевидно, якщо ми відразу після закінчення воєнного стану почнемо організовувати вибори, то я маю сумніви щодо того, чи вони будуть організовані належним чином. Тому не випадково Центральна виборча комісія вже говорила про те, що в перший рік широкомасштабного вторгнення ми підготували постанову з пропозиціями до змін виборчого законодавства, де ми задекларували позиції, що потрібно мінімум 6 місяців після закінчення воєнного стану для того, щоб можна було належно організувати вибори і чинити всі ті дії, які мають бути вчинені щодо організації виборів. І я думаю, вам відомо це, що на «Діалогах Моне» політичні партії теж досягнули цього компромісу про те, що проведення виборів можливо тільки через 6 місяців після закінчення воєнного стану. Якщо буде більше часу, прекрасно, чим більше часу на підготовку, тим краще можна організувати вибори.

Інтерв'юерка: Добре. З якими основними труднощами зіткнеться Україна під час підготовки до перших післявоєнних виборів?

Ч_ЦВК: Це безкінечна тема. Перше, що ми розуміємо, це безпекові питання. Знову ж таки, розмінування тих територій, про які ми з вами говорили, ми зараз найзамінованіша країна у Європі. Друге питання – це відновлення виборчої інфраструктури. Тому що, коли ми відновлювали часткове функціонування Державного реєстру виборців щодо періодичного поновлення баз його даних, відділу наведення, ми вже тоді говорили про те, скільки тисяч ділянок у нас зруйнованих, пошкоджених або до яких немає доступу. Знищено багато, в тому числі, і виборчих скриньок у нас пошкоджено, знищено. Це все кошти з державного бюджету, які Україна потребуватиме. Вибори, в принципі, це дуже недешеве задоволення для держави. І це один з найбільших логістичних викликів, які, в принципі, бувають в державі. І тут також буде питання і фінансування таких виборів, виділення коштів, тому що це дуже дороговартісний процес. Та безліч буде питань, в тому числі питання підбору членів виборчих комісій. Тому що ми розуміємо, що дуже багато людей у нас знаходяться за межами України. І ті, які постійно, наприклад, брали участь у виборах в якості членів виборчих комісій, люди також виїхали. Ну і одне з

найбільших викликів – це можливість реалізувати активне право голосу. Тому що ми з вами знаємо, що в нас дуже багато внутрішньоопереміщених осіб. Велика кількість громадян України, які знаходяться поза її межами. Наявна мережа виборчих дільниць закордонних, на жаль, не охопить всіх цих виборців. І тому треба працювати і в цьому напрямку. Чи будуть відкриті додаткові виборчі дільниці консульських установ, які в представництвах, чи будуть вони знаходитись за межами консульських установ. Ці всі питання також повинен вирішити парламент. Ми розуміємо, що організація виборів у нас регулюється тільки законом. Яке рішення прийме парламент, так ми вже і будемо ці вибори організувати. Ну і, зрозуміло, питання з пасивним виборчим правом. Тому що Конституція передбачає ценз осілості для кандидатів на пост президента України та кандидатів в народні депутати. І як буде вирішено питання щодо перебування цих виборців за кордоном, чи на період воєнного на стану. Я вже згадувала про позиції Центральної виборчої комісії, ми вже говорили про те, що це питання потребує врегулювання, навіть з точки зору гендерних квот, які передбачені у виборчому кодексі. Тому що основний масив біженців у нас – це жінки, які виїхали з дітьми, плюс молодь, яка виїхала і яким вже виповнилось 18 років, вони також повинні бути включені до списку виборців і реалізувати своє право голосу. А закон про громадянство нам чітко говорить, які критерії до постійного проживання на території України, що вважається, в принципі, постійним проживанням. Тому і це питання повинно... Я розумію, що ми воно дуже сенситивне, але в нас український парламент повинен теж взяти відповідальність і вже почати вирішувати ці питання. Тому що чим раніше ми будемо працювати над виборчим законодавством і чим раніше воно буде прийнято, то тим якісніше ми зможемо організувати вибори. Я розумію, що як тільки в суспільстві піднімається питання змін до Виборчого кодексу чи, в принципі, проведення виборів, всі дуже обурюються. Але вибори – це те, що повинно бути після війни, і це неминуче. І чим швидше ми почнемо якісно працювати над виборчим законодавством в парламенті, тим якісніше ми проведемо ці вибори.

Інтерв'юерка: Дякую. В контексті цього питання, яким буде на вашу думку формат голосування? Як за кордоном, так і в Україні. Який може бути найкращим? Традиційні дільниці чи можливо нові підходи? Наприклад, голосування через «Дію» або інші електронні засоби. Часто люди наводять приклади Естонії як цифровізованої держави, що можливо взяти їхні приклад.

Ч_ЦВК: Відразу скажу за Естонію. По-перше, в них громадян набагато менше, ніж в нас. В них є довіра до цього процесу. Вони не завжди... Мені дуже цікаво, що пересічний виборець, можливо, навіть не завжди до кінця розуміє, як відбувається процес електронного голосування і наскільки це дороговартісний процес, який повинен бути всі оці системи захисту від зовнішніх втручань, голосування, але всім подобається.

Інтерв'юерка: Так, зручно, з телефону.

Ч_ЦВК: Зручно, подобається. Щодо України, зараз це буде гадання на кавовій гущі. Але можу сказати свою точку зору, я вважаю, що повоєнні вибори – це не місце для експериментів. Радикально дуже. Тому що голосування електронне, по-перше, давайте не будемо забувати, який у нас є ворог і про можливі втручання в перебіг виборчого процесу. По-друге, поштове голосування, навіть те ж саме, електронне, це голосування в неконтрольованому середовищі. Чи можемо ми бути впевнені, що виборець голосує особисто, чи збережена таємниця голосування. Тут дуже багато ризиків, які для повоєнних виборів, на мою думку, не будуть виправдані. Знову ж таки, дороговартісність процесу, це теж дуже недешево задоволення. І питання довіри. От всі ніби хочуть якомога спростити процес, але питання тоді, чи будете ви довіряти результатам. Якщо хтось десь вийде і почне говорити після завершення виборів, що тут були масові фальсифікації, тут відбулося якесь втручання в голосування. І зразу знову ж тоді питання довіри і визнання цих результатів. І воно гостро постане, таке питання. І що до, в принципі, наші громадяни звикли вже голосувати, що ви йдете на виборчу дільницю, отримуєте бюлетень, заповнюєте, в скриньку опустили. Якщо будуть якісь радикальні зміни, наприклад, щодо форми бюлетеня, щодо способу голосування, я не впевнена, що виборці це сприймуть. І, знову ж таки, будь-який

експеримент повинен пілотуватися. І не один виборчий процес, виборчий цикл. Для того, щоб зрозуміти його слабкі сторони, сильні сторони, що потрібно покращити, що не потрібно робити. І Естонія ж теж не за одну секунду прийшла до електронного голосування і вони впроваджували це не в період воєнного стану. Це все повинно бути пілотоване і надійно захищено. І більш того, в Центральній виборчій комісії було створено чотири робочі групи, які напрацьовують пропозиції до Виборчого кодексу щодо організації повоєнних виборів. І поштове голосування, електронне голосування не розглядається як ключова альтернатива можливості голосування виборцями. Більше імponує, мені зокрема, розширення, наприклад, мережі наявних виборчих дільниць за кордоном.

Інтерв'юерка: Зрозуміло, дякую. Наступне питання. Сьогодні часто говорять про такий феномен, як «втому від війни». Як на вашу думку, воно може вплинути на явку виборців на перших післявоєнних виборах? Це не лише про явку, це взагалі про участь, про зацікавленість в політичному процесі.

Ч_ЦВК: Я би, напевно, не дуже пов'язувала тему втому від війни і явку на повоєнних виборах, тому що мені здається, що, напевно, мені більше цього хочеться, мені хочеться, щоб явка на повоєнних виборах все-таки була високою. Тому що ті жертви, які ми, повторююсь, знову несемо в цій війні за свою незалежність, не повинні бути марними. І якщо ми отак сміливо воюємо, то ми так само повинні активно і на вибори голосувати. Це теж своєрідна війна.

Інтерв'юерка: Так, за свої інтереси.

Ч_ЦВК: Так, за демократію. До речі, теж згадала, ви коли запитували про голосування виборців, як підтримати когось, я дуже не хочу, щоб у нас на виборах було те, що називається «осляче голосування». Дуже б не хотілося, щоб у нас і надалі було це явище. «От я знаю, що мені кандидат не пройде, буду голосувати за того, бо в нього більша підтримка». Щоб все-таки виборці усвідомлено голосували.

Інтерв'юерка: Але знову ж питання після такої травматичної події, після війни, як будуть реагувати на голосування, як взагалі відноситимуться до цього. Чи

буде стійкіше суспільство до пропаганди, до якихось сумнівних кандидатів. Це питання.

Ч_ЦВК: Це питання того, як парламент врегулює порядок висування кандидатів. Типу, хто буде допущений до участі у виборах, а хто ні. Є ж теж дуже сенситивне питання політичної ілюстрації. Воно не знаходиться в межах мандату Центральної виборчої комісії, а в руках парламенту. І це в певній мірі має бути суспільне сприйняття цього процесу. І реінтеграція території, які довгий час були під окупацією. Ми ж розуміємо, що там ворожа пропаганда працювала дуже довго і потужно. І нам потрібно повертати свідомість цих людей. Зрозуміло, що там дуже багато залишилось українців, які дійсно підтримують Україну і поділяють її цінності демократичні. Але все ж таки є люди, які, на жаль, дуже довгий час під впливом пропаганди.

Інтерв'юерка: Ну і страшно те, що якраз ці люди, якщо будуть брати участь у виборах, вони зможуть вирішити долю всієї країни. Якщо буде якийсь такий кандидат, який може мати якісь преференції до Росії.

Ч_ЦВК: У нас зараз немає вже мажоритарки. У нас зовсім інша виборча система.

Інтерв'юерка: Ну так, це добре, що ми так на щабель вирости.

Ч_ЦВК: Статут говорить про те, що всі громадяни мають право брати участь у війні.

Інтерв'юерка: Так, наступне питання. У 2024 році деякі країни і багато навіть країн закликали Україну провести вибори навіть під час війни. Чи триваються дискусії нині? Чи міжнародні партнери більше підтримують ідеї виборів після завершення війни?

Ч_ЦВК: Всі міжнародні партнери Центральної виборчої комісії чітко розуміють, що вибори повинні бути проведені після закінчення воєнного стану. Для того, щоб це були демократичні вибори, транспарентні, до яких будуть залучені усі і громадяни, і кандидати мали змогу вільно агітувати і брати участь у виборах. Тому тиску на Центральну виборчу комісію від будь-яких міжнародних партнерів про те, що повинні бути організовані вибори в період дії воєнного

стану, немає. А ті заяви поодиноких політиків, які лунали, ну, це заяви поодиноких політиків.

Інтерв'юерка: Зрозуміла. І останнє, але не останнє по важливості питання. Воно звучить, як «які ризики російського втручання», але тут, скоріше, питання не які ризики і чи будуть вони, а який взагалі, який може бути масштаб російського втручання в організацію та результатів виборів. Як можна зменшити ці загрози?

Ч_ЦВК: Ну, я думаю, ви слідкували за ситуацією в Румунії.

Інтерв'юерка: Та звичайно, Молдова, Румунія.

Ч_ЦВК: Ну, яскравий приклад масштабу. От яскравий приклад того, які можуть бути масштаби втручання в виборчу кампанію. А в принципі, для того, щоб створити якусь картинку, може бути і достатньо декількох дільниць, де просто зробити необхідну картинку. Дуже ж багато є досліджень щодо ворожих втручань в виборчі процеси. Наприклад, можуть зробити елементарну чергу на виборчій дільниці, штучну чергу. І, типу, в ЗМІ рознести як «о Боже, тисячі виборців не змогли реалізувати своє право голосу». Правда? Ну що ми тоді будемо говорити про загальне виборче право? «Та яке ж воно загальне, якщо тисячі людей не взяли участь у виборах?» Насправді картинку можна зробити будь-що, ну, якусь безглузду ситуацію обіграти так, що вибори відбуваються недемократично. Ніхто не може спрогнозувати, які будуть загрози. Чи це втручання, чи це якісь кібератаки, чи це в принципі втручання буде в свідомість виборців через соціальні мережі. Ми ж прекрасно розуміємо, що соціальні мережі у нас дуже активно зачасти формують якусь позицію громадян України. Цього ніхто не може спрогнозувати, але готовим треба бути до всього. В тому числі і безпекові питання тут теж нікуди не діваються. Ми розуміємо, що це вибори будуть після завершення воєнного стану, що це вже повинен бути мир укладений, але ніхто ж не може гарантувати, що, наприклад, країна-агресор не зробить масований обстріл. Правда? Ми ж не знаємо, що там може бути в головах. Або навіть якесь там, дуже б цього не хотілося, і дуже за це переживаю, якийсь теракт, наприклад, на виборчій дільниці.

Інтерв'юерка: Так, ну це ж були якісь випадки нещодавно.

Ч_ЦВК: І це може бути загроза повністю організаціям всього виборчого процесу. Блекаут. Дуже багато в нас зруйнованих приміщень виборчої дільниці. Потрібно розуміти, чи є наявні приміщення для того, щоб там розміщувати виборчі комісії. Чи це буде голосування, наприклад, у тимчасових спорудах чи в наметах. Тому що ряд країн, навіть в яких немає війни, анонсовують голосування в невеличких тимчасових спорудах, обладнані генератором, інтернетом. Всі люди приходять, голосують там. І от, наприклад, та сама ж Хорватія, коли у них був потужний землетрус за декілька днів до виборів, вони ж організовували вибори у наметах. Тоді у них служба, на зразок нашого ДСНС, забезпечувала це все генераторами. І ми коли спілкувалися з колегами з Хорватії, вони розповідали, як відбувався процес голосування. Нас цікавили більш технічні питання. Коли відбувається доставка бюлетенів виборчих, якщо голосування в наметі? Ми розуміємо, що це не може бути отак, як в нас. За день, за два-три перевезли виборчі бюлетені, їх прийняли на засіданні, опечатали, склали в сейф і вони зберігаються. Це палатка. І колеги з Хорватії розповідали, що вони тоді безпосередньо зранку, о 4 чи о 5 годині ранку, привозили оці виборчі бюлетені на дільницю, їх дільнична виборча комісія приймала, щоб вони там не зберігались. Так само вночі щодень поперерахували, ми такі, ну так, справді логічно, вони постійно підтримували зв'язок з гідрометеоцентром.

Інтерв'юерка: Щоб розуміти, яка ситуація?

Ч_ЦВК: Яка ситуація. Чи буде вітер, чи буде дощ, чи буде спека. На поверхні ідея, але вона теж повинна бути, якщо ви організовуєте голосування не в приміщенні. От почався дощ, і що робити, і куди бігти.

Інтерв'юерка: Цікаво. Дуже цікавий приклад.

Ч_ЦВК: Я розумію, що в нас, як зараз це був жарт, про те, що в нас «країна генераторів», і якщо треба буде на виборчій дільниці, люди самі забезпечать і генераторами, і екофлоу. Але це все повинно бути пропрацьовано і продумано. Ну і знову ж таки, питання доступності виборчої дільниці. Ми ж прекрасно розуміємо, що у нас дуже багато людей з інвалідністю. І це маломобільні групи населення.

Інтерв'юерка: А інклюзивних просторів мало дуже.

Ч_ЦВК: Так, і потрібно, щоб ці люди теж могли прийти і проголосувати.

Інтерв'юерка: А на минулих виборах не було практики, що до людей, які не можуть фізично прийти, до них приходили?

Ч_ЦВК: В Державному реєстрі виборців є відмітка про особи, які не здатні пересуватися самостійно. Це голосування на дому. І до них обов'язково приходять кілька членів виборчої дільниці. А також можна написати заяву про те, що ви бажаєте голосувати вдома. І в день голосування член виборчої дільниці з малою переносною скринькою приходять до вас і ви голосуєте.

Інтерв'юерка: Ну, але враховуючи кількість ветеранів, людей з потребами на перших післявоєнних виборах, це буде дуже складно реалізувати.

Ч_ЦВК: Звичайно. Тому ми маємо максимально доступні виборчі дільниці, щоб люди могли туди доїхати, прийти. У нас багато виборчих дільниць, які руйнуються не тільки через війну і наслідки війни, а просто в приміщенні, без ремонту знаходяться, вони не стоять малопродатними.

Інтерв'юерка: Зрозуміло. Гарзд, дякую вам за інтерв'ю!

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційної роботи

Тема: «Післявоєнні вибори: міжнародний досвід та українська перспектива».

Студент(ка): Крамар Мар'яна Володимирівна

Рік навчання, факультет: студентка 4-го року навчання, спеціальності 052 Політологія, Факультету соціальних наук та соціальних технологій.

Науковий керівник: Шаповалов Сергій, старший викладач, д-р політичних наук.
(вчений ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент: _____

(вчений ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Захищена “ ____ ” _____ 20__ р.

Короткий зміст роботи:

Робота досліджує проведення перших післявоєнних виборів, детально аналізуючи досвід країн-учасниць Другої світової війни, а саме Великої Британії, Франції, Італії, Німеччини та Японії. Окрім аналізу практичних чинників, таких як явка виборців, формат голосування чи відсоткова підтримка партій, важливу роль займає саме аналіз теорій електоральної поведінки. Він охоплює дослідження преференцій виборців в залежності від їхніх потреб, вияв закономірностей між пережитим досвідом і баченням майбутнього розвитку їхньої країни.

Окрему увагу приділено темі перших післявоєнних виборів в Україні, а саме викликам, пов'язаних із їхньою організацією та проведенням. Попри те, що проаналізовані вибори після війни мають спільні риси, було виявлено, що їхній досвід не може бути цілковито адаптований, адже зберігає свою унікальність в залежності від особливостей кожної країни. Натомість, їхній приклад може бути ілюстративним у пошуку найоптимальніших шляхів проведення цього процесу в українському повоєнному контексті.